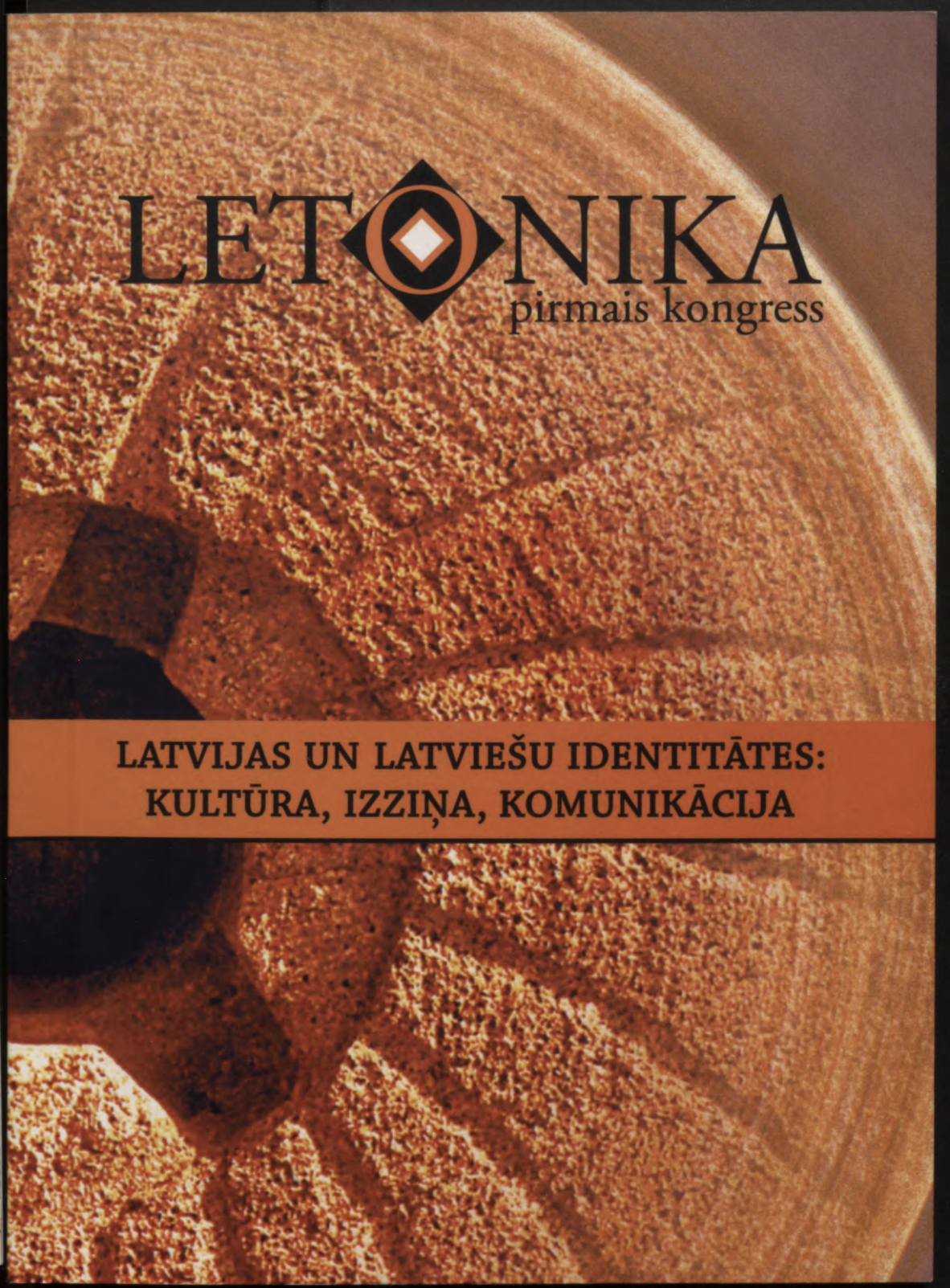
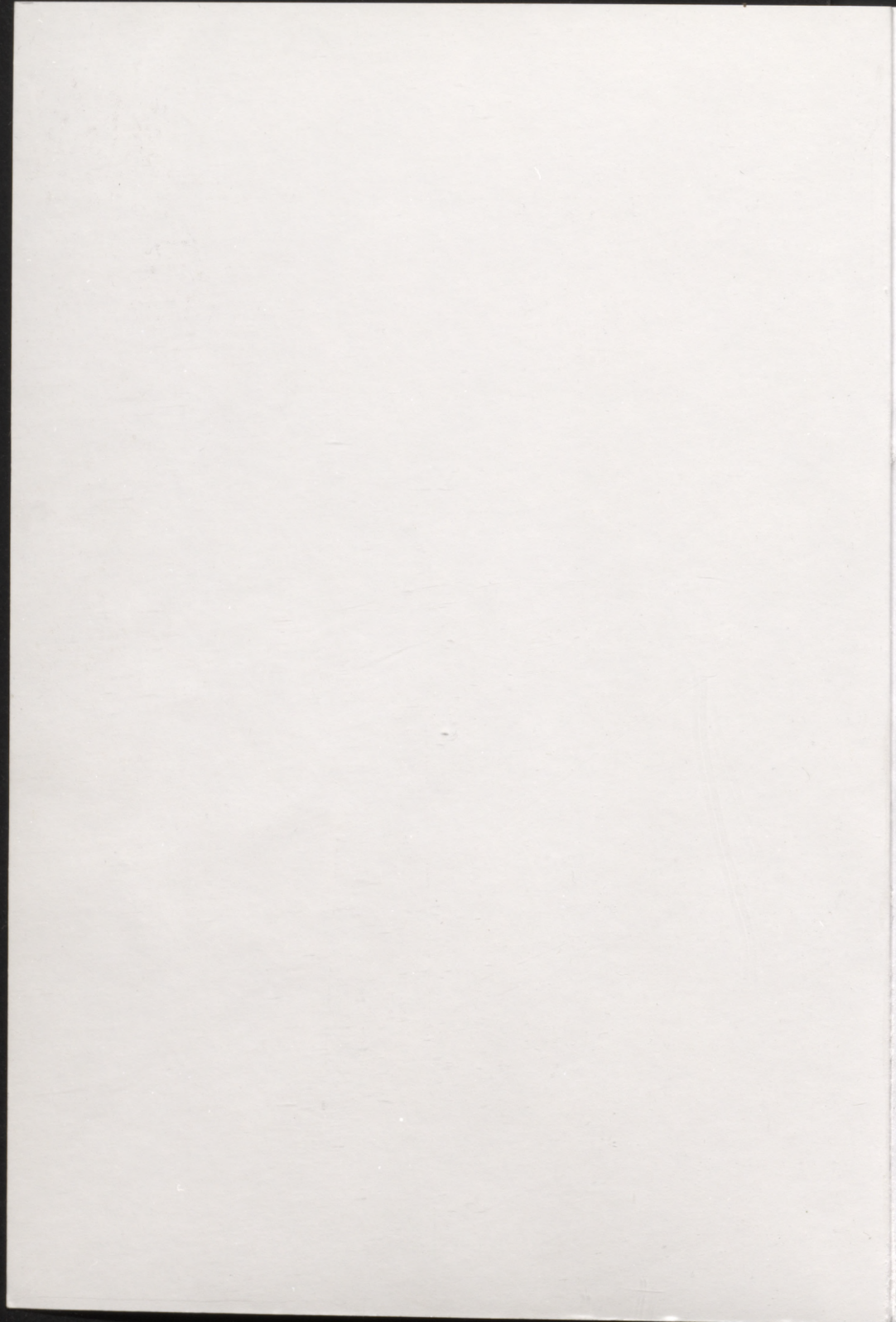




LETONIKA

pirmais kongress

**LATVIJAS UN LATVIEŠU IDENTITĀTES:
KULTŪRA, IZZIŅA, KOMUNIKĀCIJA**



LATVIJAS UN LATVIEŠU
IDENTITĀTES:
kultūra, izziņa, komunikācija

LATVIJAS ZINĀTĪŠU AKADEMĒJA

Rīga 2005

16305

AKIN NIKI
L.T.

L 2006-3
571

L
39

LATVIJAS UN LATVIEŠU

IDENTITĀTES:

kultūra, izziņa, komunikācija

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADĒMIJA

RĪGA 2006

0307046598

Letonikas pirmais kongress Latvijas un latviešu identitātes:
kultūra, izziņa, komunikācija. Rīga: Latvija Zinātņu akadēmija, 2006
150 lpp.

Šajā izdevumā iekļauti Letonikas pirmā kongresa (Rīga, 2005. gada
24. – 25. oktobris) sekcijas "Latvijas un latviešu identitātes: kultūra, izziņa,
komunikācija" materiāli: referāti, kas nolasīti sēdēs "Etnoss un nacionālā
identitāte", "Dzimumidentitāte un latviešu proza", "Valoda un kultūra",
"Identitāte, audzināšana un pašreference".

Redakcijas kolēģija:

Ausma Cimdiņa galvenā redaktore (Latvijas Universitāte)

Tālavš Jundzis (Latvijas Zinātņu Akadēmija)

Detlefs Henings (Vācija, Getingenas Universitāte)

Anna Katrīna Īzaka (Itālija, Pizas Universitāte)

Ilga Jansone (Latvijas Universitāte)

Janīna Kursīte (Latvijas Universitāte)

Lalita Muižniece (ASV, Rietummičiganas Universitāte)

Jānis Stradiņš (Latvijas Zinātņu Akadēmija)

Literārā redaktore **Bārbala Stroda**

Korektore **Gundega Saulīte**

Maketu veidoja **Ilona Nordmane**

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta

LATVIJAS UN LATVIEŠU IDENTITĀTES: kultūra, izziņa, komunikācija
IDENTITIES OF LATVIA AND LATVIANS: Culture, Cognition, Communication

SATURS
CONTENTS

Priekšvārds / Foreword	7
------------------------------	---

Ainārs Latkovskis

Uzruna sekcijas darba atklāšanā	10
Address: Opening the Workshop	

Etnoss un nacionālā identitāte/ Ethnos and National Identity

Valdis Muktupāvels

Baltu kultūridentitāte: reģionālais un temporālais aspekts	13
The Cultural Identity of the Balts: Regional and Temporal Aspects	

Janīna Kursīte

Kursenieku identitātes jautājums	23
The Problem of Curonian Identity	

Jolanta Upeniece.

21.gs. Sibīrijas latgaliešu identitāte: autentiskums un tā saglabāšanas perspektīva. (Timofeevkas piemērs)	35
The Identity of the 21st Century Latgians: Authenticity and the Perspectives of Preservation (on the Example of Timofeevka Village.)	

**Dzimumidentitāte un latviešu literatūra /
Gender Identity and Latvian Literature**

Rimands Ceplis

Vai geja identitāte ir sociāls konstrukts? Latviešu prozas versijas.	47
Is Gay Identity a Social Construct? The Latvian Prose Versions.	

Ilze Sperga

Dzimumidentitāte un suicīds: sievietes suicīda motivācija latviešu prozā	57
Gender Identity and Suicide: Motivation of Female Suicide in Latvian Prose	

Ausma Cimdīņa

Identitāšu krustpunkti Paula Bankovska romānā "Eiropremonts"	72
Interactions of Identities in Paul Bankovskis' Novel "Eiropremonts" ("The Overhaul")	

Ieva Kalniņa

Sievietes latviskā identitātē: konstrukcija un dekonstrukcija.

A. Brigaderes un L. Muktupāvelas piemērs 83

Constructing and Deconstructing Latvian Female's Identity (on the Examples of Anna Brigadere and Laima Muktupāvela)

Valoda un kultūra / Language and Culture

Sarma Kļaviņa

Lingvistiskās identitātes apzināšanās un kopšana: pagātnes pieredze

un mūsdienu problēmas 95

The Awareness and Development of Linguistic Identity:

Past Experience and Current Issues

Eva Eglāja Kristone

Trimdas rakstnieki latviešu literatūras identitātes meklējumos 106

Writers in Exile: Solving the Identity Crises of Latvian Literature

Sandra Ratniece

Jūgendstils un 20. gs. sākuma latviešu nacionālā kultūridentitāte 113

Art Nouveau and the National Cultural Identity of Latvians in the Beginning of the 20th Century

Identitāte, audzināšana un pašreference / Identity, Upbringing and Self-Referencing

Detlefs Hennings

Vēsturiskā identitāte un audzināšana 123

Historic Identity and Upbringing.

Juris Celmiņš

Latvijas vēstures mācīšana un nacionālās identitātes apzināšanās

vispārizglītojošās skolās 129

Study of the Latvian History and the Problems of National Identity in Schools Providing General Education

Māra Dirba

Daudzveidīgās identitātes un valodu izglītība 135

Multiple Identities and Language Education.

Dagmāra Beitnere

Mainīgās identitātes veidošanās asimetrija: Latvijas zinātnieku

pašreferences 143

The Asymmetrical Formation of Mutable Identity:

Self References of Latvian Scientists.

PRIEKŠVārds

Rakstu krājuma pamatā ir Letonikas Pirmā kongresa vienā no plašākajām un tematiski daudzpusīgākajām sekcijām "Latvijas un latviešu identitātes" (vadītāji Ausma Cimdiņa un Tālavš Jundzis) nolasītie referāti par mūsdienu Latvijas zinātnē un sabiedrībā aktuāliem identitātes jautājumiem, identitāšu tipoloģijā un mijiedarbēs (dzimuma, lingvistiskās, nacionālās, valstiskās, reliģiskās, vēsturiskās, reģionālās, eiropēiskās u.tml.) akcentējot tieši latvisko. Kongress notika 2005. gada oktobrī Rīgā, un, sniedzot vispusīgu ieskatu uz Latviju un latvisko orientēto humanitāro pētījumu tematiskajā spektrā, kā apzinot un konsolidējot *letonistikā* strādājošo intelektuālo potenciālu un institūcijas, kongress izvērtās par vienu no nozīmīgākajiem notikumiem aizvadītā gada Latvijas zinātnes dzīvē.

Piesakot humanitāro zinātņu nozaru un apakšnozaru kopumu, kādas sekcijas "Latvijas un latviešu identitātes" darbā un krājumā ir pārstāvēts, sekcijas vadītājiem un krājuma veidotājiem šķiet būtiski atgādināt un lietošanas praksē apliecināt kongresa plenārsēdē akadēmika Jāņa Stradiņa proponēto, tāpat savā ziņā jau apbēto, jēdzienu *letonistika* (Tildes datorprogrammas gramatiķis šo vārdu vēl arvien neatlaidīgi pasvītī ar sarkanu!).

Kā zināms, *letonika* ir svešvārds /no latīņu *Letonia*, *lettus* - Latvija, latvietis/, un svešvārdu un skaidrojošajās vārdnīcās tās pamatnozīme ir raksturota šādi: "Literatūra par Latviju, neatkarīgi no izdošanas vietas", tāpat, runa ir par letonikas avotiem. Bet humanitāro zinātņu kopums, kas pēti Latviju un latviešus, tās kultūru, vēsturi, valodu (kā tas tālāk teikts arī vārdnīcu letonikas šķirķļa izvērsumos), būtu saucams par letonistiku. Letonikas un letonistikas šķirķļa diferencēšanas jēgu un nozīmi vajadzētu respektēt, domājot ne tikai par latviešu valodas terminoloģisko precizitāti, bet arī par *letonistikas* integrāciju Eiropas tematiskajos tīklos. Pārlūkojot interneta datu bāzes par Eiropas Komisijas finansētajiem tematiskajiem tīkliem un Ietvaru programmām, jēdzienu *letonika* vai

letonistika, protams, neatrast, bet Eiropas Komisijas finansēto projektu darba valodā (angļu) Tildes datoru vārdnīca vārdu *letonika* tulko kā *Latvien Studies*, tātad pēc analogijas ar German Studies, Russian Studies, Baltic Studies, Lithuanian Studies u.tml. Terminoloģiskā precizitātes un starptautiskās atpazīstamības labad šī pati analogija būtu jārespektē arī latviešu valodā, tātad – *letonistika*, pēc analogijas ar slavistiku, germānistiku, orientālistiku, baltistiku, lituānistisku u.tml.

Sekcijas darbs noritēja Latvijas Universitātes Mazajā aulā četrās apakšsekcijās, to atklāja Latvijas Republikas integrācijas ministra A. Latkovska uzruna, un referātus tajā nolasīja vadošie pētnieki un jaunie zinātnieki no vairākām Latvijas institūcijām, kā arī ārzemēm: D. Hennings (Vācija, Getingenas universitāte, Hamburgas universitātes Ziemeļaustrumeiropas vāciešu kultūras un vēstures pētniecības institūts), A. Cimdiņa, I. Kalniņa, S. Kļaviņa, J. Kursīte, V. Muktupāvels, R. Ceplis, E. Eglāja-Kristsons, S. Ratniece, I. Sperga, J. Upeniece (LU Filoloģijas fakultāte), M. Dirba (LU Moderno valodu fakultāte), D. Beitnere, (Latvijas Mūzikas akadēmija), J. Celmiņš (Rīgas 95.vidusskola).

Krājums ir strukturēts četrās daļās, atbilstoši tām galvenajām tematiskajām caurviju struktūrām, kādās Latvijas un latviešu identitātes tika aplūkotas, un tās ir: Etnoss un nacionālā identitāte; Dzimumidentitāte un latviešu proza; Valoda un kultūra; Identitāte, audzināšana un pašreference. Šīs virstēmas, kas konkretizējas četrpadsmit rakstu virsrakstos par literatūru, valodu, vēsturi, kultūru un izglītību, uzskatāmi raksturo tās iestrādes un pirmos pētījumu rezultātus, kas veikti valsts programmas “Letonika” projektu ietvaros, apliecinot gan Latvijas zinātnieku atvērtību Eiropas humanitāro un sociālo zinātņu tematiskajai konjunkturai, gan uzticību Latvijas specifiskajām vajadzībām.

Jāapzinās, ka Eiropas diskurss *letonistikā* ir neizbēgami klātesošs kā mūsdienu globālās kultūras sastāvdaļa, ko raksturo noteikti, nerēti sociāli pretrunīgi un savstarpēji strīdīgi atslēgas vārdi, tēmas un vērtību sistēmas. Tomēr *letonistika* savā eiropeskā centrniecē ir un paliek domāšana ‘no malas’. Šajā kontekstā jāatceras arī tas, ka domāšana ‘no malas’ savā ziņā ir mūsdienīga un eiropeska parādība, jo centra nav, vai precīzāk, centra dislokācija ir mainīga. Un, ja var runāt par kādu 20. gadsimta humanitāro zinātņu centrālo tēmu, tad tā ir decentralizācija, autoritātes sabrukums vai vismaz autoritātes decentralizācija. Kā vienu no decentralizācijas izpausmēm šajos pētījumos var uzlūkot arī

pievēršanos alternatīviem Letonikas vēstures avotiem – literatūrai un mākslai, daiļdarba tekstam, dzīves stāstam un cilvēka dzīves pasaulei.

Eiropas Komisija finansē pētījums, kas kalpo augošās, paplašinātās Eiropas integrācijas un konsolidācijas mērķiem, kur letonika nekad nebūs centrālā un galvenā tēma un pat ne viens no tās atslēgas vārdiem. Letonika kā galvenā tēma ar saviem galvenās tēmas atslēgas vārdiem var veidoties vienīgi un tikai Latvijā, tomēr ir svarīgi, lai šīs letonikas atslēgas vārdi pavērtu durvis arī uz citiem, plašākiem kultūras apvāršņiem un 'kosmiskajām saimniecībām'.

Eiropas zinātnes tematisko konjunktūru lielā mērā nosaka zinātnieki paši, un arī Latvijas Republikas Zinātniskās darbības likuma 6. panta 6. punkts Latvijas zinātniekiem uzliek par pienākumu piedalīties zinātnisko pētījumu uzdevumu formulēšanā nolūkā attīstīt Latvijas saimniecisko konkurētspēju un nacionālo identitāti. Tātad, valsts pētījumu programma "Letonika" Latvijas nākotnei lielā mērā ir pašu zinātnieku rokās, un tas ir institucionālo kapacitāšu un finansiālā nodrošinājuma, bet arī koleģiālas akadēmiskās vides, intelektuālo resursu un domāšanas kultūras jautājums.

Lai kopējā Letonikas Pirmā kongresa materiālu klāstā arī šis izdevums atgādina par jau paveikto un rosina domāt mūsu zinātnes nākotni ne tikai "no kongresa līdz kongresam" kategorijai! Pateicībā par sadarbību visiem izdevuma autoriem un redakcijas kolēģijai.

Ausma Cimdiņa

Cienījamie kongresa dalībnieki!

Letonikas kongress ir nebijis notikums Latvijas vēsturē, tas ir unikāls. Pirmo reizi vienkopus tiek pulcēti simtiem Latvijas zinātnieku, kuri katrs savā nozarē ir veikuši – un turpina to darīt – ieguldījumu mūsu valsts un tautas izpētē. Tas ir kā katalogs – vai pat inventarizācija – par to, kas šobrīd notiek Latvijas zinātnes tēmās, kas attiecas uz Latviju. Te ir apjomīgas un dziļi pētītas iestrādes vēstures, valodniecības un folkloras sekcijās, kuras šķiet kā Letonikas stūrakmeņi.

Taču īpašu manu atzinību izraisa tie referāti, kas skar etniskās identitātes jautājumus.

Padomju varas laikos mums mēģināja ieaudzināt un iestāstīt jaunu – padomju – identitāti.

Taču valsts un kādas tautas identitāte ir ilggadīgu vēsturisku procesu rezultāts. 50 padomju gadi šo identitāti spēja iedragāt, bet ne būtiski mainīt. Viens no svarīgākajiem Letonikas uzdevumiem tad nu ir pētīt un izziņāt šos vēsturiskos procesus, šīs dažādās kulturālās ietekmes, gan labvēlīgās, gan varmācīgās, lai mēs paši skaidrāk apzinātos, kas tad īsti ir mūsu latviskā identitāte, Latvijas identitāte.

Globalizācijas laikmetā tas mums palīdzēs izstrādāt stratēģijas, kā arī turpmāk šo identitāti saglabāt.

Tai pašā laikā arī jāapzinās, ka šīs identitātes būtība nav un nevar būt vienādība. Arī reģionālās identitātes ir daļa no latviskās identitātes. Ja, piemēram, parasti mēdz teikt, ka latviešu identitātes pamats ir latviešu valoda, tad tas ir pareizi, bet gala rezultātā tas taču var nozīmēt tikai to, ka latviešu valoda kopjama un saglabājama visā savā daudzveidībā un bagātībā un nevis tikai “pārprastā” vienādībā.

Arī komunikācijas pamatā ir valoda. Novēlu jums atrast kopīgu valodu, lai atklātos Latvijas un latviešu identitāte visā tās daudzveidībā!

ETNOSS UN NAȚIONALĂ IDENTITĂȚE/
ETHNOS AND NATIONAL IDENTITY

Valdis Muktupāvels,
Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultāte

BALTU KULTŪRIDENTITĀTE: REGIONĀLAIS UN TEMPORĀLAIS ASPEKTS

KOPSAVILKUMS

Apskatot baltu kultūridentitātes jautājumus, autors pievērš uzmanību personas un kopienas identitāti veidojošo faktoru hierarhijai. Baltiskuma paradigmas pamatā ir lingvistiski kritēriji, tomēr nozīmīgi ir arī etniskie, kultūras, vēstures un citi aspekti.

Baltu lingvistiskā kopība ir diezgan diferencēta, un šis apstāklis nedod lielas cerības, vērtējot iespējamās kultūras līdzības. Par spīti tam, baltu areāla tradicionālajā kultūrā, īpaši tās arhaiskākajās izpausmēs, ir konstatējami nozīmīgi kopīgi slāņi, šajā sakarā īpaši būtu jāpiemin Norberta Vēļus pētījums. Tomēr dažādi kultūrvēsturiskās attīstības ceļi ir veicinājuši atšķirību nostiprināšanos.

Mūsdienu situācijā baltu kultūrām ir bijuši gan konverģences, gan diverģences posmi, zīmīgas ir ar valstiskumu un nacionālo identitāti saistīto simbolisko formu atšķirības. Pēdējā daudzu kultūras jomu tuvošanās ir saistīta ar atrašanos pusgadsimta garumā vienā valstī.

20. gadsimta panisma idejas rod savu izpausmi arī baltu zemēs, sākot ar 80. gadiem. Panbaltisms ir ievērojami atšķirīgs no lielo etnisko grupu pannacionālisma, un to varētu rasksturot kā tieksmi atjaunot sākotnējo ideālo kopību. Panbaltisma kreatīvais, jaunas kultūrvērtības radošais aspekts ir tas svarīgākais, kas tam dod cilvēcisko nozīmību un kas to no formālas ideoloģijas pārvērš par kultūras attīstības orientieri, saistot pagātnes kultūrmantojumu ar nākotni. Tas ir ar lielu potenciālu apveltīts radošs spēks, kas diezgan daudzveidīgi jau ir izpaudies līdz šim un kura fokusā līdzās latviešiem un lietuviešiem ir arī trešā baltu tauta – prūši.

Vai mūsdienu baltu zemes – Latviju un Lietuvu – vieno ciešākas kultūras saites, salīdzinot ar citām? Vai šīs saites ļauj runāt par īpašu kultūras reģionu vai nē? Kā šo reģionu varētu identificēt? Kādas īpašas attīstības perspektīvas tam varētu iezīmēt? – Šādi un ar tiem saistīti jautājumi ir manas apceres uzmanības centrā. Nepretendējot uz galīgām atbildēm, gribētu iezīmēt minēto jautājumu risināšanas ceļus.

Williams Nortons¹ apskata no kultūras ģeogrāfijas viedokļa svarīgākos cilvēka identitāti veidojošos elementus, un nozīmes samazināšanās secībā min šādus: vieta, valoda, reliģija, etniskums, nacionalitāte, kopiena, šķira, dzimums. Kultūras reģionu identificējošie parametri, savukārt, veidojas kā atsevišķo elementu integrēti lielumi.

Līdzās kaimiņu būšanai un līdzīgiem dabas apstākļiem, kā svarīgākais Latviju un Lietuvu vienojošais aspekts ir radniecīgās pamatnāciju nominējušās tautas – latvieši un lietuvieši, ko nereti apzīmē ar vienu – ar baltu tautu – vārdu.

Baltiskuma paradigmas pamatā ir lingvistikas atziņa par radniecīgu valodu grupām, šai gadījumā – par indoeiropiešu valodu saimes baltu valodu grupu. Parasti šajā grupā ietilpina latviešu, lietuviešu un senprūšu valodas, diahroniskā aspektā – arī kuršu, zemgaļu, sēļu, latgaļu, jātvingu, galindu un vēl citas valodas, nereti vien kā teorētisku iespējamību. Līdz ar to baltu zemes ietver tagadējās Latvijas un Lietuvas, kā arī bijušās Prūsijas (Prūsijas hercogistes, Austrumprūsijas) teritoriju, kā arī atsevišķus Polijas, Baltkrievijas un Krievijas kaimiņreģionus, kur vēl līdz pat salīdzinoši neseniem vēstures posmiem konstatējami baltiski apgabali.

VAI LINGVISTISKA KOPĪBA ĻAUJ RUNĀT PAR KOPĪGU KULTŪRU?

Viena no valodas funkcijām ir lielākas vai mazākas runātāju kopienas konsolidēšana. Šo funkciju daļēji veic radniecīgas valodas, to runātājiem zināmās robežās dodot kopības vai tuvības sajūtu, verbālas komunikēšanās iespēju ar cilvēkiem, kuri citādi būtu klasificējami kā svešzemnieki. Protams, jo tuvāki ir visi valodas līmeņi – no fonētikas

¹ William Norton. Cultural Geography: Themes. Concepts. Analyses. – Oxford University Press, 2000. – pp. 17-20.

un morfoloģijas līdz leksikai –, jo šī kopības sajūta ir stiprāka. Un otrādi – lielākas atšķirības var dot vāju kopības sajūtu, un līdz ar noteiktu atšķirību līmeni šāda sajūta var nerasties vispār.

Kopumā baltu lingvistiskā telpa ir ievērojami diferencētāka nekā, teiksim, slāvu, un līdztekus ģenētiskām un formālām līdzībām ir jākonstatē ievērojamas atšķirības ne tikai starp lielākajām baltu apakšgrupām – austrumu un rietumu baltiem, bet arī starp vienas apakšgrupas atsevišķiem locekļiem, kādas ir latviešu un lietuviešu valodas. Kā zināmu kuriozu varētu pieminēt Voldemāra Leiša grāmatu "Kungs, govs un arājs", kurā viņš uz latviešu un lietuviešu valodu leksisko atšķirību pamata izsaka domu par to atšķirīgo izcelsmi vispār. "[...] manās trijās grāmatiņās ir diezgan pierādījumu, ka latviešiem ir pašiem sava, patstāvīga, senatne, no lietuviešiem neatkarīga. [...] Tā vien izskatās, lietuvju tauta ir gājusi savus īpatnējus ceļus, latvjus nepazīdama."²

Attiecībā uz atšķirībām arī citos valodas slāņos, ne tikai leksikā kā piemēru gribētu minēt dažādu piederības izteikšanas veidu lietuviešiem un latviešiem. Pirmie lieto formu, kas līdzīga citās IE valodās sastopamajai – *aš turiu*, salīdzinājumam – poļu *ja mam* vai vācu *ich habe*. Latviešu *man ir* strukturāli līdzinās attiecīgajai formai somugru valodās, kā, piemēram, igauņu *mull on*. Ar šīm dažādajām formām saistās arī atšķirīga attieksme pret īpašumu un, savā ziņā, arī uzvedības modeļi. Tā indoeiropēiskais un attiecīgi lietuvīskais piederības modelis paredz darītāja darbību, lai sev kā personai šo piederību nodrošinātu. Savukārt, somugriskajā un attiecīgi latviskā modelī piederība tiek raksturota kā lietu stāvoklis attiecībā pret personu, tādējādi persona šajā gadījumā ir neaktīva. Iespējams, ka nebūtu grūti konstatēt šādu atšķirīgu modeļu un uzvedības stereotipu kopsakarību, un tad izrādītos, ka statistiski vidējais lietuvietis būtu aktīvāks par statistiski vidējo latvieti mantas, īpašuma un citāda veida piederības nodrošināšanā.

Raksturojot valodas un kultūras kopsakarības, nozīmīga ir doma par to, ka valoda ir gan refleksiīva, gan arī ģeneratīva: tā ne tikai atspoguļo kultūras realitātes, bet darbojas arī kā kultūrradošs spēks. To savā veidā ir apcerējuši gan Wilhelms von Humboldts³, gan Aleksandrs

² Voldemārs Leitis. Kungs, govs un arājs. – Autora izdevums, 1939. – 55. lpp.

³ Īpaši viņa 1836. gadā publicētajā darbā "Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und seinen Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts".

Potebna⁴, gan Ernsts Cassirers⁵. Tādējādi var teikt, ka līdzīgas valodas ir ne tikai veidojušās uz kopīga etniskuma un kopīgas kultūras pamata, bet tās arī rada līdzīgas kultūras formas. Protams, tas ir cits jautājums, cik liela kultūras līdzību daļa ir saistīta ar valodu radniecību; domāju, ka šajā ziņā, jo sevišķi attiecībā uz baltu tradicionālo kultūru, vēl sagaidāmas interesantas atziņas.

BALTU AREĀLA TRADICIONĀLĀS KULTŪRAS KOPĪGIE UN ATŠKIRĪGIE SLĀŅI

Tradicionālā kultūra, būdama salīdzinoši konservatīva un tādējādi kaut vai minimāli saturēdama arī kultūras senākos slāņus, tiek *a priori* uzskatīta par lingvistiski radniecīgu tautu tuvības liecinātāju. Kopumā tomēr jāatzīst, ka baltu areāla tradicionālās kultūras jomā salīdzinošu pētījumu nav īpaši daudz, un dažādu vispārinājumu izteikšanai nereti pietrūkst faktoloģiskā vai citāda pamata. Tādēļ jo īpaši gribētos izcelt Norberta Vēļus studiju "Seno baltu pasaules uzskats"⁶, kurā strukturālisma metodes ir pielietotas, analizējot dažādus tradicionālās kultūras aspektus visā baltu teritorijā. Autors faktiski iezīmē šā reģiona atsevišķo daļu savstarpējo saistību, kas no noteiktas perspektīvas var tik traktēta kā pāretnisks kultūras areāls. Tādējādi Norberta Vēļus darbs ir viens no pamatīgākajiem baltu tradicionālās kultūras kopību definējošiem pētījumiem.

Nevar noliegt to, ka pagāniskās un kristīgās kultūras mijiedarbība baltu zemēs ir savdabīga, atšķirīga no pārējās kristīgās pasaules, tomēr zināmas līdzības šajā ziņā vērojamas arī Baltijas somu zemēs. Kā viena no īpatnībām būtu atzīmējama spēcīga pagānisko elementu klātbūtne kristīgajā mākslā, baznīcas ieražās, tāds sava veida kristīgais un pagāniskais sinkrētisms, sevišķi labi redzams katoļu zemēs. Īpaši spilgti tas izpaužas ceļmalas krustu gatavošanā, Lieldienu un Ziemassvētku svinēšanā, liturgiskajā un ārpusliturgiskajā dziedāšanā. Protams, ka visas kristīgās pasaules kontekstā šāds sinkrētisms nav unikāla lieta, un

⁴ Aleksandr Potebna. Mysl' i jazyk. – Har'kov, 1892.

⁵ Savā 1944. gadā publicētajā darbā "An Essay on Man".

⁶ Norbertas Vēļus. Senovės baltų pasaulėžiūra: Struktūros bruožai. – Vilnius: Mintis, 1983.

te drīzāk varētu runāt par baltu zemēm raksturīgu kristīgās mākslas, dziedāšanas, ieražu utt. stilistiku.

Samērā līdzīgo baltu kristīgās kultūras attīstību dažādoja reformācija 16. gadsimtā un citas konfesionālas novitātes, tādas kā hernhūtiešu kustība Vidzemē vai pāreja uz pareizticību atsevišķos novados. Tā Cincendorfa pietisti ar savu personalizēto un sentimentāli racionalizēto attieksmi pret reliģiskās literatūras studēšanu kļuva par izglītāko tautas daļu, viņu kopības izjūta un dziedāšanas paradumi noveda pie fenomena, kas kļuva par vienu no dominējošajiem modernajā kultūrā – pie dziesmu svētkiem.

Baltu zemju nonākšana kristīgās kultūras sfērā saistās arī ar pastiprinātu pilsētu kultūras attīstību, tomēr pēc atšķirīgiem modeļiem. Lielā mērā to noteikusi šo zemju atšķirīga vēsturiskā attīstība. Tā ordeņa valstu – Livonijas un Prūsijas – pilsētas nokļuva Hanzas savienībā, bet Lietuvas dižkunigaitijas pilsētām noteicošās kļuva Magdeburgas tiesības.

Salīdzinoši lielā diferenciācija starp ordeņa administrāciju un zemes iedzīvotājiem noteica Rīgas un Kēnigsbergas mitoloģizēšanu pēc viduslaiku kultūrai raksturīgā pilsētas un lauku pretstata principa. Turklāt Kēnigsberga kļuva par simbolisku jau karaliskās Prūsijas, kas izveidojās uz apvientās Prūsijas hercogistes un Brandenburgas firstistes pamata, karaļu sēdekli un kronēšanas vietu.

Natīvā aristokrātija, acīmredzot, bija svarīgākais iemesls, kāpēc Viļņas pilsētas mitoloģizēšana gan agrīnā literārā, gan tautas mutvārdu tradīcijā saistās ar paraugu, kas pazīstams citās indoeiropiešu kultūrās. Tas ir uzskats par to, ka pilsētu ir dibinājis sakralizēts pāris – dvīņu brāļi, no kuriem viens ir kļuvis par valdnieku, bet otrs – par svētnieku.

BALTU KULTŪRU KONVERĢENCE UN DIVERĢENCE MŪSDIENU SITUĀCIJĀ

Pēdējo pāris gadsimtu laikā baltu zemes ir skāruši procesi, kas tās gan tuvinājuši, gan arī attālinājuši. 18. gadsimta laikā lielākā daļa šo zemju, izņemot Prūsiju, pakāpeniski nonāca Krievijas impērijas sastāvā, tomēr ar atšķirīgu attīstības perspektīvu. Kopš 16. gadsimta baltiem ir bijuši arī dažādi galvenie izglītības centri: tā bija Kēnigsberga

prūšiem, Prūsijas lietuviešiem un Kurzemes latviešiem, Viļņa – lietu-
viešiem un latgaliešiem, Tērbata – Vidzemes latviešiem. Toties kopš 19.
gadsimta par svarīgāko izglītības centru Krievijas impērijas baltiem
kļuva Pēterburga, tādējādi ievirzot nacionālās intelligences veidošanos
līdzīgās sliedēs.

Diezgan informatīvi no baltu mūsdienu attīstības viedokļa ir pie-
vērst uzmanību tam, kā veidojās jaunās, modernās baltu nācijas, kādus
simbolus tās pieņēma un izmantoja sava nacionālisma konstruēšanā.
Tā latviešiem viens no simboliskiem nacionālās identitātes konstrukci-
jas balstiem, līdzās dziesmu svētkiem un Krišjāņa Barona "Latvju
dainām", ir Andreja Pumpura eposs "Lāčplēsis". Tā galvenais varonis
Lāčplēsis faktiski ir heroizēts pagānu kultūras pārstāvis un ar savu cīņu
pret Melno bruņinieku netieši iezīmē nostāšanos pret Eiropas kristīgo
kultūru un tās izplatīšanos. Latvijas valstiskuma forma viduslaikos –
Livonija – tādējādi ieguva negatīva stereotipa nokrāsu, līdzī velkot
domu par apspiesto un verdzināto latviešu tautu. Citādi tas notika
Lietuvā, te viduslaiku valstiskums – Lietuvas dižkunigaitija – kļuva par
simbolisku nacionālisma konstrukcijas pamatu. Lietuvas valdnieki, jo
īpaši Mindaugs un Vītauts, ieguva mitoloģizētu, pagānisko un kristīgo
kultūru pārstāvošu varoņu oreolu, bet Teodora Narbuta fundamentālais
vēsturiskais darbs "Dzieje starożytne narodu litewskiego" – nacionālā
eposa statusu. Līdz ar to neatkarīgas valsts izveidošanos pēc 1. pasaules
kara varēja traktēt kā Lietuvas valstiskuma atjaunošanos, šādi gan iz-
slēdzot no spēles otru Lietuvas dižkunigaitijas mantinieci Baltkrieviju,
kas vēl joprojām smagi cieš no vēstures deformētas interpretācijas kom-
pleksiem.

Šāds latviešu variants 20. gadsimta otrajā pusē izrādījās vismaz
daļēji noderīgs padomju propagandai, kas minēto negāciju pret vidus-
laiku valstiskumu un pret kristietību sekmīgi izmantoja savās ideolo-
ģiskajās mahinācijās, aktualizējot ateistiskus un no Eiropas kristīgās
kultūras mantojuma attālinātus uzskatus un noskaņojumus. To nevarē-
tu teikt par Lietuvu: gan Gedimīna pils, gan Traķi padomju okupācijas
laikā bija sava veida neatkarības, sava spēka un varenības atgādinājums.

Cits spēcīgs nācijas apzinātos un neapzinātos simbolus saturošs
elements – himnas – savā veidā atspoguļo dažādās kultūras un vēs-
turiskās attīstības dominantes. Kārļa Baumaņa protestantu korālis
"Dievs, svētī Latviju" (sākotnēji "Dievs, svētī Baltiju") ir sava veida

mītiskas laimes zemes vīzija ("laid mūs tur laimē diet"), kurā turklāt valda dzimumu līdztiesība ("kur latvju meitas zied, kur latvju dēli dzied"). Vinca Kudirkas "Tautiskā dziesma" ir daudz vairāk vēsturiski orientēta ("iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia"), tajā ir izteikta patricentriskā orientācija ("tu didvyrių žeme"), un tā satur arī aktīvu labklājības nodrošināšanas programmu ("tegul dirba tavo naudai ir žmonių gėrybei").

Paradoksāli, bet baltu tautu un to kultūru attālināšanās zināmā mērā apstājās un pat pagriezās pretējā virzienā padomju okupācijas laikaposmā. Nokļuvušas "tautu cietumā" Padomju Savienībā, Latvija un Lietuva, kopā ar Igauniju nonāca politiski, sociāli, ekonomiski un kultūrāli līdzīgā situācijā. Vesela pusgadsimta garumā kultūras dzīve, izglītība tika ievirzīta līdzīgās sliedēs, darbojās līdzīgas, padomju sistēmas diktētas organizācijas formas, kā arī samērā līdzīgais to pretstats – neformālā un opozīcijas kultūra. Šīs situācijas atrisinājums – dziedošā revolūcija – uz brīdi satuvināja trīs "Baltijas māsas", tostarp arī Latviju un Lietuvu kā vēl nekad, lai jau nākošajā atgūtās neatkarības laikaposmā katra no tām atsāktu staigāt savus ceļus.

PANBALTISMS KĀ TIEKSME ATJAUNOT SĀKOTNĒJO IDEĀLO KOPIBU

Raksturojot šo 1980. gadu beigu un 90. gadu sākuma nacionālistu Baltijā, var atzīmēt ievērojamu teritoriālā nacionālisma klātbūtni. Turpretī jau 90. gadu vidū sāk dominēt etniskais nacionālisms, ko viegli iekrāso panisma (arī – panetniskuma, pannacionālisma) klātbūtne.

Tā kā nacionālisms, saskaņā ar Entoniju Smitu⁷, pirmām kārtām ir kultūras mācība, pareizāk sakot, politiska ideoloģija, kuras kodolu veido kultūras doktrīna, tad arī panisms visupirms ir saistāms ar kultūras aspektu. Tas kā ideja nenoliedzami ir modernās kultūras izpausme, ar saknēm iesniedzoties jau apgaismības laikmetā, it īpaši laikaposmā, kad Johans Gotfrīds Herders formulēja nacionālisma ideoloģijai svarīgus jēdzienus – tauta, tautas gars, tautas garamantas u. tml. un kad salīdzinošo humanitāro zinātņu attīstība bija sasniegusi noteiktu

⁷ Entonijš D. Smits. Nacionālā identitāte. – Rīga: AGB, 2002.

līmeni. Pirmās panisma idejas izpausmes saistījās ar 19. gadsimta lielajām radniecīgo tautu kopībām – slāviem, ģermāņiem, diemžēl, iekrāsotot panslāvismu un pangermānismu diezgan negatīvās krāsās. Tomēr mazo tautu – somugru vai baltu – panetniskums ir ievērojami atšķirīgs no lielo tautu pannacionālisma.

Tā panbaltismu varētu definēt kā uzskatu par pirmatnēja radošā gara pastāvēšanu radniecīgo baltu tautu kopībā un par tā līdzīgu izpausmi tautas garamantās. Viens no panbaltisko interešu virzieniem tad būtu radniecīgo tautu garamantu apgūšana, lai atrastu pirmatnējā garīguma kvintesenci, kas, apzināti pielietota, ļautu saglabāt seno mantojumu.

Tomēr panbaltisms nesaistās vienīgi ar pievēršanos tradicionālās kultūras mantojumam un tā saglabāšanai. Ne mazāk svarīgs aspekts ir saistīts ar šā mantojuma aktualizāciju, radošu apgūšanu un jaunradi uz tā pamata. Tādējādi svarīgs panbaltisko interešu virziens ir jaunu kultūras dimensiju iezīmēšana, kuru pamats ir baltu kultūra, bet kuru attīstības vektors ietiecas tajā nezināmajā sfērā, kurā etniski definētās vērtības izkūst, izšķīst absolūto, universālo formu un ideju transcendencē.

Panbaltisma kreatīvais, jaunas kultūrvērtības radošais aspekts ir tas svarīgākais, kas tam dod cilvēcisko nozīmību un kas to no formālas ideoloģijas pārvērš par kultūras attīstības orientieri, saistot pagātnes kultūrmantojumu ar nākotni. Tas ir ar lielu potenciālu apveltīts radošs spēks, kas diezgan daudzveidīgi jau ir izpaudies līdz šim. Te varētu pieminēt gan Broņus Kutavičius oratorijas, gan Pētera Brūvera dzeju, an arī radu tautu klātbūtni daudzos citos mūzikas, literatūras, mākslas tekstos. Tā ir arī neformāla sadziedāšanās studentu saietos, tautas mākslas gadatirgos vai folkloras festivālos, apgūstot vienam otra repertuāru. Tie ir radošie anahronisti vai, teiksim, etnometālisti, tādi kā "Skyforger", kas savu baltisko izjūtu transformē savas subkultūras pieņemtās zīmēs. Droši vien, ka tieksmi būt par baltu mūsdienu situācijā varētu raksturot kā sava veida postmodernistisku izaicinājumu, radošu spēli ar dziļi cilvēciskiem noteikumiem.

Daudzveidīgās saites, kas bija, joprojām ir vai tikai nupat veidojas starp Latvijas un Lietuvas tautām, ir zināms garants baltu kultūrtelpas pastāvēšanai arī nākotnē. Gribētu uzsvērt domu, ka šī kultūrtelpa nebūtu pilnīga bez sava atšķeltā locekļa – prūšiem. Šī tauta, lai arī virtuāla, joprojām pastāv, un tikai nezinošie vai liekuļi izliekas nemanām tos

baltisko prūšu kultūras slāņus, ko līdz mūsdienām ir saglabājuši viņu vēl dzīvo pēcteču tūkstoši. Kad Kanādā dzīvojošajam prūsim Horstam Domnikam kāds viņa kolēģis vaicāja: "Vai tad visi prūši nav jau miruši?", uz to viņš atjautāja: "Vai tev šķiet, ka tu sarunājies ar mironi?"⁸

Vēl pirms dažām desmitgadēm Imants Ziedonis rakstīja "Es tev savu dvēseli atveru, mās, tīra mana dvēsele slēpdamās" un to nobeidza ar vārdiem "baltu baltu dvēselīte ar migliņu aplaidās"⁹. Šodien gribētos caur miglas vāliem ielūkoties šajā dvēselē un saskatīt tur vēl gailošu liesmiņu.

KOPSAVILKUMS

SUMMARY

In the quest for Baltic cultural identity, the author outlines a hierarchy of factors constituting identity on a personal and communal level. The paradigm of Balticity is based on linguistic criteria, besides, the ethnic, cultural, historical and other aspects are of certain significance.

The Baltic linguistic community is considerably differentiated, and this provokes alike expectations in the search for a possible cultural similarity. Nevertheless, significant common layers are known to exist within traditional culture of the Baltic area, especially in the archaic expressions; here the research of Norbertas Velius is very informative. Yet, quite different historical and cultural development has promoted the establishing of more and more differences.

In the context of modern situation, the Baltic cultures have experienced both convergence, both divergence, the differences of the symbolic expressions of statehood and of national identity are informative here as well. The last convergence of many cultural spheres has been connected to the common situation of being for half a century in one totalitarian country.

The 20th century ideas of panism have found their expression in the Baltic countries since the 80s. Yet, pan-Baltism is significantly different from pan-nationalism of large nationalities, and it could be

⁸ No autora personiskās komunikācijas ar Horstu Domniku Berlīnē 2005. gada 21. maijā.

⁹ Imants Ziedonis. Poēma par pienu. – Rīga: Liesma, 1977. – 152. lpp.

characterized as an effort to renew the primitive ideal community. The creative, new cultural forms generating aspect of pan-Baltism is of a special importance, providing human meaningfulness to it and transforming it from a formal ideology into a sign-post of a cultural development, thus connecting the cultural heritage of the past with the future. It is a creative power with a big potential, having expressed itself variously until now and having in its focus, besides Latvians and Lithuanians, also the third Baltic people – Prussians.

Janīna Kursīte

KURSENIĒKU IDENTITĀTES JAUTĀJUMS

KOPSAVILKUMS

Svarīgi mūsdienās izveidot baltu tautu (t.i. latviešu un lietuviešu) vai plašāk – Baltijas reģiona (t.i. Latvijas, Lietuvas, Igaunijas) identitāti, jo Eiropas Savienība attīstās reģionos. Šī plašākā identitāte, resp. ne latviskums, bet baltiskums, ietver sevī daļu no globālā, bet arī daļu no lokālā, varbūt pat lielāko daļu no lokālā. Tā būtu gan valodu dialektālā daudzveidība (tātad arī kursenieku valoda, kas ietver sevī kā latviešu, tā arī citu kaimiņvalodu leksiskos u.c. struktūras elementus), gan etnokultūrālo vienību daudzveidība (kursiskais, kursenieku pasaules uztveres pieredze kā plašāka Baltijas reģiona daļa), kas palīdzētu izdzīvot un sekmīgi attīstīties globālajā telpā.

Lietuvieši un latvieši 2005.g. septembrī (21. – 22.09) rīkoja pirmo Latvijas – Lietuvas Kultūras forumu, par vienu galvenajiem foruma pamatuzdevumiem izvirzot baltiskās identitātes jautājumu. Šķiet nav nejauši, ka tieši šogad, ne pirms pieciem vai sešiem gadiem, notiek arī pirmais Letonikas kongress. Kad lietas sašķobās vai lietas paliek neskaidras, sākas diskusijas par identitāti, par atbalsta laukumu pagātnē un atbalsta laukumu nākotnei.

Zīmīgs šajā ziņā valodnieces Laumutes Balodes stāsts par atgadījumu 2005.g. vasarā Pizā notikušajā pasaules onomastikas kongresā. Proti, Lietuvas, Latvijas un Igaunijas zinātniekiem, lai samaksātu viesnīcā, izsnieguši čeku uz kura rindiņā 'valsts' iedrukāts *Sovjetico Uniono*. Visu trīs Baltijas valstu pārstāvji protestējuši, ka nemaksās, ka tādas valsts kā Padomju Savienība jau 15 gadus nav. Viesnīcas pārstāvji

taisnojoties teikuši, ka viņu bankā esot tādas formas čeks, viņi neko nevarot mainīt. Kad baltieši tomēr atteikušies maksāt, viesnīcas pārstāvji paineresējušies, kā tad īsti sauc jaunās valstis. Noklausījušies, it kā sapratuši, bet pēc tam ierakstījuši, ka valsts 'Latvija' mainīta uz 'Lietuva'. Noklausoties šo stāstu, Latvijas vēstnieks Polijā Alberts Sarkanis ne bez sarkasma piebilda: "Vai itālieši paši par sevi zina, ka viņi ir Eiropas Savienībā?"

Mēs esam vēl neaizsargāti un vāri attiecībā pret neseno pagātni, bet arī attiecībā uz mūsu nākotni lietas nav drošas. Ja Otrā pasaules kara beigās no dzimtenes uz svešatni izbraukušie paņēma līdzīgu spēcīgu latvisko identitāti un tādu to centās saglabāt arī visus 50 gadus, nododot šo identitātes izjūtu saviem bērniem un mazbērniem, tad daudzie tūkstoši iedzīvotāju, kas šodien aizplūst no Latvijas uz citām valstīm, bieži, varbūt pat visbiežāk neskatās atpakaļ uz Latviju. Viņiem ir padomjlaikā ielikta, precīzāk neielikta latviskā identitāte, kas sašķīst pie pirmā nestiprā trieciena no ārpuses. Varbūt tieši tāpēc jāmeklē cits vai nedaudz citāds identitātes aspekts, kas būtu, no vienas puses, mūsdienīgs, no otras puses, globalizācijas tendencēm spēcīgi pretīstāvošs. Lietuvas – Latvijas kultūras forumā Baltijas tautu jaunās emigrācijas pētniece Daiva Kuzmickaite teica, ka ļoti svarīgi izveidot baltu tautu vai Baltijas reģiona identitāti, jo ES attīstās reģionos. Šī plašākā identitāte, resp. ne latviskums, bet baltiskums, ietver sevī daļu no globālā, bet daļu no lokālā, varbūt pat lielāko daļu no lokālā. Tā būtu gan valodu dialektālā daudzveidība, par kuru Lietuvas – Latvijas forumā runāja dzejnieks Uldis Bērziņš, gan etnokultūrālo vienību daudzveidība, kas palīdzētu izdzīvot globālajā telpā.

Lai attīstītu reģionālo, jāpēta, jāizzina līdzšinējā pieredze. Viens no reģionālās identitātes piemēriem bija kursenieki, plašāk austrumprūsieši, kas aptvēra dažādu tautu un etnisko grupu kultūras un sociālās sadzīvošanas pieredzi. Reģionālā pieredze var būt pat ļoti noderīga globālajai. Globālais nav un nevar būt homogens, izrauļot vienu veselā fragmentu no līdzsvara, līdzsvars izjūk visā sistēmā. Tāpat globālo identitāti nevar (varbūt, ka var, bet šķiet, ka nedrīkst) būvēt tikai uz ekonomiskā pamata, jābūt kultūras slāņiem, kas to papildina un nostabilizē.

Kopš 2003. g. Latvijas Universitātes zinātnieki un topošie zinātnieki kopā ar Latvijas Kultūras Akadēmijas, Filozofijas un Socioloģijas institūta, Latvijas Vēstures institūta pārstāvjiem, kā arī ar lietuviešu,

krievu, poļu kolēģiem esam devušies gan lielapjoma, gan mazāka apjoma izpētes ekspedīcijās uz Kuršu kāpām un plašāk uz bijušo Austrumprūsijas reģionu, kas pēc otrā pasaules kara teritoriāli sadalīts starp Krieviju, Lietuvu un Poliju. Raksta nolūks ir iepazīstināt ar Kuršu kāpu un tur pirms kara dzīvojušo kursenieku pieredzi identitātes veidošanā un saglabāšanā/nesaglabāšanā.

Kursenieku skaits. Pēc dažādām ziņām 1846.g. Kuršu kāpās bija 1297 kurši, 1871.g. – 1926 kurši, 1885.g. – 2744, 1932.g. – 2500 – 3000 kurši (no R.Malvess. Ceļojuma iespaidi Kuršu kāpās, 1932.g.; manu-skripts). Pēc kara – ne vairāk par pārdesmit, gandrīz visi Lietuvas kāpu teritorijā. Pašlaik Lietuvas Kuršu kāpu daļā pastāvīgi dzīvo 7 – 10 cilvēki, kas vismaz daļēji sajūt sevī kursiskās saknes. Cik tas maz un ārēji nepamanāmi, var spriest pēc tā, ka 2004.g. viesnīcas “VillaVita” īpašniekiem – lietuviešiem prasījām, vai viņi nevar pastāstīt, kur vēl Jodkrantē ir kurši. Viņi saprata, ka prasām būtu vai kafejnīcu “Kursis”.

Kuršu kāpas vēsturē. No Kurzemes (īpaši 15. – 18.gs.), lai izvairītos no 25 gadu dienesta Krievijas cara armijā vai no pārļiekajiem ekonomiskajiem spaidiem, uz Kuršu kāpām, kur bija relatīvi brīvāki dzīves apstākļi, kā arī bagātīga zivju un medījamo dzīvnieku vieta, pārceļoja vairāki tūkstoši kurzemnieku. Cauri gadsimtiem viņi saglabāja Kurzemes tradicionālās kultūras, valodas savdabību, vienlaikus uzsūcot sevī vāciešu un lietuviešu kultūras ietekmes. Kuršu kāpās lielākās apdzīvotās vietas ir Nida, Juodkrante, Pervalka, Preila. Līdz Otrajam pasaules karam tās ietilpa Lietuvas sastāvā, un arī pēc kara ietilpst Lietuvas sastāvā. Tā ir Kuršu kāpu ziemeļdaļa. Dienviddaļa līdz karam ietilpa Vācijas sastāvā, pēc kara tā pārgāja Krievijai. Tā ir daļa no pēckara laikposmā izveidotā Kaļiņgradas apgabala. Šajā daļā lielākās apdzīvotās vietas ir Rasīte (tagad Rybačij), Pilkope (tagad Morskoj), Šarkava (tagad Lesnoj), Kranca (tagad Zeļenogradska), Raušena (tagad Svetlogorska). Jāpiezīmē, ka Kuršu kāpām līdz pat 19.gs. beigām bija tendence mainīt savu atrašanās vietu, smiltīm uzbrūkot apdzīvotām vietām. Zem smiltīm aprakta virkne iepriekš eksistējušu ciemu: Priedine (1670), Senie Nagļi jeb Agila (1728), Karvaiči (1797), Gausute (1830), Jaunie Nagļi (1854), Senā Pilkope (1897) u.c. Astoņpadsmitajā gadsimtā vien zem smiltīm aprakti 14 Kuršu kāpu ciemati.¹

¹ J. Bučas. Kurši? Nerijos nacionalinis parkas. Vilnius, 2001, 271.p.

Kuršu kāpās līdz Otrajam pasaules karam līdzās vācu kolonistiem un pārvācojušajiem prūšu pēctečiem, līdzās lietuviešiem, nozīmīgu vietu ieņēma t.s. kursenieki, resp. no Kurzemes izceļojušo kurzemnieku pēcteči. Pēc Otrā pasaules kara sākās intensīvs iedzīvotāju migrācijas process, no 1945. – 1947. g. no visām PSRS malām, bet visvairāk no Baltkrievijas, Smoļenskas, Pleskavas apgabaliem, no Ukrainas ieplūda iebrāucēji. Nākošais solis sekoja pēc J. Staļina slepenās pavēles, saskaņā ar kuru visus vietējos iedzīvotājus kopskaitā 102 000 piespiedu kārtā 1947. – 1948. g. bija jāizsūta no Kaļiņingradas apgabala.² Līdzīgs process, kaut ne tik krass, notika arī Lietuvas Kuršu kāpu daļā. Iebrauca lietuvieši no Dzūkijas, no citām vietām, arī krievi, ieņemot kursenieku pamestās mājas, pēc tam deportēto kursenieku mājas. Tā 1956. g. Jodkrantē bija palikuši vairs tikai 19 t.s. vācieši (resp. kursenieki), toties bija jau 365 lietuvieši, 128 krievi, 27 baltkrievi un ukraiņi. Bijušajā Austrumprūsijas reģionā, tai skaitā Kuršu kāpās, notika demogrāfiskā katastrofa, ko pavadīja toponīmiskā katastrofa, resp. Krievijas daļā 99% vietvārdu tika nomainīti pret krieviskiem. Lietuvas daļā tika saglabāti iepriekšējie, pirmskara toponīmi. Pēckara kursisko, austrumprūsisko var savākt tikai pa fragmentiem, būtībā kriptatām, jo kursenieki tika izklīdināti pa visu pasauli, sākot no Vācijas un beidzot ar Zviedriju, Kanādu, Austrāliju. Tāpēc vēl jo svarīgāk izziņāt pirmskara situāciju, pirmskara pieredzi, kas balstījās uz vairākos gadsimtos izkopto un glabāto kursisko identitāti.

Kursenieki bija daudzsejainie, bet arī pati Austrumprūsija bija būvēta uz daudzsejainību. – Viena tās daļa, t.s. Mazā Lietuva un tās iedzīvotāji lietuvininki, izveidoja Lietuvas garīgās un laicīgās literatūras pamatus (M. Mažvids, 1520 – 1563; K. Donelaitis, 1714 – 1780). Imanuels Kants Kēnigsbergā radīja modernās Eiropas garīguma izziņas sistēmu. Adalberts Becenbergers (1855 – 1922), valodnieks, Kēnigsbergas universitātes rektors, pa vasarām dzīvodams Jodkrantē, aprakstīja kursenieku valodu un uzsvēra tās nozīmību indoeiropēistikas studijās. Rakstnieks Tomass Manns, vasaras 1930. gados pavadīdams Nidā, aprakstīja Kuršu kāpu un tās iedzīvotāju nozīmību. Kopš 19.gs. vidus Kuršu kāpas ar vides unikalitāti piesaistīja mākslinieku uzmanību, 20.gs. sākumā tās bija īpaši iecienījuši vācu ekspresionisti.

² Vostochnaja Prussija glazami sovetskih pereselencev. Kaliningrad, 2003, 288.lpp.; Mažosios Lietuvos enciklopedija, I, Vilnius, 2000, 284.lpp.

Kursenieki – latvieši? Var lauzt šķēpus, kas ir kursenieku pamatidentitāte. Latviešiem gribētos, ka latvieši, jo izceļoja viņi no teritorijas, kura 20.gs. kļuva par vienu no jaundibinātās Latvijas valsts novadiem. Lietuvas daļā viņi vēl pa lielai daļai bija saglabājuši kursenieku valodu, kas latviešiem bija tīri labi uztverama un saprotama, jo lielā mērā bija identa mūsu kurzemnieku – Rucavas, Nīcas, Papes iedzīvotāju valodai.

Valodas identitāte. Kristele Zakuta (Christel Sakuth, dz. 1938. g. Nidā) 2003. g. intervijā teica, ka kursenieku valoda esot gan līdzīga latviešu valodai, bet tomēr cita. Kursenieku kapos (tādi saglabājušies tikai Lietuvas Kuršu kāpu daļā, Krievijas daļā izpostīti³), vecos iedzīvotāju reģistros redzami uzvārdi pa lielai daļai cieši sasaucas ar kurzemnieku uzvārdiem: Kairis, Kalvis, Gulbis, Purviņš, Jakaitis, Kursis, Baštiks, Bernots, Kalnišķis, Piņķis, Pudiķis, Laucenings, Peleikis, Labrencis. Bet kapos nevienam vairs nepajautāsi, ko viņi domāja par latviešiem un kam sevi pieskaitīja. Vācijā dzīvojošais kursenieks R. Pičs (Richard Pietsch) savu vārdnīcu nosaucis “Deutsch – kurisches Wörterbuch” (1991), latviešu valodnieks J. Plāķis savam pētījumam devis virsrakstu “Kursenieku valoda” (1927). Taču ik pa brīdim latviešiem ir bijis kārdinājums nosaukt kursenieku valodu par latviešu valodu un kurseniekus par latviešiem. Tā, piemēram, kursenieku dzejnieces Michaelas Kairis (krāj. “Dzimtene”, 1936) tulkoāja A. Roga krājuma ievadā rakstījusi: “Un nava lielāka prieka iebrucējam latvietim Kuršu kāpās, kā tas, ka viņš šē brīvi ar vecajiem zvejniekiem var runāt savu valodu.” 1930. gados. Rīgas Latviešu biedrības paspārnē sākās intensīvs “propagandas darbs” par “Lietavas kāpu tautiešu tuvināšanu latviskai kultūrai”, uz Kuršu kāpām tika sūtītas latviešu grāmatas, laikraksti, par ko sacēlās uztraukums ne vien Lietuvā, bet arī Vācijā, ka latvieši kurseniekiem gribot uzspiest savu valodu.⁴ Kursenieki nekādu interesi neizrādīja par atsūtītajām grāmatām latviešu valodā un par latviešu pūlēm veidot viņos “latvisku apziņu”. Viņi turpināja dzīvot savu dzīvi, mēģinādami palikt tie, kas viņi ir, ja ne norobežojoties no vāciešiem, lietuviešiem, latviešiem, tad ieturot pienācīgu atstatumu.

³ Kaļiņingradietes A.A.K-as stāsts: “Mums teica, ka šo kapsētu vietā būs parki. Mēs, jaunatne, pa izejamām dienām, svētdienas talkās strādājām kapos. Pa vairākiem kopā nopēmām kapa plāksnes un apmales un krāvām smagajās mašīnās. Ja kaps bija liels, tadņēmām palīgā laužņus. Kur tas viss pēc tam palika, mūs neinteresēja ././ Mēs bijām tādi patrioti, ka gribējām, lai te nekas no vāciskā nepaliktu, gribējām uzcelt jaunu padomju pilsētu.” – grām.: Vostochnaja Prussija glazami sovetskikh pereselencev, turpat, 162.lpp.

⁴ Kuršu kāpu folklorā. P.Šmita red. R., 1933, 3.lpp.

Kursenieki, kāpenieki. Pēc būtības kursenieku valoda ir latviešu valodas kursisko izlokšņu daļa, tātad latviešu valoda, par to jau 19.gs. rakstīja vācu valodnieks Adalberts Becenbergers.⁵ Taču viena lieta ir zinātnieka bezkaislīgs, ārpuses skats un viedoklis, pavisam cita lieta – pašu kursenieku uzskats un pārliecība. Kursenieki sevi sauca vai nu par kuršiem, kuršininkiem vai arī par kāpeniekiem, pretstatā būriem (no vācu ‘bauer’ zemnieks)⁶, kas pamatā nodarbojās ar zemkopību, atšķirībā no kurseniekiem, kas bija ‘zveji’, resp. zvejnieki. 2004.g. Nidā ierakstījām plašu interviju ar pēc kara uz Vāciju emigrējušo senas, Purviņu dzimtas kursenieci Līzeloti Šraiberi. Cita vidū viņa teica: *“Tas bija pavisam traki, kad ienāca krievi. Tie nezināja neko par kuršiem. To es te, Nidā, piedzīvoju. Tie jautāja: “Kas jūs esat par tādu tautu?” Tad mans tēvs atbildēja: “Es esmu kursis.” “Kas tas tāds ir? Jūs esat vācieši?” – “Nē, mēs neesam vācieši, mēs esam kurši.” Krievi to nezināja, kas kurši tādi ir. Un kāds vecs vīrs teica: “Es esmu prūsis.” Un krievi apjuka vēl vairāk. “Tā. Visus laivās un prom uz Sibīriju!” krievs esot teicis.”*

Liela daļa kā latviešu, tā cittautu pētnieku mēģinājuši kursenieku etnisko identitāti taktiski apiet, akcentējot citu identitātes aspektu – cilts, novada identitāti (Kursa, kurši, Kuršu kāpas) vai arī, kā R. Malvess manuskriptā “Ceļojuma iespaidi Kuršu kāpās 1932. g.” diplomātiski raksta: “Latviešu, resp. kursiska valoda”.

Vācijas Kuršu kāpu daļā kursenieki pirms kara bija jau gandrīz pilnībā zaudējuši savu valodu. Lietuvas daļā kursenieku valoda bija saglabājusies tikai kā mājas valoda. Līdz ar to jautājums par to, kādā valodā viņi runā, ir vairāk teorētiskas dabas. Pirms kara, prasīti par to, no kurienes nāk viņu senči, kursenieki zināja stāstīt, ka no Kurzemes, taču jau pirms kara viņu saistība ar latvisko un ar Latviju bija ļoti vāja. Tam visam pamatā fakts, ka viņu senči bija devušies prom no Kurzemes tajos laikos, kad vēl nebija vienotas latviešu tautas, kad piederība novadam bija dominējošā piederība.

⁵ A.Bezzenberger. Über die Sprache der preussischen Letten// Magasin d.lett.litter. Gesselsch., Bd. XVIII, 1888

⁶ “/Nidas/ Kāpu iedzīvotāji paši sevi saucas “kāpenieki” jeb (leit.) “kopininkai”/.. / Savās baznīcās kāpenieki dzied un klausās dievvārdus leišu valodā. Tā Fr.Fröses kalpone, Anna Pīč, man stāstīja, ka viņi baznīcā dziedot no “buru knigas”, t.i. zemnieku (leišu) grāmatas.” – Tālivalds /Pēteris Abuls/. Pa Dienvidus Kurzemi un Prūsiju// RLB ZK Rakstu krājums, 11.sēj., Jelgava, 1897, 105.lpp.

Tad, kad viņi glābās, kara beigās bēgot uz Vāciju, Vācijas vācieši sauca viņus par poļiem.⁷ Pēc kara, kad kursenieki gandrīz pilnībā bija dabūti no Kuršu kāpām prom, krievi un lietuviešiem kurseniekus izdevīgi bija saukt par 'fričiem', kurus kara uzvarētāju loģikā pareizi bija patriekt prom.

Citas identitātes zīmes. Taču šoreiz gribētos akcentēt citu, proti, kursenieku izdzīvošanas pieredzi globālajā Austrumprūsijas telpā. Nevienu brīdi viņi sevi nav saistījuši ar latvisko, bet tikai ar daļu no tā, proti, ar Kurzemi. Kurseniekiem dominējošā bija nevis etniskā identitāte – latvietis vai vācietis (kaut arī pēc pavalstniecības pasē viņi bija vācieši), bet gan reģionālā, sākot no lielākās piederības 'Ospreuße', konkrētākas – 'Memelander', vēsturiskās 'kuršiai' un beidzot ar viņiem būtiskāko piederību Kuršu kāpām 'kopininkas' (kāpenieki). Kāpenieku identitātei bija sava daļa mītiskās, citu acīs pat eksotiskās identitātes daļas klāt, proti, kāpenieki bija vārnu ķērēji un ēdēji, un kāpenieki lika uz kapiem īpatnējas koka piemiņas zīmes, ko ļoti nosacīti var saukt par krustiem. Tās bija krupjveidīgas vai bruņurupučveidīgas zīmes, pēc kurām zinātājs (t.i. jebkurš no kurseniekiem) varēja pateikt, kas miris – sieviete vai vīrietis, jauns vai vecs, cik bērnu bijis u.tml. Šķietama pretruna, – kā tādas zīmes luterticīgo kapos bija iespējamās, vai maz kursenieki bija ticīgi, drīzāk māņticīgi. Te laikam bija vēl viena Kuršu kāpu brīvības izpausme, salīdzinot ar jebkuru citu vietu, piemēram, Kurzemi. Kurzemē, kā var spriest pēc 18. gs. kapu krustu zīmējumiem krājumā "Latvju raksti", arī ir bijušas bruņurupučveidīgas kapu zīmes, taču drīz pēc tam izzudušas, visdrīzāk baznīcas ietekmē. Kursenieki, kaut arī paši par sevi saka, ka esot bijuši stipri dievticīgi, saglabāja pirmskristietisko reliģisko mantojumu, apvienojot to ar luterticības postulātiem viegli un nepiespiesti. – *"Kurseniekiem bija dievbijīgi skatieni. Man ir vēl saglabājies kāda veca kuršu zvejnieka fotogrāfija. Viņa visa seja ir tāda dievticīga, acis staro tādu dziļu reliģiozitāti. Pārsvārā sejas cilvēkiem bija tādas. Un tad vēl tādas vēja un negaisa sapūstas. Īstas prototipu sejas. Un arī sievietēm tādas garīgas sejas. Gleznotāji mums visu laiku sekoja."* (No intervijas ar L. Šraiberi, 2004.g.).

⁷ L.Šraibere: Poļi nāk!" (Die Pollaken kommen). Visi vācieši tā mums teica, jo mēs nerunājām vāciski, bet gan kursiski. Tie taču nav nekādi vācieši!" Tā pret mums izturējās - kā pret pēdējo mēslu."(No 2004.g. Nidā ierakstītas intervijas ar bijušo kursenieci Lizeloti Šraiberi).

Būtiska daļa no kursenieku identitātes bija kurēnas⁸, kurēnu vējrāži⁹, arī viņu māju ornamentālie rotājumi (juntu zirdziņi, ģeometriskais raksts), kas gan radniecīgi un samērā līdzīgi visam Austrumprūsijas reģionam, arī tautastērpi.¹⁰

Kursenieki – Eiropas “zaļie”? Bet šķiet, ka šodien daudz būtiskāka un aktuālāka ir kursenieku ciešā, pat mistiskā saistība ar jūru, kas ietvēra sevī īpaši saudzīgu attieksmi gan pret jūru, gan pret kāpām. Pieredzējis zvejnieks, lietuvietis, kuģa “Kuršis” kapteinis Virgīnijs Rimkus, ne bez pamata nosauca kurseniekus par pirmajiem “zaļajiem” Eiropā. Tādi viņi patiešām bija, bet ne tāpēc, ka kaut kādā veidā gudrāki, viedāki par pārējiem, bet tāpēc, ka dzīvot trauclajās Kuršu kāpās savādāk nevarēja. Katra mazākā neuzmanīgā kustība izsauca smilšu staigāšanu un uzbrukumu apdzīvotajām vietām. Tāpat arī ar zvejniecību – zvejot tik, cik vajag, ne vairāk, ne mazāk, jo Kuršu mare nav bezgalīga. – “Kurši cienīja kāpas un ostu dziļi jo dziļi. Tā bija viņiem svētums. Ūdens bija svēts. Bet lietuvieši sākumā te visu mēģināja iznīcināt. Toreiz, kad tās nebija viņu mājas. Tagad viņi droši vien domā drusku savādāk. Visu viņi ņēma. Kokus cirta un to, un to. Ostu piesārņoja. Redzēju, kā viens krāsu ūdenī skaloja. Es ceru, ka šodien tas vairs tā nav. Netīros paklājus viņi tur skaloja, bet mēs to ūdeni dzērām!” (No intervijas ar L. Šraiberi, 2004. g.)

Saudzīgā attieksme pret dabu kurseniekiem bija saistīta gan ar praktisko nepieciešamību (katra neuzmanīga darbība varēja novest pie kāpu smilšu masas pārvietošanās), gan ar dabas kulta reliktiem viņu apziņā. Tā lietuviešu arheologs Vikints Vaitkevičs stāstīja, ka Jodkrantē līdz pat 1944. g. ļaudis Ievas kalna pakājē pielūdza liepu un ziedoja tai krāsainas lentītes, lai izlūgtos dievību un garu labvēlību. 1944. g. liepa tika ļaunprātīgi nodedzināta, kursenieki izklīda pasaulē.

⁸ “Līdz 20.gs. vidum Kuršu mares reģionam bija raksturīgas buru laivas ar plakanu dibenu un mazu iegrimi, kas tagad pazīstamas ar kopīgu nosaukumu “kurēns”/.../ Šādas buru laivas ir minētas jau 14. – 15.gs. hronikās un Ordeņa valsts dokumentos, to attēli ir jau no 18.gs.” – Kurēna atgriešanās. Klaipēda, /b.g./

⁹ “Vējrāžu iezīmēšanai parasti izmantoja taisnstūrveida ģeometriskas figūras: malnbaltas – Nerijas iedzīvotājiem, sarkanbaltas – austrumu piekrastes ciemiem, dzeltenzilas – mares dienvidus piekrastei. Ar laiku zvejnieki sāka vējrāžus izrotāt ar smalkiem kokgriezumiem. Tie kļuva par Kuršu mares simbolu.” – Kurēna atgriešanās, turpat.

¹⁰ “Līzelotei /Šraiberi/ esot viena fotogrāfija mājās, Vācijā, kur viņa ir kuršu tautastērpa. Bērēs esot bijis īpašs tērps. – “sievietes gāja visas pilnīgi melnā tērpušās. Melns zīds. Kuršu jaka, kuršu plīšē svārki.” – M. Zālīte. Satikšanās// Kultūras Forums, 2005.5. – 12.08, 5.lpp.

Ja Kuršu kāpās pēc kara ienākušie lietuvieši šo kursenieku attieksmi pret vidi daudz maz, kaut arī ne tādā mērā kā kursenieki, respektē, tad Krievijas daļas iedzīvotāji ne Kuršu kāpas, ne Kaļiņingradas apgabalu kā tādu, ne Baltijas jūru, ne Kuršu mari, isti nesaista ar savu zemi, kura jāsaudzē. Kaut arī tie, ko sauc par 'pereselenci' (pābraucēji), ieradās Kuršu kāpās, lai paglābtos no pēckara bada un nabadzības Krievijā, tomēr personiska attieksme pret jauno mītnes vietu lielai daļai no viņiem pārsvarā tā arī neizveidojās. Drīzāk viņi izjuta to kā svešu, naidīgu zemi, kur nekas īpaši nav jāsaudzē. – *"Līdz 1948. g., liekas, gandrīz visiem bija vēlēšanās pēc iespējas vairāk iznīcināt, sagraut svešā, nīstā, vāciskā. Politiskajās nodarbībās mums stāstīja, ka šī ir prūšu militārisma zeme."*¹¹ Bet Baltijas jūra līdz ar Kuršu mari ir Eiropas plaušu, precīzāk varbūt – Eiropas žaunu nozīmīga daļa. Krievijas un Vācijas iecerētais gāzes vads pa Baltijas jūras apakšu ir daļa no globālās ideoloģijas un ekonomiskās identitātes, kuras dominante ir izdevīgums. Tas nekas, ka Baltijas jūrā Otrā pasaules kara laikā nogremdēti vairāk nekā 300 tūkstošu tonnu ķīmisko un bioloģisko ieroču, un Helsinkos izveidotā starpvalstu komisija, kas uzmana šo ieroču stāvokli jūras dzīlēs, iesaka tos labāk neaiztikt.

Kursenieku identitātes pamatā bija ekoloģiska pasaules uztvere, ne antroposofiska, ne kāda cita. Kursenieki par pēckara laikā ienākušajiem lietuviešiem, viņu loģiku: *"Kāpēc iet mežā žagarus lasīt, tas taču grūti, turpat jauc nost vecās kursenieku mājas un nokurina malkā."* Tā ir būru, varbūt pat ne būru, bet globalizēto klejotāju pasaules uztvere, ka zemes ir daudz, ej tālāk, ja vairs neder. Kurseniekiem nebija, kur iet, nebija, kur atkāpties – nepilnus 100 km garajā Kuršu kāpu strēmelē katrs placis bija saudzējams, un viņi visi turējās kopā, rūpējoties par savām kāpām un baznīcā svētdienās izlūdzot labvēlību bīstamajā zvejniecības nodarbē. Kad kāds no zvejniekiem nonāca krastā, tad visi, kā Lizelote Šraibere teica: *"Visi skrej un palīdzan."* Paradīze zemes virsū? Daļēji jā, bet arī šī paradīze bija pastāvīgu briesmu apdraudēta. Kā daļēji kursiskas cilmes kapteinis Andrejs Kairis mums teica: *"Neviena lūgšana nepalīdzēs, ja vētrā iesi jūrā nesagatavojies. Jārespektē daba un tās spēki."*

Laikam jārespektē vai jāmēģina pārzināt, izjust arī cilvēku daba, kas ir tikpat neapprēķināma kā vētra jūrā. Šodien, liekas, ka mēs

¹¹ A. Furmanova stāsts. – grām.: Vostochnaja Prussija glazami sovetskikh pereselencev, turpat, 205. lpp.

mēģinām ar konstruktīviem līdzekļiem cīnīties pret spēcīgo dekonstruktīvo sākotni cilvēkā. Un tā nav ielikta ne Krievijā, ne Vācijā, kaut arī kā lielākām valstīm, tām šis dekonstruktīvais parādās spēcīgāku un uz ārpusi pamanāmāku apkārtējo vidi iznīcinošu stihiju veidā. Varbūt Baltijas jūras reģiona identitātes – Baltiskās identitātes – veidošana, ietverot maksimāli visas ieinteresētās valstis, sākot no Latvijas, Lietuvas, Igaunijas, Polijas un beidzot ar Skandināvijas zemēm, veidotu izlīdzinājumu un vismaz daļu no šīs Eiropas seno “zaļo” – kursenieku – ekoloģiskās pasaules izjūtas. Droši vien, ka ES un tās jaunās identitātes meklējumus nevar salīdzināt ar 18. gs. sākuma situāciju Kēnigsbergā, kad mēra epidēmijā nomira ap 70% iedzīvotāju. Viņu vietā atnāca jauni no citām malām, radās jauna sabiedrības kopība, saplūda prūsiskais, vāciskais, poliskais, lietuviskais, kursiskais. Krievu filozofs N. Berdjajevs teicis, ka teritorija atspoguļo iedzīvotāju, kas tur dzīvo, dvēseli. Ja veidojas fragmentu hibrīds, kāda šobrīd veidojas ES, ko saglabāt atmiņā nākotnei, uz ko balstīties tagadnē? Šķiet, ka svarīgs kā lielākais reģionālais lauks, šajā gadījumā Baltijas jūra, par kuru jau J. Herders teicis, ka tā apvieno brīvas un brīvo domas. Bet svarīgs arī lielo reģionālo sastādošais mazais reģionālais lauks. Šajā gadījumā svarīga ir kursenieku divkāršās, pat trīskāršās vai četrkāršās identitātes – kāpenieks, kursenieks, mēmelandietis, austrumprūsietis – savietošanas pieredze.

SUMMARY

Nowadays it is essential to form a united identity of the Baltic nations (i.e., Latvians and Lithuanians) and of the whole Baltic region (i.e., Latvian, Lithuanian and Estonian countries), since the European society develops on regional basis. This broader identity, Baltic rather than Latvian, contains part of the global and part of the local, maybe even the biggest part. It includes both the variety of language dialects (for instance the Curonian language which comprises lexical and structural elements of Latvian and other neighboring languages), and the diversity of ethno cultural units (the Curonian experience and world outlook being a part of a wider – Baltic region) that could help them to survive and successfully develop in the global area.

Izmantotā literatūra:

Tālvāldis /P.Abuls/. Pa Dienvidus Kurzemi un Prūsiju// RLB ZK Rakstu krājums, 11.sēj., Jelgava, 1897, 90. - 107.lpp.

S.Ankrava. Par baltu piederības zīmēm Kuršu kāpās// Latvijas Vēstnesis, 2003. 30.12,44.lpp.

M.Bartoš, B.Zalewska. Architektura w krajobrazie wiejskim Warmii i Mazur. Olsztyn, 2003

A.Bezzenberger. Die Kurische Nehrung und ihre Bewohner. Stuttgart, 1889

V.Bilkins. Sēlija un Dienvidkursa. /Minneapolis/, 1992

A.Bliujiene. Vikingu epochos kuršu papuošalu ornamentika.Vilnius, 1999

E.Buceniece. Region Awakening and Space-place Consciousness within the Context of globalization// Humanities and social Sciences Latvia, 2001, No.4, p.5 – 20

J.Bučas. Kuršu Nerijos Nacionalinis parkas. Vilnius, 2001

I.Burchert, J.Barfod. Textile Volkskunst Ostpreußens. Husum, 2003

O.Bušs. Par kursenieku valodu kā lingvistisku fenomenu// Latvijas Vēstnesis, 2003.30.12, 45.ppp.

O.Bušs. Kursenieku valoda. Mirkļis pirms mūžības// Kultūras Forums, 2005.5. – 12.08, 2., 4.lpp.

S.Cimermanis. Par Latvijas vēsturiski etnogrāfiskajiem apgabaliem. – Grām.: Latvijas zemju robežas 1000 gadus. R., 1999, 34. – 53.lpp.

R.Detlefsenas. Rytu Prūsijos kaimo namai ir medinės bažnyčios. Vilnius, 1995

J.Endzelīns. Par kurseniekiem un viņu valodu// Burtnieks, 1931, Nr.2

J.Gimbutas. Lietuvos kaimo trobesi? puošmenys. Vilnius, 2004

R.Grāvere. Kursenieki antropoloģiskā skatījumā// Kultūras Forums, 2005.5. – 12.08, 2.lpp.

J.Jaunzems. Kurzemes sēta. R., 1943

V.Kulakov. Istorija Prussiji do 1283 goda, t.1, Moskva, 2003

Kurēna atgriešanās. Klaipēda, /b.g./

J.Kursīte. Regions of Latvia and Sacredness of Landscape// Humanities and social Sciences Latvia, 2001, No.4, p.29 – 39

J.Kursīte. Telpas uztveres viendabība/neviendabība// krāj. Eiropas dialogi. R., 2001, 42. – 46.lpp.

J.Kursīte. Par Austrumprūsijas un Kurzemes vietvārdu stāstiem// Latvijas Vēstnesis, 2003. 30.12, 45.lpp.

J.Kursīte. Latvieši un kursenieki// Latvijas Vēstnesis, 2004.26.nov.

J.Kursīte. Kuršu kāpu pieskārieni// Kultūras Forums, 2005.5. – 12.08, 4.lpp.

- Kuršu kāpu folklorā. Prof. P.Šmita red. R., 1933
- S.Laime. Par akmens laikmeta mākslu Kuršu kāpās// Latvijas Vēstnesis, 2003. 30.12, 44.lpp.
- S.Laime. Kuršu nemiers// Kultūras Forums, 2005.7. – 14.01, 8.lpp.
- Mažosios Lietuvos enciklopedija, 1. – 2.sēj., Vilnius, 2000 - 2003
- J.Plāķis. Kuršu kāpas un kursenieki// Senatne un Māksla, 1937, II, 151. – 159.lpp.
- J.Plāķis. Kursenieku valoda// LU Raksti, 16.sēj., R., 1927, 33. – 124.lpp.
- R.Rimantiene R. Kurši? nerija archeologo žvilgsniu. Vilnius, 1999
- Vakaru baltu kalbos ir kultūros reliktai. Klaipėda, 1996
- Vakaru baltu istorija ir kultūra, I – II, Klaipėda, 1992 – 1995
- Vostochnaja Prussija glazami sovetskih pereselencev. Kaliningrad, 2003
- M.Zālīte. Satikšanās// Kultūras Forums, 2005.5. – 12.08, 5.lpp.
- E.Zaljcman. Poselenija kultury shnurovoj keramiki na teritoriji Kaliningradskoj oblasti. Kaliningrad, 2004
- V.Žulkus. Klaipėdos senojo miesto raidos modelis. Klaipėda, 1991

21.GS. SIBĪRIJAS LATGALIEŠU IDENTITĀTE: AUTENTISKUMS UN TĀ SAGLABĀŠANAS PERSPEKTĪVA (TIMOFEJEVKAS PIEMĒRS)

KOPSAVILKUMS

Sibīrija galvenokārt tiek saistīta ar Staļina totalitārā režīma veiktajām Latvijas iedzīvotāju masveida deportācijām, taču Sibīrijā ir arī samērā liels skaits 19. gs. beigās labprātīgi uz turieni izbraukušo pēcteču. Kopš 20. gs. sākuma līdz pat pēdējai tautas skaitīšanai Krievijā par savu tautību vairāki tūkstoši norādījuši 'latgalietis'. Latgale 19. gs. beigās, kad sākās masveida izceļošana uz Sibīriju, piederēja Vitebskas guberņai, latgaliešiem nebija gandrīz nekādu sakaru ar pārējiem latviešu novadiem, tāpēc Sibīrijas latgaliešiem bija grūti identificēt sevi ar latviešiem. Raksts balstīts uz Novosibirskas apgabala Vengerovas rajona Timofejevkas ciema piemēra, tā ir viena no lielākajām 19. gs. Latgales izceļotāju apmešanās vietām un kur 2004. gada rudenī pabija LU pētnieka grupa prof. J. Kursītes vadībā. Latgalieši Timofejevkā dzīvo jau 4. paaudzē un ir uzskatāms piemērs no etniskās dzimtenes šķirtas sabiedrības daļas izdzīvotspējai izolētības apstākļos. Raksts raksturo autentiskumu un citzemju ietekmju aspektus, kas veido Timofejevkas latgaliešu patību, un akcentē latgaliskās (un reizē ar to latviskās) identitātes saglabāšanas perspektīvas problēmu.

Sibīrija galvenokārt tiek saistīta ar Staļina totalitārā režīma veiktajām Latvijas iedzīvotāju masveida deportācijām, taču Sibīrijā ir arī samērā liels skaits labprātīgi uz turieni izbraukušo un viņu pēcteču. Lielākais izceļošanas vilnis uz Sibīriju saistīts ar 19. gadsimta beigām – 20. gs. sākumu, kad vairāki desmiti tūkstošu latviešu, pārsvarā tieši no Latgales, uz Sibīriju izceļoja labprātīgi brīvas zemes meklējumos.

Kopš 20. gs. sākuma līdz pat pēdējai tautas skaitīšanai Krievijā kā savu

tautību vairāki tūkstoši norādījuši 'latgalietis' ('latgalec'). Pēc demogrāfa Ilmāra Meža iegūtajiem datiem, latgaliešu skaits atsevišķi ir noteikts arī 1989. gadā un 2002. gadā, kad latgalieši jau pieskaitīti latviešiem. Tā 1989. gadā Sibīrijā dzīvoja 1645 latgalieši, un arī 2002. gada tautas skaitīšanas materiāli ir reģistrējuši gandrīz to pašu latgaliešu skaitu – 1622, no kuriem vairums dzīvo Krasnojarskas un Novosibirskas apgabalā¹.

Tādējādi Sibīrijas latgaliešu pašdeterminētais *status quo* ir uzskatāms par būtisku pamatu, lai Sibīrijas latgaliešus izceltu atsevišķi.

Īpatnējais tautības apzīmējums 'latgalec' nav grūti skaidrojams – Latgale 19.gs. beigās, kad sākās masveida izceļošana uz Sibīriju, piederēja Vitebskas guberņai, latgaliešiem nebija gandrīz nekādu sakaru ar pārējiem latviešu novadiem, tāpēc Sibīrijas latgaliešiem bija grūti identificēt sevi ar latviešiem.

2004. gada septembrī ar mērķi – apzināt, kādā situācijā atrodas Sibīrijas latgaliešu ciemi šobrīd un konstatēt latgaliskās/latviskās identitātes situāciju – ar Sabiedrības integrācijas fonda, Valsts Kultūrkapitāla fonda un Latvijas Universitātes atbalstu uz Sibīrijas vidieni devās Latvijas Universitātes pētnieku grupu prof. Janīnas Kursītes vadībā.

Par ekspedīcijas gala mērķi tika izraudzīta viena no lielākajām 19.gs. Latgales izceļotāju apmešanās vietām – Novosibirskas apgabala Vengerovas rajona Timofejevkas ciems.

Izvēlēties šo ciemu ekspedīcijas galvenajam iniciatoram Filoloģijas fakultātes studentam Aigaram Lielbārdim rosināja Jāzepa Broliša grāmata ar līdz šim apkopoto plašāko statistisko materiālu par Latgales latviešiem "Latgales latviešu likteņi Sibīrijā" (Rēzekne, Latgales kultūras centra izdevniecība, 2000), kurā norādīs, ka 1935. gadā Timofejevkā bija 151 latgaliešu viensēta, kas ir viens no lielākajiem fiksētajiem latgaliešu māju skaitiem Sibīrijas latgaliešu apdzīvotajās vietās². Pavisam autors min ap 100 latgaliešu ciemu, kas pastāvēja Sibīrijā 1935. gadā.

Izvēle bija nekļūdīga. Desmit cilvēku lielajai pētnieku grupai divas nedēļas Timofejevkā kļuva par emocionālu pārdzīvojumu, kā iespaidā arī viss 2005. gads pagāja Sibīrijas latgaliešu zīmē. Tie bija gan vairāki zinātniskie semināri ar fotoizstādēm un Aigara Lielbārža veidotās dokumentālās filmas "Timofejevka" prezentāciju, gan vairāki TV un

¹ Mežs I. Sibīrijas tautiešus meklējot. // Mājas Viesis. 2004. gada 17. decembrī.

² Sk. J. Broliša dotās tabulas par latgaliešu ciemiem Sibīrijā – Brolišs J. Latgales latviešu likteņi Sibīrijā. – Rēzekne, Latgales kultūras centra izdevniecība, 2000., 91.lpp.

radio raidījumi, daudzas publikācijas, arī 2005. gada martā aizsāktais ziedojumu vākšanas pasākums "Palīdzēsim Sibīrijas latviešiem!", kura idejas autore un galvenā realizētāja ir tulkotāja un dzejniece, trimdas latviete Margita Gailīte.

2004. un 2005. gada augustā gandrīz paralēli Timofejevkas zinātniskās izpētes braucienam notika arī Sanktpēterburgas Valsts universitātes Baltistikas nodaļas iniciētā etnolingvistiskā ekspedīcija Krasnojarskas novadā, kurā piedalījies arī LU asoc. profesore L. Leikuma ar saviem studentiem. Arī viņu pētnieciskā interese galvenokārt bija centrēta uz latgaliešu ciemiem, kas līdz šim ir mazāk apzināti.

Lai arī par Sibīrijas latgaliešiem pēdējā laikā runāts nav maz³, ir būtiski apkopot līdz šim padarīto, tāpēc šis raksts veidots kā līdzšinējās ekspedīcijās iegūto materiālu apskats par Sibīrijas latgaliešu identitāti šodien, balstoties tieši uz Timofejevkas piemēra bāzes.

Raksta mērķis – iezīmēt autentiskumu un cittemju ietekmju aspektus, kas veido Timofejevkas latgaliešu patību, bet galvenais – akcentēt latgaliskās (un reizē ar to latviskās) identitātes saglabāšanas perspektīvas problēmu.

CIEMA VĒSTURE

Timofejevkas ciems nodibināts 1895. gadā, sākotnēji taja registrētas 114 saimniecības.⁴

Pēc leģendas, savu vārdu Timofejevka ieguva no tā dibinātāja Timofeja Marnauza, kurš Sibīrijā nokļuva Transsibīrijas dzelzceļa būves darbos un redzējis, ka tur ir iespēja tikt pie zemes, devis par to ziņu citiem saviem novadniekiem.

Iebraucēji no Latgales Tartas upes krastā nodarbojās ar lauksaimniecību un līdz padomju varas nodibināšanai dzīvojuši pārtikušu dzīvi, kopjot savas tautas tradīcijas.

³ Mežs I. Sibīrijas tautiešus meklējot. - Turpat; Kursīte J. Sibīrija – dubļi un sudrabs// Diena, 2004, 14.11; J.Kursīte. Ekspedīcija uz Mazo Latgali// Universitātes Avīze, 2004.g. ziema, 8.– 9.lpp.; Muktupāvela L. Asinsbalss Sibīrijā// Diena, 2005, 11.03; N.Kabanov. Latyshi Rossiji – menshinstvo v zakone// Vesti Segodnja, 2005, 18.05; M.Kapepe. Dāvanas – ceļojums uz Sibīriju// Druva, 2005. 25.02; A.Kļaviņa. Palīdzēsim Sibīrijas latviešiem// Diena, 2005, 28.02; Namtar. Novosibirskā un mājās// <http://journal.bad.lv/-namtar/49439.html>;

⁴ Latviešu kolonijas// Latviešu konversācijas vārdnīca, 9.sēj., Rīga, 1933, 17 139.sleja.

1913.–1915. gados viņi sāka no ciemiem ('derevņām') pāriet uz viensētām ('hutoriem'). Šo procesu vardarbīgi pārtrauca padomju vara, kas visus viensētniekus atkal sadzina ciemos.

No 1926. līdz 1937. gadam Novosibirskā tika izdots laikraksts latgaliešu valodā "Taisneība", kas bija iecienīts arī timofejevkiešu vidū. Laikraksts līdz tā slēgšanai un darbinieku arestēšanai 1937. gadā iznāca desmit reizes mēnesī ar kopējo tirāžu 1500 esemplāru.

Timofejevkā pastāvēja arī nepilna laika vidusskola, kurā cita vidū tika mācīta arī latgaliešu valoda. Kā atceras vecākie timofejevkieši, daudzi bērni, aizejot uz skolu pirmajā klasē, krieviski neprata ne vārda, jo mājās un ciemā savstarpēji tika runāts latgaliski.

Pēc Jāzepa Broliša datiem, piemēram, 1927. gadā Sibīrijas novados bija 41 latviešu skola, no tām 16 tika mācīta latgaliešu valoda⁵. Taču 1937. gadā latviešu skolas tika slēgtas.

1937. gadā arī timofejevkiešus skāra masveida represijas – ap 50 Timofejevkas vīriešu tika iznīcināti. Tomēr līdz pat 1960. gadiem, kad sākās mazo kolhozu sapludināšana lielākos, Timofejevka bija gandrīz pilnībā latgalisks ciems ar aptuveni 200 iedzīvotājiem un divām galvenajām ielām – *ūļņeicām*.

Šobrīd latgalieši Timofejevkā dzīvo jau ceturtajā paaudzē un ir uzskatāms piemērs no etniskās dzimtenes šķirtas sabiedrības daļas izdzīvotspējai izolētības apstākļos, vairākās paaudzēs saglabājot savu valodu un kultūras savdabību.

VALODA

Timofejevkā 2004. gada rudenī, kad tur ieradāmies, dzīvoja 170 cilvēki, 70% no tiem ir latgaliešu izcelsme. Vecākā gadagājuma cilvēki brīvi sazinās latgaliski. Arī daļa vidējā paaudzes (40-50 gadus vecie) latgaliski runā, 20-30 gadnieki saprot, bet lielākoties nerunā, savukārt padsmītgadnieki un jaunāki latgaliski vairs neprot.

Vērojama tendence – jaunākās paaudzes pārstāvji, zūdot valodai, arvien vairāk saplūst ar krieviem, kaut gan 20-30 gadnieku vidū latgalisko sakņu apziņa vēl ir saglabājusies.

⁵ Brolišs J. – Op.cit. – 120.lpp.

Pēc iepazītā Timofejevķā var teikt, ka latgaliskā runa Timofejevķā, īpaši vecākajā paaudzē, ir saglabāta pārsteidzoši labi, izrunā nav jūtams krievu valodas akcents.

Valodā vērojams daudz arhaisku, vēl no 19. gs. pārmantotu vārdu ķā, piemēram, *gruomota* – vēstule, *juot* – braukt, *sukņa* – kleita, savuķārt to reāliju apzīmēšanai, kas sadzīvē ienākušas pēc etniskās dzimtenes atstāšanas, izmantoti latgaliskoti krievu valodas vārdi.

Pēc ekspedīcijas rīkotajā seminārā “Latgaliešu diaspora Sibīrijā” Ludzas rajona Malnavā 2004. gada 11. decembrī vecākie ludzēnieši atzina, ka timofejevķieši runā tā, ķā viņu vecmāmiņas ar viņiem runāja bērniķā, kas sniedz apstiprinājumu, ka eventuāli timofejevķiešu senči, vai vismaz daļa no tiem, izceļojuši no šī apvidus.

LATGALISKĀS IZCELSMES APZIŅA

Viens no nacionālās identitātes pētniekiem Entonijs D. Smits ķā vienus no būtiskajiem etniskās identitātes pamatpostulātiem min savu atšķirīgu kultūru un mītus par kopīgiem senčiem un izcelsmi⁶.

Lielākā daļa Sibīrijas latgaliešu par savu dzimteni uzskata Sibīriju un Timofejevķu.

Par savu senķu dzimteni Latgali zina salīdzinoši maz, taķu latgaliskās izcelsmes apziņa viņiem ir stipra, to uzsver ķā savu atšķirības un savstarpējās vienotiķas zīmi.

Tomēr piederību Latvijai neizjūt. Kad viena no Sibīrijas sievām Beņa Vilcāne dzied “Pūt vējiņi”, uz jautājumu, kur ir tā Kurzeme, atsmej – nezinu, varbūt aiz upes.

Latvija Timofejevķas latgaliešu uztverē vairāk ir ķā mītiska vieta, kas nav konkretizēta laikā un telpā.

LATVISKAIS (LATGALISKAIS) KULTŪRMANTOJUMS TIMOFEJEVĶĀ

Timofejevķas latgalieši ir saglabājuši savu latvisko kultūrmantojumu – folkloru – paudžu paaudzēs. Ekspedīcijas laikā tika pierakstītas

⁶ Smits E.D. Nacionālā identitāte. – Rīga: Izdevniecība AGB, 1997, 30-31.lpp.

desmitiem tautasdziesmas, daļa no tām nav atrodamas, nav saglabājušās pat Latvijā izdotajos tautasdziesmu krājumos.

Tāpat ekspedīcijas laikā tika piefiksēti latgaliešu sakāmvārdi, atsevišķas teikas un pasakas.

Timofejevkā svin arī Ziemassvētkus, Lieldienas, Vasarsvētkus – bet pēc katoļu tradīcijas. Arī ciemā dzīvojošie krievi un citu tautību pārstāvji šos svētkus atzīmē pēc katoļu kalendāra – tik stipra ir timofevkiešu katoliskā apziņa.

Agrāk tika svinēti arī Jāņi. Ciema iedzīvotāji stāsta, ka vēl pirms diviem gadiem tika dedzināti ugunskuri. Vietējo stāstos gan Jāņu tradīcijas stipri sajaukušās ar Ivana Kupalas svētku tradīciju.

Blakus mantotai folklorai timofejevkieši zina stāstīt arī vietējo folkloru, kas nereti aizgūta no Timofejevkas apkārtnes krieviem. Galvenokārt tās ir krievu dziesmas, arī častuškas, tāpat teikas un ticējumi, sevišķi par mājas garu.

KATOLISKAIS KĀ LATGALISKĀS IDENTITĀTES ZĪME

Timofejevkas vecākās paaudzes latgalieši ir saglabājuši katoļticību.

Mājās atrodamas vēl no Latvijas vecvecāku pārvestās lūgšanu grāmatas, to lapas nolietotas gandrīz līdz nepazīšanai, taču ciema vecās sievas dzied no tām psalmus un skaita lūgšanas vēl šodien.

Līdz 1937. gadam ciemā bija arī sava katoļu baznīca, tad nopostīta.

Timofejevkas sabiedriski aktīvākās sievas Ņinas Kukules mājās saglabāts izpostītās katoļu baznīcas krucifikss, ko izmanto bērū ceremonijās.

Arī kapos blakus pareizticīgo un kādam tatāru apbedījumam dominē katoļu krusti, izrotāti ar mākslīgajām puķēm.

Turpat blakus ar stipro katoļticības tradīciju harmoniski sadzīvo pirmskristietisma ietekmes – Timofejevkas kapos uz kāda latgalieša kapu kopiņas ieraugām šķīvīti mielastam mirušajiem gariem.

LATGALIEŠU TRADICINĀLĀS VIDE UN SLĀVU IETEKME

Lielākā daļa Timofejevkas māju ir simtgadīgas guļbūves, tām raksturīgi paaugsti žogi, kādi reiz bijuši arī mājām Latgalē.

Timofejevkas māju logus rotā Latgalei raksturīgais geometriskais ornaments, kas sadzīvo ar krieviski zilo un balto krāsojumu.

Latgaliešu mājas atšķiras ar sakārtotību un tīrību, taču interjerā (raibie paklāji pie sienas, spilveni augstas grēdas veidā uz gultas, košās, mākslīgās puķes, visdažādāko krāsu un zīmējuma priekškari un aizkari vienā telpā) un krāsu izjūtā dominē slāviskais.

AUTENTISKUMA SAGLABĀŠANAS PROBLĒMA TIMOFEJEVKĀ

Šobrīd Timofejevkā vēl runā latgaliski. Tas ir viens no skaitliski lielākajiem ciemiem Sibīrijā latgaliski runājošo ziņā.

2005. gada augustā daļa Timofejevkas ekspedīcijas grupas dalībnieku, tostarp demogrāfs I. Mežs, folkloristi S. Laime, A. Lielbārdis, S. Bērziņa-Reinsone, kopā ar folkloristi Jantu Mežu un etnomuzikologi Andu Beitāni, KKF un latviešu kultūras biedrības "Tilts" atbalstīti, devās vēlreiz uz Sibīriju ar mērķi apzināt iespējami vairāk latviešu ciemu, tādējādi iezīmējot nākotnes izpētes perspektīvu. Viņi latviešus atrada vēl 11 ciemos. Galvenais 2005. gada atklājums bija latgaliešu ciems Maļinovka Tomskas apgabalā un Sukinava Krasnojarskas apgabalā, kas kādreiz saukta par Sibīrijas Alūksni. Tātad – šie ciemi eventuālo nākotnes pētījumu norises vietas. Taču daudzos reiz izceļotāju no Latvijas blīvi apdzīvotajos ciemos par latviešiem/latgaliešiem vairs nav ziņu.

Latgaliešu ciema – Timofejevkas – piemērs rāda, ka latgaliskā/latviskā identitāte daudzās paaudzēs var saglabāties, ja ciems neatrodas maģistrāļu tuvumā, bet ir neizbraucamu ceļu ieskaufs, kā tas ir Timofejevkas (arī Lejas Bulānas, Augšbebru) gadījumā, un tik ilgi, kamēr ciema ļaudis dzīvo kompakti, lieto valodu un pārmanto to reizē ar tautas tradīcijām paaudžu paaudzēs.

Ar ekspedīciju darbu Timofejevkā ir paiets vēl viens solis latviešu kultūrvēsturisko sakņu apzināšanā. Arī par Timofejevku, tāpat kā tas ir par Lejas Bulānu⁷, ir nepieciešams veidot rakstu krājumu, kas ir ekspedīcijas grupas nākotnes uzdevums.

Tomēr paliek atklāts jautājums, uz ko 2004. gada laikā tā arī īsti neizdevās atrast atbildi – Kas tālāk? Vai Timofejevkas latgalieši un

⁷ Sk. Lejas Bulāna – latviešu ciems Sibīrijā [sast. Strautniece V.] – Rīga: Zvaigzne ABC, 1995.

plašāk – Sibīrijas latvieši – ir pakļauti savas latgaliskās/latviskās identitātes pazaudēšanas neatgriezeniskam procesam? Kā to pasargāt, lai latgaliskais/latviskais neaiziet līdz ar pēdējām šī mantojuma glabātājiem, kas šobrīd Timofejevkā ir galvenokārt. 70-80 gadus veca paaudze.

Timofejevkas ekspedīcijas dalībiece Margita Zālite, runājot par konkrētu darbības programmu šīs problēmas risināšanā, 2004. gada nogalē saka: “Kā optimālo sadarbības variantu šobrīd redzu vispirms Sibīrijas latgaliešu ieinteresētajām personām organizētu braucienu uz Latgali un Latviju kopumā. Necelt rezervātu Latgalē, bet iesaistīt jau gatavās konstrukcijās, piemēram, vecākās paaudzes cilvēkiem piedāvājot piedalīties 3 x 3 nometnēs, jaunākajiem – pamācīties Latvijas skolās, pirmo posmu varbūt pat Latvijas krievu skolās, lai rastos loģisks pārejas posms. Tad skatīties, konsultēties ar profesionāļiem, ko darīt tālāk, ciktāl Latvijas kompetencē ir iejaukties etniskā mikrokosmosa pārbūvē.”⁸

2005. gada laikā kļuva skaidrs, ka šie mūsu veikto pasākumu kopumā izvirzītie mērķi palīdzēt konkrētajam latgaliešu ciemam kultūrizglītības un latgaliešu identitātes saglabāšanas perspektīvā ir nonākusi strupceļā.

Uz aicinājumu paciemoties Latvijā, redzēt savām acīm Latgali, iegūt izglītību Latvijā (jaunākai paaudzei) timofejevkieši pagaidām iztu-ras rezervēti, vēstulēs lasām – esam par vecu, lai paši brauktu, un par tālu no Latvijas, lai bērnus uz Latviju laistu, nerūpējieties par mums.

Taču – kas darāms, lai šo situāciju mainītu, un vai vispār tas ir mūsu spēkos – jautājums paliek atklāts.

SUMMARY

To most Latvians Siberia primarily associates with the deportations of the population of Latvia carried out by Stalin's totalitarian regime, however in Siberia there live a considerable number of Latvians, whose ancestors emigrated voluntarily at the end of the 19th century. From the beginning of the 20th century to the last census in

⁸ Zālite M. Ko darīt ar Sibīrijas latgaliešiem? / <http://www.iclub.lv/life/LB/margita.htm> (20.10.2005)

Russia several thousands of people have given their nationality as 'Latgalians'. Latgale at the end of the 19th century, that marks the beginning of large-scale emigration to Siberia, was part of Vitebsk Gubernia. Therefore Latgalians had little contact with the other regions of Latvia and found it difficult to identify themselves with Latvians.

The article is based on the data collected in Timofeevka (a village in Novosibirsk Region, Vengerovo district), one of the largest settlements of Latgalians, who moved at the end of the 19th century. In the autumn of 2004 the village was visited by a group of researchers from the University of Latvia led by Prof. J. Kursīte. The fourth-generation Latgalians living at Timofeevka demonstrate how an isolated community may preserve its ethnical identity far from the motherland.

The article describes the interaction of authentic and foreign influences in the constitution of the ethnic self-awareness of Timoveevka Latgalians and considers the perspectives of preserving their Latgalian (i.e., Latvian) identity.

DZIMMIDENTITĀTE UN
LATVIEŠU LĪTĒRĀTŪRĀ/
GENDER IDENTITY AND
LATVIAN LITERATURE

Kristiāns Cepulis

Kristiāns Cepulis. Latvija un mūsdienu literatūra

VAI ĢEJA IDENTITĀTE IR SOCIĀLS KONSTRUKTS? LATVIEŠU PROZAS VERSIJAS

KUPLAVILKUMS

DZIMUMIDENTITĀTE UN LATVIEŠU LITERATŪRA/ GENDER IDENTITY AND LATVIAN LITERATURE

DISMIDTITATE UN
LATVIEŠU LITERATŪRA
GENDER IDENTITTY AND
LATVIAN LITERATURE

Rimands Ceplis,

Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejs

VAI GEJA IDENTITĀTE IR SOCIĀLS KONSTRUKTS? LATVIEŠU PROZAS VERSIJAS

KOPSAVILKUMS

Temats "Vai geja identitāte ir sociāls konstrukts? Latviešu prozas versijas" ir mazpētīts latviešu literatūras vēsturē. To nevarētu teikt par Rietumeiropas literatūrzinātnes duku, atļaušanos un spriestspējām. Izvirzītajam jautājumam jau a priori iespējamās un zināmas divas pretējas atbildes. Atsaucoties uz Mišelu Fuko rakstīto, iespējams atbildēt, ka geja identitāte ir sociāli veidots konstrukts.

Apzīmējuma gejs akceptēšana valodā parāda sabiedrības izaugsmi, bet no otras puses, šī jēdziena nostiprināšanās rada priekšnosacījumus centieniem visus šī jēdziena nosauktajai kopienai pieskaitītos paturēt šī jēdziena ietvaros. Ja gejs, tad margināls, ar citādu izturēšanos, ar paaugstinātu sociālo bīstamību, veselības problēmām, izlaidīgu dzīvesveidu un sakāpinātām suicidālajām nosliecēm. Kā reakcija uz šādu homoseksualitātes jēdziena pabeigtību jeb universālismu 20. gadsimta 90. gados radās tā dēvētā queer teorija.

Pārskatot latviešu jaunāko prozu, jāsecina, ka nav radīts neviens teksts, kura tēma un vēstījums būtu veltīts geju un lezbiešu identitātes jautājumiem. Taču ir daudzi teksti, kuros izmantoti geju tēli, kas ļauj konstatēt trīs tendences. Pirmkārt, homoseksualitātes atveidojumam piemīt skandaloza nokrāsa, tāpēc rakstnieki to izmanto savu tekstu atsvaidzināšanai. Otrkārt, homoseksuālai personai prozas tekstā vairumā gadījumos ir lingvistiskās un sociālās kopienas raksturotājas funkcijas, taču retāk šo tēlu izmantojumam nozīme vēstījumā. Treškārt, jau nostiprinājusies geja tēla izveides principu tradicionālitate latviešu prozā ar izstrādātu klišeju sistēmu, kas pastiprina pieņēmumu

atveidot ne tik daudz dzimumu, cik tēla seksualitāti. Tā kā Eiropas kritiskā domu jau centrējas uz nākamo posmu – postgeju literatūru – tādu literatūru, kura vairs nešķiro cilvēka seksuālo orientāciju, ir pamats secināt, ka latviešu prozā tēlu seksuālā orientācija tiek skatīta jau gluži kā no postgeju koncepta viedokļa. Vai arī otra versija – ir par vairākiem gadu desmitiem aizkavējusies.

Izvēlētais temats mazpētīts latviešu literatūras vēsturē un skatīts vai pieminēts tikai pāris latviski pieejamos aprakstos par literatūru un literatūras teoriju. To gan nevarētu teikt par Rietumeiropas literatūrzinātnes atļaušanos un spriestspēju. Tāpēc arī sāku ar jautājumu, kuram jau *a priori* iespējamās divas pretējas atbildes. Atsaucoties uz Mišelu Fuko rakstīto [skat. Fuko 2002], iespējams atbildēt, ka geja identitāte ir sociāli veidots konstrukts. Piedevām, Mišels Fuko kategoriju *homoseksuāls* ne tikai apraksta kā sociāli veidotu, bet arī kā valodā vairāk nekā simt gadus eksistējošu, un no sapratnes par vīriešu un vīriešu attiecībām Senajā Grieķijā atdalāmu [skat. Halperin 1990, šīs grāmatas tēze ir atkārtoti uzsvērtā homoseksualitātes sociāla, nevis dabiskā konstruētība].

Sākšu ar nelielu etīdi par valodas radīto ilūziju, ka vārdi it kā atbilstot definētiem priekšstatiem un konceptiem. Bet apgalvojums nav tik viennozīmīgs. Piemēram, ja kāds amatnieks izjauc galdu, lai izveidotu krēslu, tad kurā brīdī *beidzas* galds un kurā brīdī *sākas* krēsls? Pasaule ikvienā kultūrā kalpo kā apzīmējums noteiktiem punktiem nepārtrauktībā, arī kā informācijas apmaiņa starp cilvēkiem. Komunikācijas procesā cilvēki ir pieraduši standartizēt savu pasaules interpretāciju. Tāpēc interpretācijas ir pieņēmumiem pilnas par to, kā pasaule uzvedas un cik atšķirīgi fenomeni tajā attīstās. Komunikācija ir dinamisks process, caur to tiek veidota sociālā realitāte, un rezultātā pasaule un kultūra tiek atšifrēta valodā. Frāze *realitātes sociālais konstrukts* nebūt nenozīmē, ka eksistētu kāda Nerealitāte atstatus no cilvēka uztveres. Tas ir process, kas caur realitātes uztveri un kultūras pieņēmumiem ir iekodēts ikvienā valodā [skat. Searle 1995]. Tiklīdz vārds izteikts, tā jārauga, kā tas atbilst pārējiem vārdiem. Tiklīdz tiek runāts valodā, cilvēks akceptē valodas pieņēmumus un pasaules uzskatus.

Homoseksualitāte ir nesens, pamatā 20.gs. rietumu kultūras jēdziens [skat. Fuko 2002], unikāla vīriešu un vīriešu saišu konceptualizācija. Geju kultūra eksistē, daļēji pateicoties tās nosodījumam un

homoseksualitātes marginalizācijai pēdējos 150 gados, kas notika tāpēc, ka geju un lesbiešu uzvedības kategorijas tika definētas kā noziedzīgas, kā arī psiholoģiskas un seksuālas novirzes.

Pastāv divi pieņēmumi, kas iekļaujas homoseksualitātes definīcijā, un abi ir problemātiski. Pirmkārt, koncepcijas par seksuālo orientāciju un homoseksualitātes koncepts tiek uztverts kā dispozīcija. Galvenā problēma ir tā, ka, ja kāds apzina sevi par geju esam, tad viņam ir jābūt gejam no dzimšanas līdz mūža beigām. Bet nav daudz empīrisku faktu, kas atbalstītu pozīciju, ka seksuālās orientācijas izvēle ir laikā nemainīga. Nepastāv stingras sociālās normas, kurās identificēt, vai esi gejs vai biseksuālis. Nav arī zināms, cik daudz cilvēku izvēlētos mīlēties ar abiem dzimumiem, ja nebūtu noteiktas kultūras normas seksuālai izvēlei katram dzimumam. Kad kādam cilvēkam kā seksa partneris liekas pievilcīgs aziāts, tas nenozīmē, ka visu atlikušo dzīvi viņam patiks tikai aziāti, jo nav noteiktas sociālās normas rasu izvēlē. Bet, kad cilvēks nodomā, ka viņš patiek kādam sava dzimuma pārstāvim, viņam pēkšņi tiek piespiests to pieņemt uz mūžu.

Otrkārt, homoseksualitāte ir kļuvusi par integrālu cilvēka identitātes daļu. Tāpēc "Geju Parāde" vai citas geju publiskas aktivitātes ir reakcija pret marginalizāciju un netaisnību, un šī netaisnība pati ir sociāli radīta kategorija un jau pamatā atsvešinātībā balstīta.

Iespējams iebilst, ka geju gēna esamība rada nepieciešamību *gejus* kategorizēt, bet pastāv daudz citas ģenētiski noteiktas iezīmes, kuras mēs valodā nedefinējam. Piemēram, nav viena kopīga vārda cilvēkiem, kuri ir piedzimuši bez spējām saost vai sagaršot, bet mums ir viens vārds, lai apzīmētu aklos un kurlos. Būtībā, realitātes sociālā izveide ir fokusēta uz to, kā mēs izvēlamies lietas realitātē un kā mēs tās definējam atšķirīgās kultūrās – kā realitātes sastāvdaļu vai kā risināmu problēmu.

Apzīmējuma *gejs* akceptēšana valodā parāda sabiedrības izaugsmi, bet no otras puses, šī jēdziena ienākšana un nostiprināšanās rada priekšnosacījumus centieniem visus šī jēdziena nosauktajai kopienai pieskaitītos paturēt šī jēdziena ietvaros. Vienojošais dažādajās homoseksualitātes skaidrojumu teorijās ir tās dīvainība un atšķirīgie skatījumi. Pirmkārt, ir teorijas, kuras homoseksualitāti uzskata par dabas briesmām, dabas izdzimumiem, kas nav saskaņā ar Dieva liela-jiem likumiem. Homoseksualitātes psihoanalīzes teorijas tradīcijas atbilst šādai nostājai: kavēta nobriešana, neatrisināts Edipa komplekss,

kas rodas kā kropļojums psihi attīstības traucējumu dēļ. Taču šāds uzskats netiek pietuvināts cēlonībai. Tādā veidā vāja rakstura tēvs var izraisīt dzimuma apmulsumu savā dēlā, ja tēvs tiecas līdzsvarot mātes ietekmi, kā arī šis vājā rakstura tēvs var izraisīt spēcīgu vīrišķo identifikāciju dēlā kompensācijas veidā. Bieži liekas, ka viens un tas pats cēlonis spēj radīt pat pretējus rezultātus [skat. Hopcke 1989]. Otra teoriju kategorija skata homoseksualitāti nevis kā dabas kārtības plānu nobīdi, bet kā plāna sastāvdaļu, dabas smalkuma noteiktu viltību.

Rietumeiropas un Amerikas 19. un 20.gs. kultūrā bija mākslinieki, kuri savos darbos neapzināti vai bez pretenzijām izmantoja geju un lezbiežu atribūtiku, un viņi netika nodalīti kā atsevišķas subkultūras daļa. Piemēram, Federiko Garsija Lorka; Ģertrūde Steina; Valts Vitmens; Virdžīnija Vulfa, kura romānā "Orlando", rotaļājoties ar androgīnismu, paplašināja sapratni par dzimumu; Mihails Kuzmins, kura romāns "Spārni" bija viens no pirmajiem tekstiem, kurā tika apzināta geja identitāte, kā izmeklētas publikas piederums; T.S.Eliots aprakstīja antīkās pasaules tēlu Tirēsiju, kurš daļu mūža kā sieviete, daļu kā vīrietis nodzīvoja, un tādēļ spēja pasauli tvert gan no sievietes, gan vīrieša skata punkta; E.M.Fosters, kura 1914.gadā sarakstītais romāns "Moriss" tiek publicēts tikai pēc viņa nāves 1970.gadā un daudzi citi. Apzināti veidotas geju un lezbiešu aktivitātes gan gandrīz ikvienā nacionālā kultūrā pastāvēja kā neatkarīgs un savpatns veidojums un tikai laika gaitā implementējās vienotā kultūras aprītē, proti, pielāgojas mainstreama tendencēm. Piemēram, Dereka Džārmēna filmas sākotnēji tika skatītas kā strikts geju kultūras uzstādījums, karojošā māksla un aprobežotības uzrādītāja. Savukārt Fransuā Ozona un Pedro Almodovara filmas mūsdienās jau skata nevis geja tēmas ietvaros, bet kā kultūras sastāvdaļu. Analogi atrodami arī mūsdienu popmūzikā un literatūrā. Savukārt latviešu kultūra mūsdienās vairāk līdzinās geto, kurā pārbiedētas aitas spiežas viena pie otras, un tur sava vieta nav atradusies geju kultūrai.

Ja gejs, tad margināls, ar citādu izturēšanos, ar paaugstinātu sociālo bīstamību, veselības problēmām, izlaidīgu dzīvesveidu, sakāpinātām suicidālajām nosliecēm. Kā reakcija uz šādu homoseksualitātes jēdziena pabeigtību jeb universalismu 20.gadsimta 90.gados par spīti vārda *queer* [divains, slims, homoseksuāls] homofobiskajai izcelsmei un aizvainojošajai nozīmei rodas tā dēvētā *queer* teorija. *Queer* teorijas uzmanības centrā ir nevis viena vai otra dzimuma seksualitātes problēma,

bet gan dzimumu separātisma noliegums, uzsverot politisko un sociālo mērķu kopību.

Geju un lesbiešu pētniecībā seksualitātei ir apmēram tāda pati nozīme, kā sieviešu studijās jēdzienam *gender*. Pētniecības galvenā pazīme ir seksuālās orientācijas kā analīzes kategorijas izpratne. Līdzīgi feminismam, tam ir sociāli un politiski mērķi, vairumā gadījumu opozicionāra rakstura, jo tas vērsas pret homofobiju (bailēm un aizspriedumiem pret homoseksualitāti) un heteroseksuālajām privilēģijām ideoloģiskajā un institucionālajā praksē.

Kā tad homoseksuālisma teorija atšķiras no feminisma? Līdzīgi daudzām citām mūsdienu kritikas koncepcijām, lezbiešu un geju pētniecība balstās poststrukturālisma pieredzē. Viens no galvenajiem poststrukturālisma sekmēm ir bināro opozīciju dekonstruēšana (piemēram, runas un rakstības pretstatījuma), pierādot, ka, pirmkārt, atšķirība nav absolūta, jo katrs opozīciju pāra loceklis ir izprotams un definējams tikai saistībā ar otru šī pāra loekli. Un, otrkārt, ir iespējams šajās opozīcijās eksistējošo hierarhiju apvērst otrādi un pirmajā vietā izvirzīt otro no opozīcijas locekļiem. Lezbiešu un geju pētniecība ir šāda heteroseksualitātes un homoseksualitātes pretstatu pāra dekonstrukcija. Opozīcija šajā pretstatu pāri ir vērtējama kā nestabila.

Balstīšos latviešu jaunākās prozas piemēros, lai arī atsevišķs pētījuma temats ir literatūras vēstures materiāls, kurā netiek diferencēts apzīmētājs *gejs* un *lezbiete*. Piemēram, 19.gs. beigās publicētajā Rūdolfa Blaumaņa novelē "Baltais" mākslinieks, atgriežoties laukos pie saviem vecākiem, sastop kalpu Jāni. Šī programmatiskā situācija – mākslinieks, kuru savaldzina slaiks, spēcīgs un labi noaudzis puisis – veidota, lai rādītu šī kalpa šķīstumu, viņa vēlmi sastapt tikpat šķīstu sievieti, kura ne reizi vēl iepriekš nebūtu bijusi ar vīrieti. Šī vēlme noved Jāni līdz pašnāvībai kā vienīgajam risinājumam, rezultējoties viņa pārdzīvojumiem: pieķeršanās mātei, vilšanās draugā, kas viņu piedzirda, tad nevēlmei gulēt vienā gultā ar sev netikamu puisi. Rūdolfs Blaumanis, nelietojot šodien zināmu apzīmētāju *gejs* mākslinieka rīcībā un valodā, tajā, kā vēstītājs skatās uz Jāni un raksturo viņu, ienes homoerotiskas tendences. Homoerotiskie mājiieni šajā un citos Rūdolfa Blaumaņa tekstos, kas varētu liecināt tikai par attiecību izpratnes maiņu dažādos laikos, kalpo par pamatu Zigmunda Skujiņa romānam "Siržu zagļa uznāciens", izvēloties Rūdolfu Blaumani par romāna centrālo personu.

Skujiņa pārspriedumi par Blaumaņa attiecībām ar Viktoru fon Andrejanovu un psiholoģiski neveiksmīgajiem mājieniem par grēku šajās attiecībās ļauj nomanīt to nepilnību jeb sakonstruēto izcelsmi. Būdam raits stāstnieks un trenēts stilizētājs, Skujiņš uz pāris vispārzināmiem faktiem uzpotē nekad nenotikušu, bet iespējamu un homoerotiskiem mājieniem pilnu fabulu, tāpat kā Blaumanis, arī nelietojot apzīmētāju *gejs*. Lai kā to noliegtu pats autors un mēģinātu savu sacerējumu pamatot tikai ar kaislību uz vēstures pētniecību, tomēr šis romāns savu vietu lasītāju apziņā veidojis, lielā mērā pateicoties homoseksualitātes tēmai.

Paula Bankovska romānā “Секреты”, apzīmētajam *pidars* ir tikai valodas lietotāja sociālā slāņa piederības norāde brīžos, kad vietējās sādžas puisi par pidaru nodēvē studentu no Rīgas un vietējās Ļenas nākamo vīru Juri [skat. Bankovskis 2003: 77/78, 98/99]. Tā ir klasiska personāža valodas individualizācijas situācija. Jura Zvirgzdiņa romānā “Fon Mērkatces kunga memuāri” latviešu izcelsmes Mērkatces kungs jau grāmatas sākumā sastop sev uzticīgu kalpu Mikiju, kura viens no pirmajiem jautājumiem ir: “*Tev vīrieši patik?*” [Zvirgzdiņš 2003: 11]

Līdz ar konkrēta uzdevuma trūkumu darbības personai nāk arī tās stereotipiskais aprikojums. Viens no izplatītākajiem ir AIDS diagnoze, kas līdzīgi antīkās literatūras pastāvīgajam epiteta gandrīz nesaraucami saistīts ar geju tēmu, piemēram, Noras Ikstenas stāstā “Līdzsvara zudums”. Ainas, kurās tikai piesaukti geji, pilda tekstā ornamentālu funkciju, tāpat kā metaforas vai citi līdzekļi, bet neiespaido vēstījumu. Edmunda Frīdvalda stāstā “Gumijas uzticība” Marx atzīstas savam draugam Hermanim, ka ir HIV pozitīvs. Tālāk notiekošais – bailes no iespējamās inficēšanās – tiek rādītas kā monstroza gumijas uzvara pār pasauli. Līdz ar AIDS arī pārspīlēti estetizējoša attieksme pret īstenību, homoseksualitātes slēpšana no sievas un citas šķietami nepārprotamas homoseksuālas personas pazīmes, kas darbinātas homofobiskā sabiedrībā, manifestējas latviešu prozā. Piemēram, geju pāra raksturojums, kāds rādīts Daces Rukšānes romānā “Beatrisis gultas stāsti”, kurā Stīvenam ir Beatrisis mierinātāja un padomdevēja, bet Stīvena draugam frizierim Pīteram – tējas vārītāja un maizīšu taisītāja funkcijas, kuriem bērna vietā ir pūkains un kaprīzs persiešu kaķis [skat. Rukšāne 2002: 32/35]. Stereotipisko gejiem piemītīgo uzvedības stila aprakstu piedāvā arī Alises Tifentāles romāns “Galvenā balva – ceļojums divatā”. Geji kā savā karjerā veiksmīgas personas, sabiedrības piederumi un

vienlaikus patērētājsabiedrības dzīves apnikuma iemiesotāji šajā romānā kļūst par fabulas dzinējspēku. Par marginālu uzskatīta parādība šai gadījumā kalpo par sociālu vispārinājumu avotu. Homoseksualitātes elementi ienāk vēstījuma norisēs un kļūst par rīcības motīviem arī Paula Bankovska romānā “Padomju Latvijas sieviete”, kurā padomju gados Serjoža nogalina Robčiku tikai tāpēc, ka pamanīts, skūpstoties ar vīrieti.

Samaitātība, apātija, vientulība – tās ir sajūtas, kādas varētu raisīt Alise Tifentāles romāns “Rīgas siltums”. Homoerotisko tēlu ieviesumam šajā romānā ir tikai vidi atainojoša nozīme – ar tiem Alise Tifentāle realizē savu vēlmi parādīt mākslas videi raksturīgo vaļību, kurā varētu iederēties arī netradicionālas seksualitātes pārstāvji. Tāpēc par darbības vidi izvēlēta Rīga, pilsēta, kurā tēliem sākotnēji piemītīgā dzīves kāre pārtop par bailēm no vientulības. No queer teorijas viedokļa, kas atcēla jebkādas universālas dzimuma būtības eksistenci, vēl jo vairāk, tās ārējo atribūtu klišeiskumu, latviešu proza vērtējama kā tradicionālās vērtības sargājoša.

No *queer* teorijas viedokļa oriģinālāki ir tie teksti, kas pievēršas seksuālās identitātes nepastāvības tēmai. To realizē Ieva Melgalve stāstā “Papjēmašē”, tāpat kā Edmunds Frīdvalds stāstā “New Poets”, kur seksualitātes nenoteiktība izmantota arī kā pilsētas iemītniekus raksturojoša savdabība. Tas paver ceļu postmodernisma izpratnei par identitāti kā nepārtrauktu svārstīšanos starp neierobežota skaita iespējamību radītām atšķirīgām lomām un stāvokļiem. Līdz ar to ir pamats apšaubīt nošķirumu starp dabiski doto, normatīvo heteroseksuālo *pats* un noliegto homoseksuālo *cits*. *Cits* šo apsvērumu kontekstā tikpat mūsos pašos kā ārpus mums, un *pats* un *cits* ir vienmēr viens otrā *klātesoši*, tātad ietverti viens otrā. Kā apgalvo psiholoģijas aksioma, tas, ko uzskatām par ārējo *cits*, parasti ir daļa no *pats*, kas tiek noliegta un tāpēc projicēta ārpusē. Tā darba “Romāns. Farss.” nodaļā “Tālsaruna” izrikojas autore Evija Caune, proti, pēc tam, kad Valentīna un Berta pa tālruni ir izrunājušās par saviem piedzīvojumiem, savu kopējo seksuālo pieredzi, turpat šīs pieredzes jēga tiek noliegta. Izņemot Paula Bankovska romānu “Eiromonts”, vairums šo tekstu izceļas atkal jau ar tematikas, nevis māksliniecisko pieteikumu.

Pārskatot šeit minētos tekstus, redzams, ka latviešu jaunākajā prozā nav teksta, kura tēma un vēstījums būtu veltīts geju un lesbiešu identitātes jautājumu skatīšanai. Izmantoti vien geju tēli, kas ļauj samanīt

trīs tendences. Pirmkārt, homoseksualitātes atveidojumam piemīt skandaloza nokrāsa, tāpēc rakstnieki to izmanto savu tekstu atsveidzināšanai. Otrkārt, homoseksuālai personai prozas tekstā vairumā gadījumos ir lingvistiskās un sociālās kopienas raksturotājas funkcijas, taču retāk šo tēlu izmantojumam nozīme vēstījumā. Treškārt, jau nostiprinājusies geja tēla izveides principu tradicionalitāte latviešu prozā ar izstrādātu klišeju sistēmu, kas pastiprina pieņēmumu atveidot ne tik daudz dzimumu, cik tēla seksualitāti.

Mūsdienās, vērojot un atsaucoties un rietumu kritisko domu, jau raksta par nākamo posmu – postgeju literatūru [skat. Roughgarden 2004] – tādu literatūru, kura vairs necentrējas un nešķiro cilvēka seksuālo orientāciju. Līdz ar to jāsecina, ka latviešu prozā, kurā nav neviena geju teksta, seksuālā orientācija tiek skatīta jau gluži kā no postgeju koncepta viedokļa. Vai arī otra versija – ir par vairākiem gadu desmitiem aizkavējusies.

SUMMARY

Opposite to Western European literature critics in Latvian critics there are only few papers published on the topic “Is gay identity a social construct? Versions of Latvian prose”. There are two well known yet conflicting answers to the question raised in the article. According to Michel Foucault, gay identity is supposed to be a socially build construct.

On the one hand, acceptance of the term *gay* in a language demonstrates development of the society, but – on the other – consolidation of the term creates preconditions and attempts of keeping everyone related to the community in terms of that strict *gay identity*. If you are a gay, then inevitably also a marginal, with different behavior, health problems, representing higher social riskiness, orgiastic way of living and suicidal tendency. As a reaction to such a comprehension of homosexuality or universalism in the 1990 so called queer theory started was developed.

An overview of contemporary Latvian prose leads to a conclusion that there are no texts focusing directly at issues of gay and lesbian identity in its theme and narrative. However, a lot of texts where gay

characters are used demonstrate three tendencies. First, depiction of homosexuality involves a little of scandalous dash, therefore writers use it as to refresh their fiction. Secondly, a homosexual character functions mostly as a bearer of linguistic and social qualities of the particular community. Only in few cases these characters play an important role in the narrative. Thirdly, there is a constant tradition of depicting gay characters in Latvian fiction with elaborated system of clichés. That fosters the idea of sexuality overwhelming a person and its gender. As Western European literature critics are already counting next step – post gay literature, where the sexual identity has no importance, Latvian fiction seems to have overtaken it or, on the contrary, delayed for decades.

Izmantotā literatūra

1. Bankovskis P. Čeka, bumba un rokenrols. – Rīga: Valters un Rapa, 2002.
2. Bankovskis P. Eiroremonts. – Rīga: Valters un Rapa, 2005.
3. Bankovskis P. Padomju Latvijas sieviete. – Rīga: Enigma, 2000.
4. Bankovskis P. Секреты. – Rīga: Valters un Rapa, 2003.
5. Barry P. Lesbian/gay criticism. // Beginning theory. An introduction to literary and cultural theory. – Manchester and New York: Manchester University Press, 2002, p. 139. – 155.
6. Blaumanis R. Baltais. //Kopoti raksti. – Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1958, 130. – 158.lpp.
7. Caune E. Romāns. Farss. // Karogs, 1999, Nr.7, 49. – 89.lpp.
8. Frīdvalds E. Gumijas uzticība. // Čūska azotē. – Rīga: Pētergailis, 2001, 78. – 84.lpp.
9. Frīdvalds E. New Poets. // Karogs, 2002, Nr.8, 114. – 118.lpp.
10. Fuko M. Seksualitātes vēsture. Baudu lietojums. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2002.
11. Halperin D. M. One Hundred Years of Homosexuality: and Other Essays on Greek Love. – London, New York: Routledge, 1990.
12. Hekma G. Same-sex relations among men in Europe, 1700 – 1990. // Sexual Cultures in Europe. – Manchester & New York: Manchester University Press, 1999, p. 79. –103.
13. Hopcke R. H. Jung, Jungians, and homosexuality. – Boston: Shambhala Publications, 1989.

14. Ikstena N. Līdzsvara zudums. // Nieki un izpriecas. – Rīga: Karogs, 1995, 61. – 76.lpp.
15. Jarman D. Up in the Air. Collected Film Scripts. – London: Vintage, 1996.
16. Klein F. Psychology of Sexual Orientation. // Conversations about Psychology and Sexual Orientation. – New York and London: New York University Press, 1999, p. 129. –138.
17. Melgalve I. Papjēmašē. // Bezzaudējumu punkts. – Rīga: Jumava, 1999, 195. – 206.lpp.
18. Roughgarden J. Evolution's Rainbow: Diversity, Gender, and Sexuality in Nature and People. – Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 2004.
19. Rukšāne D. Beatrisēs gultas stāsti. – Rīga: Atēna, 2002.
20. Searle John R. The Construction of Social Reality. – New York: Free Press, 1995.
21. Tīfentāle A. Galvenā balva – ceļojums divatā. – Rīga: Pētergailis, 2001.
22. Tīfentāle A. Rīgas siltums. – Rīga: Atēna, 2003.
23. Zvirgzdiņš J. Fon Mērkatces kunga memoriāli. – Rīga: Karogs, 2003.

Ilze Sperga

DZIMUMIDENTITĀTE UN SUICĪDS: SIEVIETES SUICĪDA MOTIVĀCIJA LATVIEŠU PROZĀ

KOPSAVILKUMS

Suicīds ir aktuāls kā mūsdienu Latvijas kontekstā, tā latviešu prozas tekstā. Strauju pārmaiņu laikā sociālie, politiskie un ekonomiskie procesi atbalsojas literatūrā. Lai arī tekstos sievietes suicīds ir svarīga problēma, tas tiek atzīts kā sievietēm neraksturīga domāšanas un uzvedības forma – realitātē sieviešu pašnāvību ir salīdzinoši maz.

Galvenais sievietes suicīda motīvs 19./20. gs. mijas latviešu prozā ir ārļaulības bērna ieņemšana. Pasivitāte, tradicionāli sievietei piedēvētā īpašība, ir galvenais suicīda iemesls vīriešu rakstītajā latviešu prozā, pašnāvniecei rādot galvenokārt kā nelabvēlīgu apstākļu un kolektīvo aizspriedumu upuri, nevis personību, kas apzināti un aktīvi lemj savu likteni.

Postpadomju prozā blakus tradicionālajiem sievietes suicīda iemesliem nelaimīgas mīlestības un pavestas nevainības dēļ svarīgas kļūst tādas tēmas kā sievietes identitātes meklējumi, vilšanās padomju un postpadomju sabiedrībā, distancēšanās no sabiedrībā notiekošajiem procesiem. Būtisku jautājumu loku veido indivīda un masas attiecības, indivīda līdzdalība totalitāras varas pastāvēšanā, varas ietekme uz personību, indivīda, arī sievietes, nespēja integrēties jauna veida sociālajās attiecībās.

Sievietes, sabiedrības un varas attiecību izvērsums tekstā, sievietes kā domājošas būtnes, kas atbildīga par pieņemtajiem lēmumiem, pieteikums latviešu prozā ļauj runāt par dzimumidentitātes un tradicionālo dzimumlomu izmaiņām.

Latviešu literatūrzinātnes kontekstā termins *suicīds* ir relatīvi jauns, tomēr pretstatā jēdzienam *pašnāvība*, kurā kristietības ietekmē

stereotipiski ietverts neapšaubāmi negatīvs šīs parādības morālais vērtējums, starptautiski lietotajam terminam latviešu valodā ir neitrāla nozīme. Termini *pašnāvība* un *suicīds* nav pretstati, tie papildina viens otru, pirmo saistot ar konkrētu nāves gadījumu, otro – parādības vispārīgo izpratni.

Suicīda izpratne laika gaitā ir mainījusies – ar to saprotot ne vien tīšu un apzinātu sevis nogalināšanu vai ļaušanos nogalināt, bet arī jebkuru darbību, kas vērsta nevis uz izdzīvošanu, bet nāvi. Tātad – ne vien apzinātu vēlmi mirt, izlēmīgu došanos nāvē, bet arī nevēlēšanos dzīvot ilgi un veselīgi, turpinot eksistenci par katru cenu un izvelkot dzīvību kādas idejas vārdā. Šāda suicīda izpratne sevišķi svarīga ir mūsdienu sabiedrībā notiekošo procesu kontekstā, kad vitālo vēlmi turpināt eksistenci, ticot humānisma un progresa ideju uzvarai un daudz labākai dzīvei nākotnē, aizstājusi destruktīva skaistās nākotnes neiespējamības ideja.

Nākotnes neiespējamības apjēgums, lai to veicinātu globāla ekoloģiska katastrofa, dabas resursu izsīkums vai humānisma ideju krahs un 20. gs. vēstures gaitas radīta neticība masu kopības idejām, ir svarīgs suicīda diskursā aktuālo vientulības, atsvešinātības sajūtu aktualizēšanās dēļ. Tas ir saistīts ar indivīda nespēju identificēties ar kolektīviem mērķiem un nevēlēšanos īstenot iespējami pareizas dzīves modeli, kas nes labumu pēc iespējas lielākam kopumam, lai tā būtu valsts vai cilvēce, un kura finālā iederas nāve no vecuma.

Prozā tas nozīmē novēršanos no kanona un literatūras robežu paplašināšanos, uzmanības pievēršanu līdz tam perifērām parādībām. Mūsdienu latviešu prozā tas saistīts ne vien ar tabu tēmu ienākšanu tekstā, bet jo vairāk ar socialistiskā reālisma tradīcijas noliegumu, jaunu autoru un tēmu pieteikumu, jaunākās prozas pievēršanos marginālām tēmām un tēliem – arī sievietes suicīdam.

Suicīds latviešu literatūras kontekstā maz pētīts, galvenokārt tāpēc, ka ilgus gadus, ko tā vadījusi sociālistiskā reālisma ēnā, šī tēma bijusi sava veida tabu, bez tam salīdzinoši jaunā latviešu literatūra sakņojas folkloras priekšstatos, kur pašnāvība animismam raksturīgi noklusēta, un reliģiskās morāles uzslāņojumos, ko literatūra tiekusies apgūt kā garantu pareizai dzīvošanai, kad galvenais lasītājam rādīt pareizas dzīves modeli, nevis vēstīt par tik marginālām parādībām kā sievietes iekšējā pasaule un sievietes suicīds.

SUICĪDS TEKSTĀ

20. gs. 90. gadu sākumā Latvija līdzās pārējām Baltijas valstīm pašnāvību skaita ziņā ierindojās pirmajā vietā Eiropā, tā iekļaujoties kopējā postpadomju telpā, kur suicīds kļuvis par protesta un atbrīvošanās zīmi, par izmisuma un strupceļa sajūtu izteikšanas formu, par saucienu pēc palīdzības un jebkuras iespējamās palīdzības noliegumu – ne vien realitātē, bet arī tekstā.

Suicīds ir būtiska humānās pieredzes daļa un cilvēciskumu kā īpašību, kas raksturo cilvēku pretstatā citām dzīvām būtnēm, raksturojošs lielums, tas ir saistāms ar tikai cilvēkam iespējamo brīvību lemt, kad un kādā veidā pārtraukt savu eksistenci. Suicīds ir nopietna ne tikai mūsdienu Latvijas, bet visas urbanizētās pasaules problēma, kas aktualizējies 19. gs. sabiedrībā un savu aktualitāti nav zaudējis joprojām. Tas ir nozīmīgs kultūras, ētikas, reliģijas, filozofijas un mazāk demogrāfijas jautājums, straujš pašnāvību skaita pieaugums saista uzmanību un liek meklēt tā cēloņus – ne vien sabiedrībā notiekošajos procesos, bet arī literatūrā kā svarīgā šo procesu atklājējā.

Meklējot suicidalitātes iemeslus vecuma, dzimuma, reģionālajā, nacionālajā un citās sabiedrības grupu diferenciēs, svarīgs kļūst jautājums par suicīda un suicidālas uzvedības sabiedrisko un socioloģisko pamatu. Proti, vai suicidalitātei ir sociāli pamati, vai sabiedrība un tajā notiekošie procesi ietekmē iedzīvotāju suicidalitāti. Izrietoši – vai sava laika sabiedrībā aktuālās problēmas, gaisotne ietekmē literāru tekstu un kādā veidā tas notiek. Tas ļauj aktualizēt sociālo, politisko un ekonomisko procesu atbalsošanos literatūrā, kā arī – sociālās realitātes ietekmi uz prozas tekstu, sevišķi strauju pārmaiņu laikā.

Brīvprātīgās nāves problēma joprojām ir aktuāla kā mūsdienu Latvijas kontekstā (pašnāvībās ik gadus iet bojā vairāk cilvēku nekā ceļu satiksmes negadījumos), tā latviešu prozas tekstā. Turklāt ne vien postpadomju prozā, kas tiecas dokumentēt ieilgušo robežsituāciju un pārejas laika negāciju ietekmi uz indivīdu, bet arī latviešu klasiskajā prozā, ar to saprotot galvenokārt reālisma tradīcijā rakstītos 19. gs. beigu, 20. gs. pirmās puses prozas tekstus.

Suicīds tekstā ir saistāms vispirms ar paša rakstnieka, tad ar sabiedrības attieksmi pret suicīdu, savukārt tā sakņojas sava laika ētiskajos, reliģiskajos priekšstatos par dzīvības un nāves attieksmēm,

priekšstatos par indivīda brīvību izlemt savu likteni, izvēles tiesībām dzīvot vai mirt, nerēķinoties ar vairākuma gribu, kā arī, bez šaubām, politiskajā, ekonomiskajā un sociālajā situācijā kā šo brīvību ierobežojošā – lielākā vai mazākā mērā – faktorā.

Problēmas un tabu tēmas, tajā skaitā suicīds, par kurām sabiedrība izvairās diskutēt atklāti, ienāk tekstā un nokļūst literatūras uzmanības lokā, autoram atklājot ceļu pretī pašnāvībai un šādas izvēles pamatojumu. Literārs teksts pastarpinātā veidā runā visu to vārdā, kas ir domājuši par pašnāvību, gribējuši vai mēģinājuši to izdarīt, kā arī to vārdā, kas ir miruši brīvprātīgā nāvē. Tekstam kļūstot par sava laika izjūtu izteicēju, par notiekošo pārmaiņu atklājēju un par liecību nespējai tām sekot, suicīda problēmas aktualizēšana atklāj būtisku uzskatu paradigmas lūzumu. Svarīgi atzīmēt, ka suicīds tekstā reti ir nejaušība, tas saistīts ar krīzes situācijām un aktualizē sava laika aktuālākās problēmas, kas ir nāves vērtas.

Indivīda iekšējās pasaules pretrunu atklāsmē nav saistāma ar stingri noteiktām un kanoniski precīzām, noslēgtām poētiskām sistēmām, kur tēlu un motīvu klāsts ir ierobežots un kur nav vietas nejaušajam, neparedzamajam, bīstamajam. Tāpēc velti pašnāvības vai pašnāvību mēģinājumus meklēt to periodu literatūrā, kad autori tic iespējai atbrīvoties no tagadnes negatīvās pieredzes un savos tekstos tiecas pārradīt pasauli, ideālo laiku meklējot te pagātnē, te nākotnē.

Ne nacionālās atmodas laikos tapušajai, ne sociālistiskā reālisma ietekmētajai literatūrai nav raksturīga situācija, kad varonis pats vēlētos sevi iznīcināt – dzīve taču nav bezcerīga, nākotnē gaida Apsolītā zeme. Ja mirt, tad tikai tās un idejas par to dēļ – upurējoties kolektīvu mērķu, ne mirstot individuālas bezizejas sajūtas dēļ. Arī latviešu didaktiskajā un sentimentālajā literatūrā maz iespēju atrast atkāpšanos no jau esošajiem modeļiem, morāles normām un vecām idejām, ļaušanos nejaušībai, disharmoniskas vides un raksturu tēlojumam.

Jautājums, vai literatūrai ir uzdevums – rādīt realitāti, atklāt būtiskās tās problēmas, tendences, aktualitātes, vēstīt, stāstīt, mācīt sabiedrību vai mainīt pasauli, ir cieši saistīts ar suicīda problēmas ienākšanu tekstā un sievietes suicīda vērtējumu, indivīda brīvas izvēles iespējamības atbalstu vai noliegumu. Didaktiskā proza (piemēram, 20. gs. pirmās puses latgaliešu rakstnieces Naaizmierstules stāstā "Ceīņa par kuortys izvēli") pašnāvību nosoda, didaktiskās tradīcijas ietekmēta

proza neattaisno sievietes, mātes un jaunās valsts pilsones, nāvi un meklē citu izeju (Līgotņu Jēkaba stāstā "Pašnāvniece") vai arī saista to ar afekta stāvokli un vājprātību, kad lēmums nav pieņemts apzināti, tāpēc nav nosodāms (brāļu Kaudzišu romānā "Mērnietu laiki").

SIEVIETES SUICĪDS

Sievietes un vīrieša suicīdu nošķirums vispirms nozīmē atzīt suicīdu kā sabiedrisku institūtu, kas atklāj indivīda attieksmi pret būtiskām dzīves parādībām un idejām, kā arī nosaukt sievieti kā vīrietim opozicionāru būtni, kam specifiska domāšanas un uzvedības forma, par galveno atšķirības cēloni minot abu dzimumu bioloģisko un sociālo lomu diferenci, kā arī citādu attieksmi pret sievietes suicīdu un tā motīviem, kas lielā mērā turpina dzimumu pretstatīšanas tradīciju, kurā vīrišķais nozīmē intelektuālo, stabilo un stipro, bet sievišķais – emocionālo, labilo un vājo.

Jāuzsver tomēr, ka pretstatā salīdzinoši aktuālajai sievietes suicīda problēmai latviešu prozas tekstos Latvijas sabiedrībā sieviešu suicidalitāte ir salīdzinoši zema. Pašnāvību mēģinājumu sieviešu vidū ir 3-4 reizes vairāk nekā vīriešiem, savukārt pabeigtu sieviešu pašnāvību ir krietni mazāk: 1990. gadu sākumā – pat 6,5 reizes.¹ Šāda tendence ir raksturīga ne tikai pārejas un juku laika ietekmētajai postpadomju sabiedrībai. Statistika rāda, ka pabeigtu pašnāvību sieviešu vidū ir caurmērā 3-4 reizes mazāk.²

Būtiskākais jautājums, kas saista uzmanību, ir pašnāvību skaita atšķirības starp sievietēm un vīriešiem. Mēģinājumi izskaidrot šo statistikas atklāto paradoksu turpina tradīciju sievieti atzīt kā vīrietim opozicionāru būtni, kas pastāv ne pati par sevi, bet šajā opozīcijā. Skatot suicīdu kā humānās pieredzes daļu un mūsdienu sabiedrības problēmu, tiek runāts par vīrieša pašnāvību. Suicīds tiek atzīts par sievietēm neraksturīgu domāšanas un uzvedības formu – drīzāk izņēmumu, nevis normu.

Runājot par suicīdu dzimuma diskursā, tā iemesli tiek meklēti sievietes bioloģiskajā un psiholoģiskajā diferencē – vispirms bioloģiskajās, tad sociālajās dzimumatšķirībās. Sievietes suicīdu determinē tikai viņai

¹ Latvijas demogrāfijas gadagrāmata 2002 – R., 2002

² Psychiatry 2nd ed. – Philad., 1990

specifiski bioloģiski stāvokļi: grūtniecība, dzemdības, menstruācijas, ovulācija.³ Sevišķi tiek uzsvērts sieviešu emocionalitāte, ko ietekmē menstruālais cikls, un spontanitāte, pieņemot lēmumus, tātad – arī šī lēmuma nepārdomātība un nejaušums, kas tad arī izskaidro augsto pašnāvību mēģinājumu un zemo pabeigto pašnāvību īpatsvaru.

Tradicionālais cilvēces dalījums aktīvajā un pasīvajā dzimumā, kā arī pasivitātes piedēvēšana sievietēm kā otram dzimumam ir iespējams arī suicidologus, tiem lielā mērā tiecoties apgalvot, ka pašnāvība kā radikāls lēmums, kā izšķiršanās par galējo soli ir sievietēm neraksturīgs rīcības modelis. Uzsverot sievietei piedēvēto pasivitāti un bezierunu pakļaušanos kā liktenim, tā valsts varai, politiskiem lēmumiem un tradicionālajām vērtībām un tādā veidā pretstatot to vīrieša aktivitātei un vēlmei pastāvēt par savu viedokli, suicidologi sievietes suicīdu marķē kā viņas ietiekšanos vīrieša pārvaldītajā sfērā.⁴

Ar ārējo apstākļu ietekmi visvairāk ir saistīta vīriešu suicidalitāte, jo krīzes un ekonomiskās depresijas vistiešāk ietekmē vīrieša spēju pildīt patriarhālajā sabiedrībā viņam tradicionālo lomu – būt ģimenes apgādniekam. Ekonomiskā krīze, bezdarbs, nepieciešamība mainīt darbības sfēru, nespēja nodrošināt ģimeni, saglabāt iegūto profesionālo un materiālo līmeni rada nopietnu pamatu vīriešu alkoholismam, depresijai, pašnāvību skaita pieaugumam. Sieviešu pašnāvības ir mazāk atkarīgas no ārējiem sociāliem apstākļiem, sociālās vides apstākļu pasliktināšanās (jo sievietēm dominē tieksme uzņemties rūpes, atbildību), vairāk – iekšējas dabas cēloņiem, emocionālā jūtīguma, atsvešinātības, sakāpinātas vientulības sajūtas, attiecību pārrāvuma vai to trūkuma.

Dzimums kā sabiedrības diferenci veidojošs faktors kļūst par konceptu, kas nosaka atšķirīgu abu dzimumu indivīdu sociālās uzvedības un domāšanas modeļu meklējumus. Runājot par dzimumdiferenci suicīda diskursā, dominē apgalvojums, ka viņa nāvi izvēlas mīlestības, bet viņš – slavas, brīvības un varoņdarba dēļ.⁵ Vīrieši savu godu glābj dueli, kas paredz iespēju uzvarēt, sieviete – noslīcinoties. Šādu dalījumu “augstajās” un “zemajās” pašnāvībās atklāj arī latviešu proza – J. Jaunsudrabiņa romānā “Aija” Ieva noslīcinās neatbildētas mīlestības dēļ,

³ Neuringer Ch., Lettieri D. J. Suicidal Women Their thinking and feeling patterns – NY, 1982.

⁴ Neuringer Ch., Lettieri D. J. Suicidal Women Their thinking and feeling patterns – NY, 1982.

⁵ Canetto S. S. She died for love and he for glory // Omega – 1992., nr. 26.

bet Jānis finālā pārgriež vēnas, pasauli un savu mīlestību pret Aiju jūtot kā cietumu.

Raksturīgi, ka latviešu literatūrā tāpat kā literatūrā vispār sievietes sevi nonāvē lielākoties mīlestības dēļ – lai tā būtu nelaimīga, nepiepildāma (Ieva no J. Jaunsudrabiņa romāna "Aija") vai arī nodota, piekrāpta mīlestība (Zenta no V. Lāča romāna "Zvejnieka dēls"). Klišejskajam sievietes pašnāvības modelim, kas savulaik jau Līgotņu Jēkaba⁶ un Brāļu Kaudzišu⁷ gana aprakstīts, seko arī G. Repšes romāns "Ugunszīme"⁸.

Atbilstoši tradicionālajam dalījuma, viņa mirst atraidītas mīlestības, attiecību trūkuma dēļ (sengrieķu dzejniece Sapfo, kas noslīcinās) vai arī dzēšot savas seksualitātes radīto vainas sajūtu, parasti kļūst par anonīmu, pasīvu upuri, kas gājis bojā dzimumaizspriedumu dēļ (pavestās jaunavas tēls latviešu realistiskajā prozā), bet viņš – aktīvi paužot savu gribu, kļūstot par varoni idejas vārdā, pašnāvībā iegūstot nemirstību (Samsons Bībelē).

Vīriešu suicīds tiek saistīts ar dzīves jēgas, patības meklējumiem, sieviešu – ar iekšējas dabas problēmām, kas manifestējas vēlmē aizbēgt no tām. Saplūstot abām tradīcijām – suicīdam kā vīrišķīgam lemtspēju un brīvību apliecināšanai aktam un suicīdam kā glāvēlības un kauna zīmei – iezīmējas svarīga tendence, kad atbilstoši tradicionālajam nošķīrumam, kad vīrišķais nozīmē spēku, drosmi un spēju lemt un rīkoties, bet sievišķais – emocionalitāti, atdošanos un uzticību, arī pašnāvības un to motīvi tiek dalīti sievišķajos un vīrišķajos.

SIEVIETES ĶERMENIS KĀ PROBLĒMA – 19./20. GS. MIJA

Galvenais sievietes suicīda motīvs 19./20. gs. mijas latviešu literatūrā ir ārtaulības bērna ieņemšana. Lauku sakārtotajā vidē, kur galvenais faktors, kas regulē cilvēku attiecības, ir kristīgajā morālē sakņoti sabiedrības aizspriedumi, sieviete, kas pārkāpusi normas, var tikt izolēta un apzīmogota uz visu mūžu, kas būtu identiski sievietes kā sociālas būtnes

⁶ Stāstos "Pašnāvniece", "Grietiņas pirmā un pēdējā mīlestība"; Līgotņu Jēkabs Kopoti raksti – R., 1925. – 4. sēj.

⁷ Brāļi Kaudzišes Mērnieku laiki – R., 1964.

⁸ "Magda skrēja uz uguni, rokām pieturot cepuri pie deniņiem. Kļuva aizvien svelmaināk, karstums koda sejā, un kāda ellišķīga apmātība dega krūtīs." – Repše G. Ugunszīme – R., 1990. – 105. lpp.

nāvei – iepriekšējā statusa zaudēšana ir liktenīga, jo cita statusa nemaz nav, tas ir, esošajā sabiedrības modelī nav vietas ārļaulības bērna mātei.

Potenciālās pašnāvnieces ir gaišo sieviešu tips, tiklās bārenītes un kalpones. Tikumība ir sievietes atbilstība patriocentriskā pasaules uzskata diktētajiem noteikumiem – līdz ar to arī pasivitāte, padevība, kas liedz pretoties notikumu gaitai un pašsodišanas tieksmēm. Pasivitāte, tradicionāli sievietei piedēvētā īpašība, ir galvenais suicīda iemesls vīriešu rakstītajā latviešu prozā.

Iespējams, vīrieša tekstā sieviete pašnāvību izdara vispirms tāpēc, lai demonstrētu pasīva lemt un rīkoties nespējoša indivīda bezierunu pakļaušanos ārpus esošām normām un lai atklātu viņa gribas un kolektīvās morāles konfliktu, no kura nav citas izejas. Šajā kontekstā sievietes pašnāvība turpina jau zināmo uzskatu paradigmu – sievietes kā vājā cilvēces daļa, kam nav lemts pretoties un izdzīvot.

Konflikta cēlonis ir sabiedrības dubultā morāle, kas pieprasa sievietes seksuālo nevainojamību: nevainību pirms un seksuālo nepieejamību pēc kāzām, kaut vīrietis ir seksuāli aktīvs kā pirms, tā pēc tam. Sievietes seksualitātes izpausme tiek pielīdzināta grēkam un sodāma. Viena no iespējām – izdarīt pašnāvību, pirms vēl grēks ir noticis – šo nostāju, sargāt savu seksuālo nevainojamību par katru cenu, glorificē hagiogrāfiskā tradīcija, sevišķi stāstot par jaunavām, kas mirušas, pirms tikušas izvarotas, t. sk. nostāsts par Turaidas Rozi, taču jau Akvīnas Toms apgalvo, ka kristietei nav ļauts sevi nogalināt, lai izbēgtu no seksuālā grēka, jo neviens nav tiesīgs mazāka grēka vietā izvēlēties lielāku, proti, slepkavību laulības pārkāpšanas vietā.⁹

Jau pirmajā latviešu romānā "Mērnīeku laiki" (1879), lai arī autori ir auguši kristietības tradīcijā, ir sievietes un, kas jo svarīgāk, pozitīvās varones pašnāvība. Brāļi Kaudzītes gan paliek tam laikam raksturīgās pozīcijās – jūt līdzī tēlam, bet neko nespēj mainīt, nespēj ļaut tam dzīvot, vienlaikus vēlreiz apstiprinot tēzi par vīriešiem kā stipro un sievietēm kā vājo dzimumu – Liena pēc Kaspara nāves iet bojā. Autori, tiecoties saglabāt Lienu kā pozitīvo tēlu, viņu rāda kā juku laiku, kad sakārtotajā vidē no ārpuses ielauzušies ārdoši spēki, upuri, kas pašnāvību izdara jau esot vājprātīga, nevis kā grēcinieci, kas pašnāvību izvēlējusies apzināti un kam nebūtu piedošanas.

⁹ Чхарташвили Г. Писатель и самоубийство. М., 1999. – 59. стр.

Latviešu proza ir vēsturisko notikumu ietekmēta, politiskās un sociāli ekonomiskās pārmaiņas skārušas arī literāros tekstus, kas tiekušies ja ne pārradīt pasauli, tad dokumentēt realitāti visā tās krāšņumā vai pretīgumā. Latviešu prozā sievietes suicīds pārsvarā saistāms ar reālisma tradīciju – atklājot sava laika sociālo vidi, ārējos apstākļus, kas salauz un iznīcina sievietes personību, par vienu no spēcīgākajiem tās negāciju atklājējiem tiek izmantots suicīds. Sociālās vides un sabiedrības aizspriedumu tēlojums parasti nozīmē autora nostāšanos pašnāvnieces pusē, tomēr nespēju vai nevēlēšanos to glābt.

Autora līdzjūtība un pašnāvnieka nāves bezjēdzīguma, veltīguma attēlojums, kaut vai Ievas noslīcināšanās J. Jaunsudrabiņa romānā "Aija", bet jo sevišķi Zentas nāve A. Upīša romānā "Zvejnieka dēls", ir saistīti ne vien ar sievietes dzimumidentitātes problēmu aktualizēšanos sava laika sabiedrībā, bet jo vairāk ar mēģinājumu ietekmēt lasītāju, izraisīt līdzjūtību, mainīt tā attieksmi. Pašnāvnieci galvenokārt rādot kā pasīvu nelabvēlīgu apstākļu un kolektīvo aizspriedumu upuri, nevis personību, kas apzināti un aktīvi lemj savu likteni.

LIEKAIS CILVĒKS – 20./21. GS. MIJA

Jaunākajā latviešu prozā sieviešu pašnāvības, pašnāvību mēģinājumus, pašnāvnieciskas domas, visbeidzot – pašnoliegšanās sajūtu bieži nevar atdalīt no galējās vientulības, atsvešinātības, ierobežotības, dzīves jēgas zuduma sajūtu manifestēšanās, kas sevī ietver prozas varones marginalitātes izjūtu, nespēju ietekmēt notiekošo un būt drošā un ilgstošā esamībā, būt pašpietiekamai, ārpus sevis esošu procesu neietekmētai.

Blakus tradicionālajiem sievietes suicīda iemesliem nelaimīgas mīlestības un pavestas nevainības dēļ aktualizējas tādas tēmas kā sievietes identitātes meklējumi, vilšanās esošajā pārmaiņu laika sabiedrībā un tās vērtību maiņā, distancēšanās no sabiedrībā notiekošajiem procesiem, tās radītajām un pārņemtajām vērtībām, kā arī esošā noliegums, visbeidzot – pašnoliegšanās, ko izraisījuši dažādi apstākļi.

Postpadomju prozā sievietes vainas iemesls ir ne vien fiziskās nevainības zaudēšana, seksuālas dabas noziegšanās pret sabiedrības normām, viņas ķermeņa sākotnējās neskartības un tīrības, kas to saista ar nevainīgās jaunavas kultu, zaudējums, bet arī atbildība par nodevību,

par kādu nelabojamu nodarījumu, kuras iemesls bijusi viņas rīcība. Ja pirmā modeļa iezīmes var saskatīt tādos tekstos kā G. Repšes romānā "Ugunszīme" – grūtās Magdas izraidīšana no tēva mājām un tai sekojoša mešanās uguns liesmās, G. Repšes romānā "Alvas kļiedziens" – Rugettai skolā uzliktais maukas zīmogs, G. Bankovska romānā "Čeka, bumba un rokenrols" – Evas pazemojošās vainas sajūtas un medikamentu pārdozēšanas iemesls ir seksuāla varmācība, viņas izvarošana, tad otrais atklājas G. Repšes romānā "Ēnu apokrifs" – Nīnas saistība ar vīrieša pašnāvību, kas notikusi viņas dēļ, G. Repšes romānā "Alvas kļiedziens" – Rugettas rakstītie teksti ir nodevuši klasesbiedrus, jo viņa nejauši kļuvusi par mediatoru, kuras rakstītais sasniedz skolas vadību un ļauj īstenot represijas, A. Aizpurietes romānā "Nakts peldētāja" – Vita jūtas atbildīga par smago postpadomju sociālo apstākļu noteikto nespēju realizēt savu talantu, vienlaikus nezaudējot mātes un sievas lomu, viņas vainas sajūtu rada nespēja pārmaiņu laikā būt labai mātei, kas spētu saviem bērniem dot labāko, un rakstniecei, kas īstenotu savu talantu.

Raksturīgi, ka pašnāvības un pašnoliegšanās sajūtu aktualizēšanos jaunākajā latviešu prozā pavada tendence pievērsties padomju laika tēlojumam, konkrēti – personības un iekārtas konfliktam, personības sociālajai un cita veida neiederībai sava laika vidē un sabiedrībā, nepārejošai iekšējās vientulības sajūtai, kur pašnāvība kļuvusi par izeju no strupceļa situācijas, noārdot robežu starp dzīvību un nāvi, starp atļauto un aizliegto. Tādā veidā tiek kompensēta šīs tēmas noklusēšana latviešu padomju prozā, bet savā ziņā tiek turpināta vēstures pārrakstīšanas tradīcija, aktualizējot iepriekš perifērijā atstāto. Pēc Atmodas, dramatiskajā ideālu grūšanas laikā, kad lielākā daļa sabiedrības nespēj ātri integrēties cita veida attiecībās un jaunā sociāli ekonomiskajā realitātē, literatūra lielā mērā pievēršas indivīda izjūtām naidīgajā realitātē, cēloņiem tā nespējai iekļauties meklējot specifiskajā padomju laika pieredzē – vienlaikus dokumentējot savu pieredzi, vienlaikus distancējoties no tās.

Padomju vide un noslēgtā sabiedrība, kuras dzīvi nosaka ideoloģija un valsts varas sankcionētas un atbalstītas represijas pret citādajiem, ir ērts fons, kas ļauj atklāt savā laikā aktuālo personības izolētības, ierobežotības, liekā indivīda problēmu. Turklāt pretēji postpadomju laika realitātei, kad pašnāvību skaita pieauguma cēlonis pārsvarā ir nespēja

integrēties jauna veida attiecībās, šī laika proza sava laika depresīvo, pat suicidālo noskaņu identificē ar padomju periodam raksturīgo personības konfliktu – kolektīvās un individuālās morāles saduri. Post-totalitārā literatūra, attālinoties no iepriekšējā laika mantojuma, vēl un vēlreiz izdzīvo to. Latviešu postpadomju prozā suicīds kļūst par izeju no padomju realitātes pelēcības un varas noteiktā ideoloģiskā aploka, garīgajām un fiziskajām dzelzs priekškara robežām.

Liekā cilvēka, kas nav piemērojies jaunajam laikam, problēma ir aktuāla kā realitātē, tā tekstā. Lai arī sabiedrībā vienmēr ir ļaunu grupa, kas izvēlas būt ārpus – kļaidoņi un bezpajumtnieki, tomēr postpadomju laikā šī grupa strauji palielinās uz dzīves pamatu zaudējušo rēķina, kas nav spējuši piemēroties un saglabāt sev normālus dzīves apstākļus. Materiālajai kultūrai dominējot pār garīgo, literatūra nonāk perifērijā un līdz ar to – arī cilvēki, kas to rada.

A. Aizpurietes romāns "Nakts peldētāja" akcentē postpadomju situāciju, kad visgrūtāk klājas radošo profesiju pārstāvjiem, kam jāizvēlas starp radīšanu vai naudas pelnīšanu. Autobiogrāfisko motīvu ietekmē rakstniece atklāj šo lomu nesavietojamību – cieš vai nu ģimene, vai literatūra. Abos gadījumos sievieti pavada vainas sajūta – pret bērniem, ko viņa nevar apgādāt, vai pret tekstiem, ko, iespējams, neuzrakstīs nekad. Tas sasaucas ar V. Vulfas – ka, lai radītu, sievietei ir nepieciešama iespēja nopelnīt pietiekoši daudz līdzekļu, lai iegūtu materiālo un garīgo brīvību. "Ja sievietei jāraksta literatūra, tad viņai nepieciešama nauda un sava istaba."¹⁰

Suicidalitāte rodas no noguruma, no dzīves kā nebeidzamās cīņas, no valsts vienaldzības pret saviem pilsoņiem, kā arī sievietes neiederības ne savā valstī notiekošajos procesos, ne rietumu sabiedrībā.¹¹ Šīs neiederības radīto vientulības sajūtu pavada eksistenciālas skumjas par satikšanās, dialoga neiespējamību, drošās tagadnes neizbēgamo zaudējumu un pozitīvas nākotnes neiespējamību. Bez pašas piekrišanas un nemanāmi apzīmogo padomju un postpadomju vide, liedzot iespēju aiziet no savas pagātnes. Robežu noārdīšana – vispirms fizisko, tad garīgo – ir raksturīga Pēcatmodas laika parādība, ko turpina šī laika latviešu proza.

¹⁰ Vulfa V. Sava istaba. – R., 2002. – 8. lpp.

¹¹ Ikstena N. Apelsīns. // Dzīves stāsti – R., 2005

Padomju laika vides un attiecību tēlojums jaunākajā latviešu prozā, pievēršanās šī laika cilvēku iekšējai pasaulei ir saistāmi ar vēlēšanos atklāt šīs vides ierobežotību, tās nospiedošo ietekmi, prasību pēc indivīda bezkompromisa padošanās un dzīvošanas pēc varas noteiktiem likumiem, pretējā gadījumā draudot ar garīgu izolētību un nespēju integrēties sabiedrībā. Suicīds šajā kontekstā paver iespēju nogalināt daļu savu atmiņu, tā ir pozitīvi marķēta izeja no morālas, ideoloģiskas dabas konflikta, jo palikt dzīvot nozīmētu iekļauties esošajā sabiedrības modelī un būt neiederīgam postpadomju sabiedrībā.

Sabiedrības integritāti raksturo kopīgu mērķu esamība. Mūsdienų Latvijas sabiedrībai ir raksturīgi kopīgās identitātes, savā ziņā – ideālās Latvijas meklējumi. To, pirmkārt, raksturo padomju perioda un tā laikā gūtās pieredzes izsvīturošana, otrkārt, ideālās pagātnes meklējumi Ulmaņlaikos un potenciāli laimīgās nākotnes vīzija vienotajā Eiropas telpā. Postpadomju sabiedrību raksturo cenšanās attālināties no totalitārās pagātnes, nosvītrot to, bet reizē nespēja aiziet un aizmirst bijušo. Reizē ilgas pēc brīvības, reizē bailes no tās. Reizē stingras varas noliegums, reizē ilgas pēc kārtības un kāda, kas sakārtotu ieilgušo pārejas laika haosu.

Vēlme norobežoties no bijušā, nosvītrot daļu no pagātnes neizbēgami ir saistīta ar pašnoliegšanās tendenci. Noliedzot daļu no sevis, nevēlamās atmiņas, darbus, klātesamību padomju laikā un totalitārās varas uzturēšanā, suicīds kļūst par vienu no ceļiem, kā atbrīvoties no bijušā. Pašnāvība kā vienīgā izeja atbrīvoties no pagātnes negācijām prasa ļoti dārgu samaksu: izdzēšot ne vien visu pieredzētu, bet arī visu nākotnē iespējamo. Negatīvās pieredzes iznīcināšanas sekas ir visas pieredzes un dzīves iznīcināšana.

Nav nejaušība, ka jaunākajā prozā, G. Repšes, P. Bankovska, A. Aizpurietes tekstos padomju realitātes tēlošana nozīmē strupceļa sajūtas, nomācošas bezizejas un likteņa nolemtības aktualizēšanos, tāpat tā visdrīzāk nav nejaušība, ka šo tekstu centrā esošās personas raksturo suicidālas tendences – pašnāvība ir viena no retajām iespējām vai varbūt vienīgā iespēja, kā atbrīvoties no visu ieskaujošā nodevības, dubultmorāles tīkla, vienīgā iespēja, kā par ļoti dārgu samaksu, atdodot ne vien visu sasniegto, bet vēl sasniedzamo, realizēt savas brīvības alkas, izlauzties no dzelzs krātiņa, fiziskajām, bet jo vairāk – garīgajām padomju cilvēka robežām.

Izvēlē būt pret padomju varu, t. i., izvēlē nebūt vispār, vienīgajā latviešu postpadomju prozā pozitīvi marķētajā izejā, indivīda pašnāvība tiek saskatīta iespēja izvairīties no bezkompromisa attiecībām ar iekārtu, no savu uzskatu, vēlmju un ieceru bezierunu pakļaušanas pāri esošiem un totalitāras ideoloģijas balstītiem uzskatiem, padomju sabiedrības deklarētām iecerēm un vēlmēm, ko tā gribētu sagaidīt no ideāla pilsoņa. Rakstot par padomju un postpadomju periodu, jaunākā latviešu proza suicīdā rāda ne vien iespēju demonstrēt savus disidentiskos uzskatus, bet piedāvā arī jaunas dzīves sākumu. Radot jauna tipa varoni, kas ir iederīgs jaunajā laikā, tiek atzīta padomju pagātne, tiek atrasts ceļš, kā nodrošināt nepārtrauktu esamību.

Pēc saasinātās krīzes situācijas tomēr izvēlēties dzīvot nozīmētu iekļauties esošajā sabiedrības modelī, kas 90. gados, kad dominē veco uzskatu noliegums, varētu tikt vērtēts kā pagātnē valdījušo normu atzīšana. Savā ziņā pozitīvs suicīdālas krīzes risinājums varētu tikt traktēts kā iekļaušanās esošajā sabiedrībā un pakļaušanās tās normām, izvēloties dzīvi pēc citu diktētiem noteikumiem, nevis pašas izvēlētu nāvi.

SUICĪDA MOTIVĀCIJAS MAIŅA

Sieviešu pašnāvības maz ietekmē sociālie apstākļi un pārmaiņas, tāpēc realitātē nav vērojams krass sieviešu pašnāvību pieaugums pat krīžu un pārejas laikos, tomēr latviešu prozas tekstos sievietes ir vājā tēls, kas salūzt pārmaiņu laikā. Prozā sieviešu pašnāvības lielā mērā dominē – kā 19. un 20. gs. mijā, tā mūsdienās. Viens no iemesliem (pamatā autoru vīriešu tekstos) ir bijis sievietes kā vājā dzimuma saistīšana ar pašnāvnieku kā vājā, kā dezertiera tēlu – sievietei pašnāvniecei tekstā atvēlot upura lomu. Kā Līgotņu Jēkaba, A. Upīša, J. Jaunsudrabiņa, tā arī P. Bankovska tekstos. Otrs iemesls, kāpēc tekstos ir salīdzinoši daudz sieviešu pašnāvību, ir saistīts ar spēcīgas sieviešu rakstnieču paaudzes, bet varbūt paaudžu ienākšanu latviešu prozā, ar neapgūto teritoriju meklējumiem, ar sievietes pasaules ienākšanu literatūrā, pievēršanos sievietes identitātes un garīgajiem meklējumiem.

Runāt par sievietes suicīda motivāciju tekstā nozīmē meklēt cēloņus, kāpēc teksts interesējas par sievietes suicidalitāti, kādā kontekstā un kāpēc sievietes suicīds ienāk tekstā, kāda ir autora pozīcija.

Sievietes suicīda motivācija tekstā galvenokārt ir saistīta ar dzimumdiferences problēmu aktualizēšanu: tādu kā dzimumu līdztiesība, dzimumu lomas maiņa sabiedrībā, sievietes vieta sava laika sabiedrībā, viņas stāsts par būtiskākajām sava laika parādībām.

Sievietes suicīda diskursā atklājas sievietes lomas un vietas sabiedrībā un literatūrā maiņa. Ja 19. /20. gs. mijas un 20. gs. pirmās puses autoru vīriešu latviešu prozas tekstos galvenais sievietes pašnāvības iemesls ir pieviltā mīlestība un tās fiziskā ķermeņa determinētā neiederība vīrieša noteiktā pasaules modelī – paveistas jaunavas palikšana stāvoklī un bailes no ļaužu valodām, ja 20. gs. sākuma tekstos, mainoties sievietes sociālajai lomai sabiedrībā, pašnāvības iemesli ir saistāmi ar viņas materiālo nenodrošinātību, tad 20. gs. beigu un 20. /21. gs. mijas latviešu proza maina šo tradicionālo nošķirumu, sievietes suicīds tiek saistīts ar līdz tam vīrietim piedēvēto indivīda un sabiedrības, indivīda morāles un kolektīvo morāles normu, pilsoņa un valsts varas konfliktu.

Šī sievietes tēla maiņa visasāk atklājas suicīdā – vispirms jau tāpēc, ka ar tā palīdzību literatūra pievēršas sievietes iekšējās pasaules tēlojumam, tās konfrontācijai ar ārējo, bieži vīriešu diktētos pasaules ainu, aktualizē sievietes identitātes meklējumus un šo meklējumu strupceļu viskardinālākajā veidā. Atšķirībā no 19. /20. gs. mijas latviešu prozas, kur sievietes suicīds lielākoties ir saistīts ar atraidītas vai nerealizētas mīlestības sāpēm, kas to pretstata vīrieša šaubu, pretrunu pavadītajai izvēlei, 20. /21. gs. proza piedāvā citu skatījumu. Tāpat kā viena gadsimta laikā ir mainījusies sievietes dzimumloma sabiedrībā, tā arī literatūrā aktuāla cita sievietes suicīda motivācija.

Ja sākotnēji centrālais sievietes suicīda iemesls latviešu klasiskajā prozā ir bijis tās ķermeņa un sabiedrības morāles normu pārkāpšanas determinēts – vistipiskākā pašnāvniece ir jaunava, kas zaudējusi nevainību, nav ieguvusi vīrieša aizbilstamību un nevar pastāvēt esošajā sabiedrības modelī, tad jaunākajā prozā tam ir cita motivācija – sievietes kā indivīda atbildība un iespēja bēgt no šīs atbildības, no naidīgās pasaules, pašas izvēlēta nāvē saskatot izeju no sasaistošā dubultmorāles tīkla, no pasaules kā cietuma.

Mainoties izpratnei par dzimumu sociālo uzvedību un arvien lielāku nozīmi iegūstot sievietes sociālajām funkcijām, kas nojauc abu dzimumu ķermeniskajās atšķirībās balstītos aizspriedumus, sieviete

prozas tekstā iegūst citu lomu – ne vairs pasīvā vīriešu iedibinātās un sargātās kārtības vai kāda konkrēta vīrieša rīcības upure, kuras brīvprātīgajai nāvei lasītājos jāizraisa līdzjūtība, bet personība, kuras meklējumu un šaubu ceļš var vainagoties arī ar nāvi, tā pieļaujot iespēju, ka mirt drikst arī viņa: māte, kas ir cilvēces sākums, un meita, kam būtu jābūt tās turpinājumam.

SUMMARY

Suicide is a topical problem in the context of both modern Latvian society and Latvian prose, as the social, political and economic processes of the transition period get mirrored in literary texts. Although the suicide is a grave problem, it has been considered to be an extrinsic form of female thought and behavior, since there are comparatively few actual female suicides.

The main motivation of female suicide in the Latvian prose of the turn of the 19/20th centuries is the conception of a child out of wedlock. Male authors thus attribute the main reason of female suicide to traditionally feminine passivity, so the woman is characterized as a victim of public prejudice and inimical conditions rather than an individual who consciously and actively decides her own destiny.

The Post-Soviet prose activates the themes of quest for female identity, disappointment with Soviet and Post-Soviet communities, alienation from the community processes alongside with the traditional suicide motives – unanswered love and seduction. Also the following problems are topical: the relationship between individual and masses, the involvement of the individual in the totalitarian regime, the impact of authority on human personality and the incapability of the individual, also woman, to integrate in the social relationships of a completely novel type.

The literary texts reflect the interaction of woman, society and authority showing the woman as a thinking personality responsible for the decisions taken. This enables us to conclude that the gender identity and the traditional gender roles in literature have undergone substantial changes.

IDENTITĀŠU KRUSTPUNKTI PAULA BANKOVSKA ROMĀNĀ “EIROREMONTS”

KOPSAVILKUMS

Referāta uzmanības centrā ir identitāšu jautājumi jaunākā latviešu literatūrā un konkrēti – populārā vidējās paaudzes latviešu rakstnieka un žurnālista Paula Bankovska romāns “Eioremonts” (2005), kas saņēmis latviešu dienas laikraksta “Diena” ekspertu gada balvu literatūrā kā kvalitatīvs un pārsteidzošs mākslas fakts. Autora/vēstītāja apmulsums un neziņa par savu vienu vai vairākām identitātēm ir tēma un skatu punkts apjomīgā romāna pārbagātajā tematiskajā struktūrā, kas “Eioremontu” ļauj aktualizēt tieši identitāšu perspektīvā. Pretstatā zinātnes un latviešu daiļprozas tendencei, kas līdz šim vairāk aizrāvusies ar sievietes kā dzimuma jautājumiem, Bankovskis piedāvā vīrieša identitātes vēsturiskos konceptus un mūsdienu interpretācijas. Romānu “Eioremonts” ir aktualizēts kā latviešu postmodernās prozas paraugs, un reizē viena savdabīga rakstnieka intelektuāla un estētiska reakcija uz psiholoģiskajām norisēm, kas vērojami Latvijas sabiedrībā, pievienojoties Eiropas Savienībai.

Romāna virsrakstā liktais eioremonta jēdziens, kas pēdējos gados diezgan plaši ir ieviesies latviešu valodas lietošanas praksē, nes simbolisku slodzi un norāda uz Latvijas kā pārejas laika sabiedrības sociālajām un psiholoģiskajām problēmām ceļā uz Eiropas Savienību. Eiroleizēšanās motīvs romānā savijas ar dzimumidentitātes kā nacionālās kultūridentitātes motīviem, un Eiropas semantikai šajā kontekstā ir visumā negatīvs raksturs.

Diskusijās par nacionālās kultūridentitātes jautājumiem viens no galvenajiem atbalsta punktiem un refleksijas avotiem ir daiļliteratūra, un tam ir savs pamats. Letonikas valsts programmas pētījumi aicina

respektēt un apgūt avotus, un literatūrzinātnes avotu klāstā viens no būtiskākajiem avotiem ir daiļdarba teksts. Domājot par literatūru kā identitātes meklējumu vietu, avotu, veidotāju un spoguļi, jāatceras, ka mēs nevaram palasīt kaut ko tādu kā literatūra vispār (piemēram, jaunāko latviešu literatūra vispār). Lasīšana un literatūrā iešanas process notiek (ja notiek) caur kāda konkrēta autora konkrētu daiļdarba tekstu, kas, protams, ļauj izdarīt zināmus secinājumus un vispārinājumus arī par literatūru kopumā.

Paula Bankovska romāns "Eiromonts" pētnieciskas uzmanības vērts ir kaut vai tālab, ka, saņemot laikraksta "Diena" gada balvu kultūrā kā kvalitatīvs un pārsteidzošs mākslas fakts, tas ir pasludināts par 2005. gada notikumu latviešu literatūrā, rosinot domāt ne tikai par jaunākās latviešu literatūras vērtīborientāciju, tematiskajām aktualitātēm un mākslinieciskajām kvalitātēm, bet līdz ar to arī par literatūras kritiku un ekspertu literāro gaumi un vērtīborientāciju. "Dienas" nominācijā romāns raksturots īsi un kodolīgi, – kā "cilvēka iekšējais monologs", un tam piedēvētas vairākas novitātes: "jauns tonis un jauns varonis latviešu literatūrā – ar izklienātu, dubultu un trīskāršu apziņu, kurā mijas ironija, tieša emocionalitāte, apstulbums, neziņa par savu vienu vai vairākām identitātēm. Autors ././ fiksē laiku caur attiecībām, reālijām, notikumiem."¹ Autora neziņa par savu vienu vai vairākām identitātēm ir tēma un pieturas punkts romāna pārbagātajā tematiskajā struktūrā, kas "Eiromontu" ļauj izvirzīt kongresa sekcijas, kura centrā ir identitāšu jautājums, uzmanības lokā.

Paironizējot par vērtēšanas kritēriju "jauns: jauns – tālāds labs" originalitāti un nesatricināmību caur laiku laikiem, ekspertu vērtējumam principā var pievienoties: "Eiromonts" ir romāns-laikmeta liecinieks ar cilvēciskiem vaibstiem un latviešu prozā agrāk nebijušām intonācijām. Identitāšu tēmu var raksturot kā vienu no Bankovska romānu vadmotīviem, sākot ar "Laiku grāmatu" un beidzot ar turpmākajiem tūkstošgades mijā publicētajiem romāniem "Sekreti. Pierobežas romances", "Padomju Latvijas Sieviete", "Čeka, bumba & rokenrols", "Misters Latvija", un beidzot visbeidzot ar "Eiromontu". Identitātes jeb identitāšu jautājumi, protams, nav vienīgie par ko Bankovska romānistikas sakarā runāt, tomēr nenoliedzami būtiski.

¹ Dienas gada balva literatūrā. – Diena, 2005. gada 9. aprīlis. – 13. lpp. [bez autora, autors nav norādīts]

Jāatzīmē, ka Pauls Bankovskis (dz.1973) ir viens no redzamākajiem mūsdienu latviešu prozas autoriem, par kuru gadu ziņā varētu teikt – viens no ‘jaunajiem autoriem’, bet viņa literārā produktivitāte un publicēto grāmatu skaits no šāda raksturojuma attur. Literatūrā viņš debitē kā stāstnieks 1993.gadā, un līdz šim ir laidis klājā vismaz sešas oriģinālgrāmatas latviešu valodā (atsevišķi darbi vai to fragmenti ir tulkoti svešvalodās). Balstoties uz Bankovska agrīnajiem darbiem, rakstnieks ir iegrāmatos arī abās jaunākajās “Latviešu literatūras vēsturēs”: Gunta Bereļa un LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta sagatavotās “Latviešu literatūras vēstures” 3. sējumā (abas publicētas 1999. gadā). Par Bankovska romāniem recenzijas un apceres ir rakstījuši šobrīd redzamākie dažādu paaudžu latviešu literatūrfilozofi un kritiķi: Ildze Kronta, Mārtiņš Poišs, Rinalds Zembahs, Ingūna Sekste, Ieva Kolmane, Rimands Ceplis, Ieva Dubiņa u.c.

Kā zināms, par identitātēm un to mainību domā un raksta ne tikai rakstnieki un žurnālisti, bet teoretizē arī zinātnieki, un identitātes jau labu laiku ir viena humanitāro un sociālo zinātņu konjunktūras tēmām.² Šodien parasti runā nevis par kādu vienu nemainīgu, uz visiem laikiem dotu, piemēram, latvisko identitāti, bet par identitātēm daudzskaitlī, to mainību un dinamiku. Tā ir laikmeta diktēta tēma ne tikai vēsturiskajā postsociālisma teritorijā – Latvijā un Austrumeiropā, bet arī citviet pasaulē.³

Pētnieciski orientētam cilvēkam “Eiromonts” ir sevišķi pretim nākošs: iespējams, parodējot humanitāro zinātņu sacerējumu pieejas un kompozīciju, romāna noslēguma daļā autors ir pievienojis “Biežāk lietoto vārdu un terminu rādītāju”,⁴ shēmas un tabulas, piemēram, “10 pasaulē izplatītākie nāves iemesli 1996. gadā.” Ar lietošanas biežumu vārdu un personu rādītājā citu nojēgumu starpā izceļas tādi identitāšu kontekstā būtiski sugas vārdi kā “sieviete” un “vīrietis”. No personu īpašvārdiem šajā rādītājā atrodam pavisam maz no romāna tekstā apcerētajiem vai piesauktajiem, un tie ir Ādolfs Hitlers, Jēzus Kristus,

² Ieskatu šīs tēmas aktualizācijā saistībā ar Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā sniedz Daces Bulas raksts “Ar muti Eiropā – globāli procesi, identitāte un publiskais diskurss”, publicēts laikrakstā “Forums” 2003.gada 11.-18. jūnija izlaiduma 3.lpp.

³ Larrain, Jorge. Ideology and Cultural Identity. Modernity and the Third World Presence. – Cambridge: Blackwell Publishers. – 1994; Languages and Identities in Historical Perspective, ed by A.K.Isaacs. – Edizioni Plus. Pisa University Press – 2005

⁴ Bankovskis, Pauls. Eiromonts. – Rīga: 2005. – 471.lpp.

Vladimirs Leņins, Platons, Britnija Spīrsa, Josifs Staļins, Kārlis Ulmanis un vēl daži citi. Ekscerpējot romāna tekstu un iekļaujot tajā ja ne visus, tad vismaz vairumu no piesauktajiem personu vārdiem, personu rādītājs aizņemtu vairākas lappuses. Kaut arī drīzāk piesaukti nekā atšifrēti, tie visi ir tagadnes Latvijas cilvēku vai laikmeta biogrāfijās apzināti vai neapzināti ierakstīti un atpazīstami personvārdi, piemēram, Servantess, Aristotelis, Kamī, Fuko, Klods Levī-Stross, Rūdolfs, Steiners, Ronalds Reigans, Selindžers, Maikls Džeksons, Sokrāts, Imanuēls Kants, Tomass Mans, Josifs Brodskis, Homērs, Čārlzs Darvins, Boriss Pasternaks, Pavļiks Morozovs, Svētais Augustīns, Simons Vīzentāls, Niče, Kaspars Dimiters, Silvestrs Stalone, Bin Ladens, Ēģe Gevara, Džordžs Bušs, Imants Ziedonis, Jānis Peters, Gundega Repše, Normunds Naumanis, Dita Rietuma, Roalds Dobrovenskis, Jānis Rokpelnis, Guntis Berelis, un šis uzskaitījums vēl nav ne pusē.

“Eiromonts” sniedz bagātu vielu pārdomām par identitāšu tipoloģiju, piemēram, noturīgām un mazāk noturīgām identitātēm. Ja savu lingvistisko, nacionālo, reliģisko piederību un identitāti indivīds savā dzīves laikā var mainīt vairākkārt (līdzīgi kā, mainot savu ārējo izskatu, izdzīvošanas nolūkā pielāgojas fauna), tad bioloģiskais dzimums jeb dzimumpiederība ir kaut kas fundamentālāks, un cilvēka dzīves laikā to var mainīt, vien iejaucoties ar ķirurģiskā skalpeļa palīdzību vai ar profesora Odiseja Atlantidis izgudroto brīnumzāļu palīdzību, kā tas notiek “Eiromonta” lappusēs.

Rosinātas tiek arī pārdomas par identitātes konsistenci, identitātes bāzi un virsbūvēm, piemēram, vai latvietis varētu būt tikai ķīmiska reakcija starp vācieti, krievu un *žīdu* (šis vārds viscaur romānā rakstīts kursīvā), vai sociālās un kultūridentitātes gadījumā runa ir tomēr par intelektuālām reakcijām, nevis ķīmiju un bioloģiju. Un beigu beigās – vai mūsu identitātes būtu kas saudzējams, vai arī tās ir maināmas un mainīgas kā valstu, politisko sistēmu un impēriju robežas vai gadalaiki! Lasot “Eiromontu”, gribas domāt, ka vismaz zināmos gadījumos identitātes būtu vērts un varētu pasaudzēt.

Pretstatā zinātnes un daiļprozas tendencei, kas līdz šim vairāk aizrāvusies ar sievietes kā dzimuma jautājumiem, Bankovskis piedāvā vīrieša identitātes un homoseksualitātes (lai nu būtu arī šī intriga!) vēsturiskos konceptus un mūsdienu interpretācijas. Vīrietības šķirkli autors meklē gan savā jaunu dienu dzīves pieredzē (dažkārt atļaujoties

būt nesaudzīgi personiskam), gan tekstos, gan tagadnes dzīves realitātē ārpus paša, ieskaitot 21. gadsimta dievu, *Google.com*. meklētāju Atsevišķi romāna fragmenti ir iezīmēti ar virsrakstiem “Meklētie vārdi”, “Meklētā frāze”, un *Google* meklētājs strādā virzienos: vīrietis; vīrieša identitāte; vīriešu jautājums; vīriešu dzimumorgāni; vīriešu dzimstība; cilvēks; tēvs; vīrieša prāts; vīrietis un sieviete, vīriešu un sieviešu attiecības; krūšu dziedzeri, vīriešu un tamlīdzīgi.

“Vīrietis un sieviete” divvienībai Bankovska romānā tuvu stāv “vīrietis un vēsture” divvienība, un vīrieša identitātes moka, lieluma mānija un mazvērtības kompleksi sakpojas viņa attiecībās ar sievieti un vēsturi. Vēsture ir “laika skaitīšana “pēc tam”. Parasti pēc kaut kā sagraušanas.”⁶ – raksta Bankovskis, vai tas būtu Bābeles tornis, Berlīnes mūris, Skrundas lokators vai Pasaules tirdzniecības centrs Ņujorkā. P. Bankovska romāna “Eiromonts” vīrietis ir “vēstures seja”, – vēstures veidotājs un upuris, “viens no 110 miljoniem, kas viena gadsimta laikā gājuši zudumā karos un citos pašu cilvēku izraisītos postos.”⁷ Skarbā un emocionāli ekspresīvā vēstures klātbūtne tagadnē ir aktualizējas ne tikai Bankovska prozā, bet arī citos literatūras un mākslas avotos, sevišķi vīriešu kārtas autoru darbos.

“grūti dzīvot tīram
ja visa vēsture viens
sūdu okeāns”,⁸

savulaik vēl pirms Berlīnes mūra un Pasaules tirdzniecības centra krišanas rakstīja Klāvs Elsbergs, un par vēstures gaitu ilūziju nav arī neatkarīgās Latvijas sliekšni pārkāpušā dzejnieka Pētera Brūvera liriskajam es:

“Vēstures gaita kā mājīga maīta:
Tuvu esot, moku rats,
Iztālēm skatot – vien rotaļu sudmaliņas...”⁹

⁶ Bankovskis, Pauls. Eiromonts. – Rīga: 2005. – 92.lpp.

⁷ Turpat, 167.lpp.

⁸ Elsbergs, Klāvs. Velci, tēti! Rīga:1989. – 40.lpp.

⁹ Brūveris, Pēters. Valodas ainava. Rīga:2004. – 27.lpp.

Teksti un pretī nākošā dzīves realitāte "Eiromonta" autoram liek domāt, ka pasaule ar vīrieti reiz par visām reizēm "tiks galā". Tikšana galā ar vecām lietām un identitātēm un to "padarīšana par nekaitīgām" ir Bankovska eiromonta neatņemama sastāvdaļa, iezemēta vai pacelta arī politisko intrigu un mistifikāciju kontekstos. Piemēram, klasesbiedru salidojumā Latvijā apglabātais un Grieķijā no miroņiem augšām-cēlies Valdis (viens no romāna galvenajiem varoņiem, vistālāk tikušais autora klasesbiedrs) jautā: "Vai tad Eiropas Savienība nav ASV plāns, kā beidzot padarīt nekaitīgu Veco Eiropu?"¹⁰

No Valda nesaudzīgās ironijas nav pasargāta arī Atmoda. "Kas gan var būt vēl izdevīgāks par nupat nodibinātu valsti? Kad nav pilnīgi nekā. Ne robežu, ne armijas, ne policijas. Bet pirkt un pārdot drīkst visu. /.../ izdevīgāks varbūt vienīgi vēl ir karš, bet tam ir sava specifika."¹¹ – prāto Valdis (bijušais čekists). Ar viņa muti valsts atjaunotne tiek reducēta uz racionāli izsvērtu starptautiski izdevīgu politiekonomisku darījumu, kam Atmodas ideāli ir "pie vienas vietas", un ko tu čekistam padarīsi!

Savā panorāmiskajā izvērsumā un detaļu konkrētībā, pārmaiņu laika nenovēršamības un ar to saistīto cilvēcisko dilemmu aktualizācijā "Eiromonts" līdzinās "Mērnieku laiku" (1879) klasikas uzstādījumam, bet uz konceptuālo romānu vai tā saukto programmatiska tipa darbu "Eiromonts" nepretendē (postmoderni teksti šajās lietās ir stipri atturīgi). Salīdzinot ar 19. gadsimta prozas reālismu, "Eiromonta" gaisotne ir citāda, – tā darbība nenorit laukos, kur tipiski tēli tipiskos apstākļos rodas it kā paši no sevis: paaudzū paaudzēs blakus dzīvodams, kaimiņš kaimiņu pazīst kā raibu suni, un brāļi Kaudzītes tautai vaigu vaigā var atrādīt arī viņu zemes un likteņu iemērītājus. Kaudzīšu mērnieki ierodas, tā teikt, uz vietām, ar viņiem var aprunāties, sadzert un pat manipulēt. Bankovska darbā rēgojas neredzamā mērnieka tēls, – "Eiromonta" tautu un cilvēka likteņa mērnieki ir virtuāli, tāli, nesaņiedzami, neuzpērkami (modernā atsvešinātība). Bankovskis netiesā un arī glābšanas vai glābšanās plānu nepiedāvā, un, šķiet, to nedarīja arī brāļi Kaudzītes. To nedarīja pat par programmatisku dēvētais Jāņa Purapuķes romāns vai stāsts (par to vēl zinātnieki strīdas!) "Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes" (1898). Izlasiet līdz galam un pārlicinieties,

¹⁰ Bankovskis, Pauls. Eiromonts, 68.lpp.

¹¹ Turpat, 69.lpp.

ka veco Zelmeņu sava kaktiņa, sava stūrīša zemes ideālu valgos jaunie Zelmeņi iet bojā. Starp citu, diezgan romantiski, – viņi izdara pašnāvību, zirga kamanās traucoties pa viegli aizsalušu ezera ledu. Apcerot tragiskā skaistumu, Zenta Mauriņa savulaik rakstīja: “Velti lielos mākslas darbos meklēt /../ taisnīgu sodu. Māksla nav tiesa, bet atklāsme. Bet varbūt katra atklāsme jau tiesa?”¹²

Arī “Eiromonts” ir uz atklāsmi, nevis didaktiku un tiesāšanu orientēts darbs.

Daiļdarba tematiku, problemātiku un tās risinājumus tulkojot, būtiska ir teksta poētika, kompozīcija un intonatīvais skanējums. Savā poētiskajā struktūrā “Eiromonts” ir izteikti postmoderns darbs, – eklektisks un fragmentārs (vēstījums sakas ar “jo”, ar paligteikumu un mazo sākuma burtu, līdzīgi Aivara Ozoliņa “Duktam”). Kaut gan “Dukts” (1990) patiesībā sākās ar komatu un tam sekojošo “jo”, tād ar pieturas zīmi, kam seko saikļa vai palīgvārds, nevis semantiski pildīts nomens vai verbs. Savā pamatintonācijā “Eiromonts” ir ironisks un pašironisks, dažkārt līdz sarkasmam sakāpināts. Tomēr ir vismaz parī acīmredzamu poētiskas elementu, kas veco postmodernisma prozas dziesmu “Eiromonta” lappusēs vērs jaunās skaņās. Viens no tiem ir vēstītāja identitātes stingrais stiegrojums jeb autora tēls (kaut arī gados jauns, brīžiem apstulbis, emocionāli nelīdzsvarots, tekstuāli piesārņots) un tā vērīgā klātbūtne it visā, kas romāna hronotopā jeb laiktelpā risinās. Kā jau dažkārt jaunībā, vēstītājvaronis aktīvi iesaistās romāna darbības norisēs un uzņemas lielu atbildības daļu, meklē formulas un risinājumus, un, kā no postmodernisma poētikas principiem sevišķi spilgti ārā lecošu detaļu, var minēt romānā piedāvāto laimes (cilvēciskās laimes!?) formulu. $Laime = P + 5E + 3H$; kur P ir cilvēka raksturs, E – attiecības ar realitāti, H – sociālais statuss, priekšrocības, tieksmes un ambīcijas.¹³ Kā redzams, laimes formulas stiprākais elements un noteicošais faktors ir attiecības ar realitāti, un attiecību uzturēšana ar sava laika realitātēm ir arī viens no “Eiromonta” literārās veiksmes momentiem.

Kā citi “Eiromontam” būtiski, bet postmodernisma prozas poētiskā neobligāti poētikas elementi minami notikums un hronoloģiski pēctecīgi sižeta meti no pagātnes caur tagadni uz nākotni, kur pagātne

¹² Mauriņa, Zenta. Uzdrīkstēšanās. – Rīga:1990. – 305.lpp.

¹³ Bankovskis, Pauls. Eiromonts, 459.lpp.

ir aktuālās tagadnes, bet tagadne potenciālās nākotnes priekšnoteikums un izejviela. Žonglējot ar žanru zīmoliem, "Eiromontu" var raksturot kā postmodernu postreālisma manierē rakstītu sociālo jeb sociālpsiholoģisko romānu ar (anti)utopijas un detektīvžanra iezīmēm.

Kā jau postmodernā tekstā pieklājas, "Eiromontā" netrūkst refleksiju par teksta, rakstīšanas un lasīšanas tēmām, un šajā ziņā jaunākais Bankovska darbs atsauc atmiņā vienu no viņa pirmajiem romāniem "Laika grāmata" (1997), kura centrā ir "grāmatas metafizika", notikumi un pārdomas par grāmatu kā kultūras fenomenu un vēstures virzītājspēku, grāmatu nemirstību un nīcību, rakstīšanu, lasīšanu, grāmatu dedzināšanu un nodarbošanos ar rakstniecību kā krimināli sodāmu faktu. "Eiromonts" ir veidots no domām, ko rada dzīve, un domām, ko rada literatūra, un tā tekstūru veido trīs veidu teksti: teksti, kas iedvesmo; teksti, kas uzmācas; teksti, kas mētājas apkārt un nāk pretī visnegaidītākajās vietās un situācijās, piemēram, tualetē nomestā avīzē izlasītā informācija ar virsrakstu "Lietuvā sašutums par nodomu legalizēt dzimumu maiņu."¹⁴ Par tekstiem un rakstniecību, tāpat lasītājiem un lasīšanu, romāna autoram nav sevišķi daudz ilūziju: urdīšanās pa vēstures, laikmeta, sava ciltskoka un personiskajiem zemtekstiem ir netīrs (paš)kaitniecisks darbs, kas uzvanda un gabalos plosa vēl atlikušās identitātes (vai teorētiskos priekšstatus par tām).

Svaru kausos liekot un izvēloties vienu no prioritātēm – dzīvi vai tekstu, dzīvošanu vai tekstošanu – romāns, kā jau intelektuālam veidojumam pieder, solidarizējas ar dzīvotājiem. Pa tekstu dūksnājiem nobridies, vairāk kā piecsimt lappušu apjoma romāns "izslēdzas" līdz ar skaitām pantiņu, kas labticīgo lasītāju aicina kļiedēt tekstotāju uzdzītās skumjas:

"punktiņš punktiņa un komats
antons izsaucējs un kols
atstāj vaļā iekavas
neaižslēgtas pēdiņas
savelc kopā izkrāso
neesi tik bēdīga"¹⁵

¹⁴ Bankovskis, Pauls. Eiromonts, 14. lpp.

¹⁵ Turpat, 519. lpp.

Romāns “izslēdzas” (kā dators, ja kāds nospiež attiecīgās pogas), jo “Eiromonts” ir datortehnikā un poētikā veidots darbs. Romāna tapšanas gaitā tiek piepildītas trīs matricas: CD1 Pagātne; CD2 Tagadne; CD3 Nākotne (datortermiņš “matrica” ir cēlies no latīņu “matrix” un nozīmē – māte, izcelšanās pamats). “Eiromonta” nodaļas šķir nevis nodaļu virsraksti, bet apļa formas datordisku attēli, un autors pagēr, lai katra no romāna daļām tiktu lasīta diskos ierakstītas gadsimtu mijas fona mūzikas pavadījumā. Mūzikas apskatnieks Uldis Rudaks domā, ka to nebūtu grūti izdarīt, “jo Suede, Merilins, Mensons, Joy Division, Madonna, Chumbawamba vai Niks Keivs ir vai katra latvieša mūzikas kolekcijā.”¹⁶ U.Rudaks norāda, ka izdevējiem esot bijusi iecere “Eiromontu” izplatīt kopā ar diskā ierakstītām dziesmām, kuru nosaukumi lasāmi romāna nodaļu sākumos, bet no ieceres par disku grāmatas pielikumā nācies atteikties autortiesību problēmu dēļ.

Salīdzinot ar Gundegas Repšes romānu “Īkstīte” (kur literāra darba dziļākai izprašanai autore tā struktūrā bija iekomponējusi Šūberta un Lista nošu rakstu, aicinot lasītāju sēsties pie klavierēm), “Eiromonta” lasītājam ceļš pie teksta tiek atvieglots ar datortehnikas palīdzību. Starp citu, līdzīgi kā “Eiromontā”, arī Repšes “Īkstītē” (2000) salīdzinoši liela vieta ir ierādīta atklāsmēm un notikumiem, kas saistīti ar autorei dalību kādā starptautiskā rakstnieku konferencē ārpus Latvijas. Dzelzs aizkara krišana un starptautisku rakstnieku konferenču un radošo stipendiju iespējas darbam ārzemēs postpadomju rakstniekiem ir pavērušas jaunus neaprakstāmus un vēl neaprakstītus apvāršņus, mūsu rakstnieki par šo pieredzi labprāt izmanto, un tā atspoguļojas arī daļēdu darbu tekstu sižetos un problemātikā.

Vai “Eiromontā” daudzinātā rakstnieku un tulkotāju centra Grieķijā rīkotā konference dod kādu pienesumu arī identitāšu jautājumā? Jā, konferences dalībnieku identifikācijās un publiskajā diskursā tiek lietotas galvenokārt pāris identitātes – tautība un dzimums, arī žanrs, piemēram, “vācu kriminālromānu autors, krievu tulkotāja, gruzīnu dzejniece, bulgāru esejiste, grieķu prozaīķis, dāņu dramaturgs, poļu dzejnieks un aktieris”,¹⁷ un tamlīdzīgi. Rakstnieki lieto “svešu naudu”, un viņu personiskajai identitātei, vārdiem un uzvārdiem šeit nav nozīmes.

¹⁶ Rudaks, Uldis. Nežēlīgākā no grāmatām. – Diena, 2005.gada 7. marts, 16.lpp.

¹⁷ Bankovskis, Pauls. Eiromonts, 113.lpp.

Romāna virsrakstā liktais eioremonta jēdziens, kas pēdējos gados diezgan plaši ir ieviesies latviešu valodas lietošanas praksē (svešvārdu vārdnīcas tā nozīmi līdz šim nav skaidrojušas), nes simbolisku slodzi un norāda uz Latvijas kā pārejas laika sabiedrības problēmām ceļā uz Eiropas Savienību. Eiropas tēmas variācijas romānā savijas ar dzimumidentitātes kā nacionālās kultūridentitātes motīviem, un Eiropas semantikai šajā kontekstā ir visumā negatīvs raksturs. Savā intonatīvajā skanējumā laikmetīgi savdabīgs, bet saturiskajā pildījumā latviski pamatīgs, "Eioremonts" sasaukas ar tik daudz tekstiem mūsdienu latviešu literatūrā, ka interesentiem varētu ieteikt to apgūt kā pamattekstu, lai gūtu priekšstatu par mūsdienu latviešu literatūru, tās poētiku un tematisko struktūru. Būt informētam par to, kas notiek, kāds un par ko ir "Eioremonts", nozīmē būt informētam par to, kas notiek mūsdienu latviešu rakstniecībā vai vismaz prozā. Izņemot atsevišķus gadījumus, piemēram, to, kā no pavisam citas puses tagadnes Latvijas sociālajai realitātei tuvojas Jānis Einfelds.

SUMMARY

The paper is devoted to the problems of identities in the latest Latvian literature, in particular the novel "Eioremonts" ("The Overhaul", 2005) by the popular middle-aged Latvian writer and journalist Paul Bankovskis. The novel has received Latvia's biggest newspaper's "Diena" Literature Award as a positively surprising quality work. The central theme and viewpoint of the bulky novel's profuse thematic structure is the author's / narrator's confusion about his single or numerous identities, which makes "The Overhaul" a topical discussion of identity problems. Unlike the recent tendencies in Latvian literary and scientific narratives that tend to focus on the female gender and identity problems, Bankovskis proposes to speak about the historic concepts and contemporary interpretations of the male identity. "The Overhaul" follows the pattern of a typical Latvian Postmodern prose work, being at the same time the author's intellectual and aesthetic response to the psychological swings taking part in Latvia's society since our country has joined the European Union.

The title of the novel features the notion of an overhaul (eioremonts,

the European renovations) that has recently been widely used in Latvian language. This notion is symbolic in the context of the novel, as it points to the social and psychological problems of Latvia's society in the state of transition to the European Union. The novel interlaces the motive of entering Europe with the motive of gender identity as the factor of national and cultural identity. The semantics of the notion of Europe thus in this context acquire rather negative connotation.

Ieva Kalniņa,
Latvijas Universitāte

SIEVIETES LATVISKĀ IDENTITĀTE: KONSTRUKCIJA UN DEKONSTRUKCIJA (A. BRIGADERES UN L. MUKTUPĀVELAS PIEMĒRS)

KOPSAVILKUMS

Rakstā salīdzināta sievietes latviskās identitātes problemātika divu latviešu rakstnieču – A. Brigaderes (1861–1933) un L. Muktupāvelas (dz. 1962) darbos. Dzimuma identitāte kā cilvēka esamības būtiskākā kategorija nav apšaubīta ne klasīķes A. Brigaderes, ne mūsdienu autores L. Muktupāvelas darbos, jo abas rakstniece gan literāro darbos, gan publicistikas materiālos apcerējušas sievietes vietu attiecīgi 20. un 21. gadsimta sabiedrībā. Šai kontekstā būtiska vieta ir ierādīta nacionālajai problemātikai – latviskajai identitātei. Salīdzinot abu autoru darbus, redzams, ka jaunākajā prozā nacionālajai identitātei vairs nav atvēlēta noteicoša loma cilvēka rakstura atklāsmē. Etniskā identitāte L. Muktupāvelas darbos rādīta kā ambivalenta, daudzpusīga kategorija, līdztekus latvieša identitātei attīstās latgaliskās identitātes jēdziens. Abu autoru darbos sievietes nacionālā identitāte tēla raksturojumā tikai ieskicēta un nav analizēta citu tautību sieviešu kontekstā.

Cilvēka patības, cilvēka identitātes jautājums ir nozīmīgākais un visbiežāk uzdotais jautājums literārajā tekstā. Kas es esmu? Kas ir nozīmīgs man? Kas ir citi? Kāda jēga manai dzīvei un darbībai un kāda jēga ir dzīvei kopumā? Literārajā tekstā personas šādus tekstus uzdod bieži, un tie visi reizē ir jautājumi par identitāti. Rakstnieks parāda tēloto cilvēka identitāšu kopumu, protams, akcentējot kādu no tām, citu tikai nosaucot, bet citu nepieminot vispār. Postmodernisma literatūrā, valdot relatīvismam un dekonstrukcijai, cilvēka identitātes kādas

kategorijas apšaubīšana vai noliegšana ir pats populārākais teksta elements.

Rakstā iecerēts salīdzināt divu latviešu rakstnieču A. Brigaderes (1861–1933) un L. Muktupāvelas (dz. 1962) darbos skatīto sievietes latviskā identitātes problemātiku. Abas viņas to apcerējušas gan kā literārā teksta radītājas ar darbu tēlu un vēstījuma starpniecību, gan savas pārdomas izteikušas publicistikā, intervijās un teksta publicistiskās atkāpēs.

Cilvēka identitātē pati fundamentālākā ir dzimuma kategorija, kas literatūras tekstā var būt tikai nosaukta vai arī izvēsta, bet reti tā ir apšaubīta. Dzimuma identitāte kā cilvēka patības būtiskāko kategoriju neapšaubā ne A. Brigadere (viņas dzīves laikā Latvijā par dzimuma maiņu nerunāja), ne mūsdienu rakstniece L. Muktupāvela. Latviešu literatūra, šķiet, pirmo reizi dzimuma identitāte sāka dekonstruēt tikai P. Bankovska romānā “Eiromots” (2005).

Gan A. Brigaderes, gan L. Muktupāvelas darbos sievietes patības jautājumi ir būtiski. A. Brigaderes Maija (pasaku luga “Maija un Paija”), Gundega (pasaku luga “Princese Gundega un karalis Brusabārda”), Ilga (drāma “Ilga”), Annele (autobiogrāfiskā triloģija “Dievs, daba darbs”), Vaida (romāns “Kvēlošā lokā”) ir spilgti tēli, kuros autore rāda sievietes būtības meklējumus un sievišķās identitātes veidošanās dažādus aspektus. A. Brigadere ir radījusi dažādus sieviešu tipus, publicistikā pretstatījusi sievieti – māti un sievieti – vampīru un izvirzījusi domu, ka 20. gadsimtā jāveidojas jaunam modernam sievietes tipam. Modernā sieviete būtu sieviete, kas būtu spilgta personība, kas ir sevi apzināti veidojusi, kas būtu spējīga just, domāt un pieņemt lēmumus un būtu laba māte. 1932. gadā viņa rakstā “Ilga – prelūdijs jaunas sievietes ģenerācijai” uzsver:

“Visos laikos sieviete ir bijusi neizsmeļams mākslinieciskā radīšanas objekts un ir parādīts visādos veidos tai plašajā diapazonā no velna līdz eņģelim, bet sieviete – cilvēks ir tomēr vēl jauns jēdziens. Sievietes dvēseles dzīve ir kā dziļa zemzemes upe, kas saskaroties ar sabiedrisko dzīvi, kurā tagad ieiet sieviete kā pilntiesīgs loceklis, – laužas laukā no neapzinīguma uz apzinīgumu un var ienest nākotnē lielas pārgrozības. Ne velti jaunatziņu meklētāji un apgaismoti nojaukēji runā par tuvojošos sievietes ēru.”¹

¹ Brigadere A. Ilga – prelūdijs jaunas sievietes ģenerācijai. // Brigadere A. Par garīgo Latviju. Publicistika un vēstules. R.: A/S “Valters un Rapa”, 1997, 196. lpp.

L.Muktupāvelas darbos sievietes identitātes jautājumi ir nozīmīgi romānā “Šampinjonu derība” un stāstu krājumā “Ducis”, mazāk romānā “Cilpa”. Romānā “Šampinjona derība” darba meklējumos uz Īriju dodas sieviete, tas ir sievietes stāsts par darbu Īrijā. Romānā spilgti iezīmēts pretstats sieviete – vīrietis. Romānā sieviete rādīta darba situācijās, kur sēņu lasīšanā zūd atšķirība starp vīrieti un sievieti, bet attiecībās ar darba devēju dominē vīrietis (akcentēta īru vīriešu – darba devēju patriarhālā domāšana un attieksme pret sievieti, kas spilgti ir redzama attieksmē pret beztiesīgajām darba ņēmējām). Detalizēti romānā rādīta sievietes ikdienas situācija, kad sievietei jādzīvo vienā telpā un vienā mājā ar svešiem vīriešiem, te problēmas rada gērbšanās, tualete, mazgāšanās, ēdiena gatavošana un seksuālās tieksmes. Dzimuma kategorija L. Muktupāvelas romānos ir nozīmīgs tēlu veidošanas aspekts.

Abas rakstnieces – A. Brigadere un L. Muktupāvela – nepārprotami literārajos tekstos konstruē dzimuma kategoriju cilvēka patībā. Dzimuma identitāti – sievietes identitāti – jaunākā latviešu proza uzskata par būtisku, postmodernā dekonstrukcija to neskar, te blakus L. Muktupāvelas darbam varam minēt gan G. Repšes, gan N. Ikstenas, gan A. Neiburgas, gan A. Kolmaņa u.c. darbus.

A. Brigaderes un L. Muktupāvelas darbos svarīgs cilvēku identitātes jautājums ir viņu latviskums – latviskā identitāte. Latviskā identitāte ir gan etniskā, gan nacionālā identitāte.

A. Brigadere uzauga un kļuva par rakstnieci laikā, kad veidojās latviskā identitāte kā etniskā identitāte, un rakstīja laikā, kad tika veidota nacionālā identitāte.

A. Brigadere, rakstot pirmo pasaku lugu uzsver, ka Sprīdītis ir latviešu zēns:

“Sprīdītis nav ne vācu Däumling’am, ne krievu “Maļčīks – paļčīks” ne brālis, ne brālēns. Ne arī kāds “sastatījums” no latviešu pasakām. Sprīdītis ir latviešu zēns un brīvās fantāzijas bērns.”²

Latviskās pašapziņas kopšana ir viens no svarīgākajiem jautājumiem A. Brigaderes daiļradē.

A. Brigaderes darbos – īpaši romānā “Kvēlošā lokā”, autobiogrāfiskajā triloģijā “Dievs, daba, darbs” un publicistikā pretstatīti latvieši

² Brigadere A. Paskaidrojums. // Brigadere A. Par garīgo Latviju. Publicistika un vēstules. R.: A/S “Valters un Rapa”, 1997, 69.lpp.

kā etniska grupa citām etniskām grupām – vāciešiem, krieviem, ebrejiem. Darbos vienmēr rakstniece norāda personu tautību, tā būtiski ietekmē personu rīcību, piemēram, stāstā “Kņaze Irēna”, kur jaunās krievu kņazes izskatu, raksturu un nāvi nosaka arī viņas kaukāziešu senči.

A. Brigaderes darbos tēlu raksturojumā un problemātikā sastopama gan etniskā identitāte, gan nacionālā identitāte. Pasaku lugās “Sprīdītis” un “Maija un Paija” nozīmīgākā ir etniskā identitāte, un abas lugas ir bērnu etniskās piederības veidotājas, bet romāns “Kvēlošā lokā” rāda nacionālās identitātes veidošanos un nostiprināšanos latviešu sabiedrībā. Autore tēlo, kā pamazām rodas un veidojas valsts ideja, kā nobriest priekšstati par politisko kopību, kā pieaug nacionālās identitātes nozīmība cilvēku apziņā un rīcībā, īpaši pilsoniskās sabiedrības aprindās. Autobiogrāfijā “Dievs, daba, darbs” Anneles kā personības izaugsmē nozīmīga ir etniskās identitātes veidošanās (darbā taču tēlots 19.gadsimts), bet pati trilogija domāta nacionālās identitātes veidošanai. Dievs, daba, darbs – ir trīs nacionālās ideoloģijas un kultūras pamatkomponenti, kurus rakstniece uzskata par būtiskākajiem nācijas un valsts simboliem. Tie nosaka latvieša darbību un morāli, te spilgts piemērs autobiogrāfijā ir Anneles tēva tēls, šo trīs jēdzienu nozīmību Annelē, māsā Līziņā un brālī Jānī ieaudzina vecmāmiņa, tēvs, māte, tos viņi apzinās paši par svarīgiem rīcības, domu un jūtu noteicējiem. Cieņa pret Dievu, Dabu, Darbu ir jāieaudzina jaunās Latvijas valsts pilsoņos.

L. Muktupāvela romānā “Šampinjonu derība” uzsver:

“Lai ko teiktu cilvēces integrācijas apoloģēti, mums katram uz pieres rakstīts, kas ir mūsu senči, kas mēs paši. Kaut kāds tā kā zīmogs un kliukts – slāvu zaru nekad nesajaukt ar ... ēm ... skandināvisko.”³

Romāna galvenā varone Īva Baranovska lidostā, vilcienā uz ielas vienmēr precīzi atpazīst latviešus un nosaka sastapto cilvēku tautību. L. Muktupāvelas radītās Īvas spēja atrast ar skatu tautiešus ir fantastiska, viņi var pārstāvēt dažādus sabiedrības slāņus, būt izauguši atšķirīgās zemēs un kultūrās, piederēt pie dažādām paaudzēm, bet vienmēr ir atpazīstami. Latviešus var atpazīt pēc acīm:

“Mēs saskatāmies, un mums vienelpīgi ir skaidrs, ka otrs arī ir latvietis. Pēc acīm. Ārzemnieki viens uz otru skatās citādi. Kaut kā tā kā cauri, labvēlīgāk, vispār it kā *nekā*, bet latvieši skatās ...ēm...jā,

³ Muktupāvela L. Šampinjonu derība. R.: Daugava, 2002, 44.lpp.

cauri, neredzoši, iesākumā neuzticīgi. Diemžēl jāpaiet ilgam laikam, varbūt pat jāizēdas cauri klintij un jānotiesā pankūku kalns, lai latvieši viens otram uzsmaidītu.”⁴

Raksturīgākā L. Muktupāvelas latviešu rakstura iezīme ir galējs individuālisms jebkurā situācijā – pieņemot lēmumu, jūtot sāpes vai prieku, ierodoties svešā zemē vai veicot vienkāršu darbību – dodoties uz lidmašīnu:

“Katrs pa vienam. Tā it kā citu apkārt nebūtu, it kā blakus nevienu no sava pagasta neredzētu.”⁵

A. Brigaderes darbos latviskā identitāte ir monolīta, lielākās daļas viņas varoņu dzimtene ir Zemgale, arī Kurzeme un Vidzeme. Latgaliskie elementi (Latgale kā darbības vieta, latgalieši vai latgaliskais dialekts) viņas darbos ir reti sastopami, rakstniece akcentēja tautas kopības idejas, un šīs kopības centrā ir Zemgale, Kurzeme un latviskā Rīga. L. Muktupāvela jaunākajā latviešu prozā (ne latgaliešu) latviešu identitātē akcentē latgalisko un katolisko elementu. Viņas darbos latviešu valoda papildināta, padarīta dzīvāka un košāka ar latgaliešu izlokšņu vārdiem un izteicieniem: Vasals!, Dzer, buoba, nabādoj, puordzeivuosim vysu!, sābris, okuļari, radu apsavēršana u.c.⁶

Romāna “Šampinjonu derība” galvenā varone Īva anketā, ko izpilda, iebrāucot Īrijā, ieraksta:

“Runā latgaliski un arī kaut kādā *latvian* un *russian* valodā, kuras melnmataino īru zemē nav vajadzīgas.”⁷

Romānā “Šampinjonu derība” un stāstu krājumā “Ducis” latgaliskais – lielāka vitalitāte un vienkāršība, katoļticība – papildina varones latvisko raksturu, bet latgaliskā identitāte netiek pretstatīta latviskajai identitātei. Latgalieši skatās uz citiem tāpat kā latvieši, un ir tikpat klusi un vientuļi, lidostā Īvai neizdodas atpazīt latgaliešus latviešu vidū, no citām etniskajām un nacionālajām identitātēm latvieši ar un bez latgaliskās identitātes atdalās un norobežojas kopīgi.

A. Brigaderes darbos tēlotās personas ciena un lepojas ar savu identitāti (īpaši romānā “Kvēlošā lokā” un publicistiskajā apcerējumā

⁴ Muktupāvela L. Šampinjonu derība. R.: Daugava, 2002, 11.lpp.

⁵ Turpat, 13.lpp.

⁶ Piemēri no L.Muktupāvelas stāstu krājuma “Ducis”, skat. Muktupāvela L. Patiesu dzīvesstāstu ducis. R.: Daugava, 2002. 207 lpp.

⁷ Muktupāvela L. Šampinjonu derība. R.: Daugava, 2002, 37.lpp.

“Dzelzs dūre”), tā viņām palīdz atrast darbu, paziņas, satikt vienam otru, izdzīvot Pirmā pasaules kara un revolūciju, apvērsumu un okupāciju laikā. L. Mukstupāvelas darbos latviskā identitāte cilvēkam nepalīdz daudzās situācijās, tā traucē un rada problēmas (tikai darbu Īrijā tā palīdz atrast):

“Krievi visi turas kopā. Žēl, ka neesmu krieviete vai indiāniete. Vien viensēde latviete ar latviešiem tipisku mazohistisku tieksmi neprast likt bēdu zem akmeņa, kā dziedamo, un, pāri kāpjot, uzsvilpot, sak, visi jūs man pie kājas! Iepūtiet man! Tā vajadzētu pašsaglabāšanās nolūkos.”⁸

L. Mukstupāvela nepārprotami latvieša identitāti rāda kā etnisko identitāti, tā ir apzināta viņas kā rakstnieces koncepcija. Gan latvieši, gan krievi atstāj Latviju ar apziņu, ka viņi Latvijai ir nevajadzīgi un nederīgi. Ar 18. novembra tēlojumu romānā “Šampinjonu derība” autore īpaši uzsver, ka visnevajadzīgākā Latvijā bijusi un visnederīgākā Īrijā ir nacionālā identitāte un pašapziņa. Sociologs E. D. Smits darbā “Nacionālā identitāte” uzsver, ka nācijai kā cilvēku kopumam ir arī “kopīga ekonomika un visiem sabiedrības locekļiem vienādas likumīgas tiesības un pienākumi”⁹, bet L. Mukstupāvelas personas šādu atziņu nekādi nevarētu sasaistīt ar savu dzīvi. Īrijā viņi nokļuvuši tāpēc, ka kopīgajā ekonomikā viņiem vieta nav bijusi un ka ir kādas viņu likumīgās tiesības, viņi nenojauš, un ka no viņiem būtu atkarīgs kas nedaudz vairāk par pašu dzīvi, rakstnieces radītie Īrijas braucēji neuzskata:

“Es jums teikšu tā – skuķi, kamēr mēs, *melnie*, Te, Tur, Latvijā, nevienam neesat vajadzīgi, aizmirstiet prātojumus par pienākumu pret latviešu tautu, aizmirstiet, dzīvojiet sev. Bēdziet prom pie zviedriem, dāpiem vai nagumaucējiem vāciešiem, jo tad jūs vismaz dzīvosiet, nevis eksistēsiet un trunēsiet kā Latvijā!”¹⁰

L. Mukstupāvelas prozā nacionālās identitātes jautājumi netiek aktualizēti, viņas personas it kā demonstrē ikdienā bieži sastopamo atziņu – “Mēs mīlam šo zemi, bet ne valsti”. Romāni norāda uz būtisku cilvēku atsvešinātību no valsts, ko veidojusi valsts varas vienaldzība pret vairāku sociālo slāņu cilvēku problēmām.

A. Brigadere dzīvoja un rakstīja laikā, kad etniskā un nacionālā latviskā identitāte tikai veidojās, un viņa pati ar saviem literārajiem

⁸ Mukstupāvela L. Šampinjonu derība. R.: Daugava, 2002, 40.lpp.

⁹ Smits E.D. Nacionālā identitāte. R.: ABG, 1997, 52.lpp.

¹⁰ Mukstupāvela L. Šampinjonu derība. R.: Daugava, 2002, 244.lpp.

darbiem bija šo identitāšu aktīva veidotāja, viņa radīja ideālu, ko nākošās rakstnieku paaudzes varēja sākt apšaubīt. Vēsturisko apstākļu dēļ tikai mūsdienu literatūrā sākas latviskās identitātes, tās komponentu kritiskāka izvērtēšana vai pat dekonstruēšana, arī L. Muktupāvelas darbi ir jaunā procesa sastāvdaļa.

A. Brigadere un L. Muktupāvela apgalvojumu līmenī paliek, rakstot par sievietes latvisko identitāti, bet abas ir pārliecinātas, ka ir tāda. Darbos īsti skaidrs nav, ar ko atšķiras sievietes latviskā identitāte no vīrieša latviskās identitātes. Autores, protams, cenšas attēlot latvieti vai vismaz vārdos to noraksturot, bet viņas pašas arī apgāž radīto priekšstatu. Tā L. Muktupāvela romānā "Šampinjona derība" azartiski tēlo, kā krieviete – māte sacensībā ar meitu savāc vīriešus, bet, jāatzīst, romānā latvieti Īva to nedara sliktāk par krievieti.

Abas autores, protams, norāda uz latvietes gērbšanās stilu, A. Brigaderei tas ir harmonisks, atturīgs, L. Muktupāvela to raksturo kā neizteiksmīgu un pelēku, īpaši salīdzinot ar krievu sieviešu apģērbu, rotām un frizūrām. Šādā aspektā varam uzskatīt, ka autore maina priekšstatu par latvietes gaumi, aicinot latvieti kļūt pašpārliecinātākai, dzīvākai, krāsainākai.

A. Brigadere un L. Muktupāvela uzsver, ka latviete ir patstāvīga savā rīcībā un neatkarīga būtisku jautājumu risināšanā, salīdzinot ar citu tautu sievietēm analogās situācijās.

A. Brigaderei raksturīgākie tēli šajā ziņā ir Vaida (romāns "Kvēlošā lokā"), Maija (pasaku lugā "Maija un Paija"), Annele (darbā "Dievs, daba, darbs") un Ilga (drāmā "Ilga"). A. Brigaderes stāstos citu tautu sievietes nav tik patstāvīgas un neatkarīgas, tās biežāk seko savām kaprīzēm, tāda ir vāciete (vai krieviete, vai poliete) Lūcija Dunkere (stāstā "Lūcija Dunkere") un jaunā krievu kņaziene Irēna (stāstā "Kņaze Irēna").

L. Muktupāvela literārajos tekstos rāda sievietes neatkarību un patstāvību, tāda ir gan Īva, gan Rute, gan Gabriēla romānā "Šampinjonu derība". Romānā ir arī cita tipa sievietes, kas pilnībā ir atkarīgas no darba devēja, mīļākā vai vīra un kas nespēj pieņemt sev atbilstošus, piemērotus un arī patīkamus lēmumus, bet to pusē nav autores simpātijas. Romānā tik neatkarīgas nav ne krievietes, ne īrietas, viņas nespēj pieņemt ne spontānus, ne neatkarīgus lēmumus.

A. Brigadere sievietes pastāvības meklējumus saistīja ar tās personības pilnveidi un cieņas iegūšanu sabiedrībā, tās sievišķās būtības

akcentējumu. L. Muktupāvelai sievietes neatkarība saprasta kā neatkarība no vīrieša, materiālās patstāvība, patstāvīgu lēmumu pieņemšana un cieņas saglabāšana savās acīs. Tā Gabriēla romānā "Šampinjonu derība" spēj nepakļauties tradicionālajam priekšstatam par viesstrādnieku dzīves kārtību un doties pēc darba apskatīties Taru, interesēties par zemi, kurā strādā, un dzert tēju, kad citi gul, vērtēt cilvēkus ar pastāvīgu skatu, un darba nobeigumā autore viņu aizsūta uz Indiju iepazīt austrumu mācības. Rute nolemj dzemdēt bērnu un doties ar to atpakaļ uz Latviju, viņa bērna tēvu aizmirsīs, jo beidzot ir atradusi savai dzīvei jēgu un reizē arī spēku. Īva, saskaroties ar savas cieņas pazemošana, nolemj atgriezties Latvijā un mājās par nopelnīto naudu sarīko dūmos nosmakušā dzejnieka bēres.

L. Muktupāvela uzsver, ka latviete spēj fiziski smagi strādāt, tāda izturība ir ietēm nav. Arī A. Brigaderes varones nebaidās no fiziska darba, darbā viņas spēj atrast savas dzīves piepildījumu un mieru (stāsts "Kristīnes stāsts" u.c.). Taču jāatzīst, abu autoru darbos arī vīrietis spēj kārtīgi un fiziski smagi strādāt, tāvad literāros tekstos fiziskā izturība akcentēta kā raksturīga latviešu īpašība.

A. Brigaderes darbos vīrietis ir līdzvērtīgs partneris sievietei, programmatiskajā romānā "Kvēlošā lokā" jauno dzīvi pēc garajiem kara gadiem, atgriezušies Kurzemē līdzvērtīgi veidos Vaida ar Arvi:

"Paldies tev par šo brīnišķo dienu, par visu, visu, visu!"

"Tu saki man paldies, tu lielā balvotāja."

"Es domāju, ka visu mūžu tev nebeigšu teikt paldies."

Viņa nolika savas rokas uz krūtīm savam mūža draugam un ieglau-
da tajās savu galvu. Dziļi uzelpodama, tā izteica to, ko domāja abi:

"Un tagad mēs sāksim dzīvot!"¹¹

L. Muktupāvelas darbos "Šampinjonu derība", "Ducis" un "Cilpa" sievietes dzīvi smagu padara vīrietis. Romānā "Šampinjonu derība" autore latviešu ballītē liek kliegt stipri iedzērušajai Mudītei, kuras mīļākais ir īrs:

"Letiņš mani visu laiku turina kā uz drāts pakarinātu puķi, sak, ja neizdarīsi mām pa prātam, tad aiziešu pie citas, smukākas garkājainākas, slaidākas, jaunākas. [...]"

¹¹ Brigadere A. Kvēlošā lokā. R.: Karogs, 1991, 418.lpp.

Tā mums, Latvijā, jādara, gribi, negribi, ja esam desmit sievietes uz astoņiem vīriešiem. Es nerunāju par to, ka no tiem astoņiem četri ir jau precēti, divi nodzērušies, bet pārējie – zilās brālības biedri!”¹²

Romānā galvenās varones Īva un Gabriēla uzskatus par latviešu vīrieša (bet būtībā jebkuras tautības vīrieša) maznozīmību dzīvē nedeklarē, bet realizē – viņas spēj dzīvot bez vīrieša palīdzības, viņas pašas nosaka savu dzīvi un attiecības ar vīriešiem, viņām vīrietis nav nepieciešams ne sirdij, ne makam, ne atbalstam. Romānā vīrietis noder tikai seksuālu tieksmju apmierināšanai un bērnu radišanai (bet ne audzināšanai). Šādā aspektā L. Muktupāvelas darbi ir tuvi N. Ikstenas darbiem (īpaši romānam “Jaunavas mācība”), arī G. Repšes, I. Ābeles un D. Rukšānes darbiem. Latviešu dramaturģijā ir E.F.Cimmares viencēliens “Jubileja”, kur dzimšanas diena ir vibratoram, sieviete beidzot ir veiksmīgi atrisinājusi arī šo problēmu.

L. Muktupāvela romānos turpina A. Brigaderes aizsāktos meklējumus – kādai jābūt sievietei mūsdienu pasaulē. Autore nenoliedz, ka latviešu sievietei nepieciešams kāds, par ko rūpēties, romānā “Šampinjona derība” tie ir bērns un dzejnieks, romānā “Cilpa” mītiskais ciems, dažreiz tas var būt arī vīrietis (stāstu krājumā “Ducis”), bet svarīgi viņai ir saglabāt un apliecināt savu patību un izvēli izdarīt pašai.

A. Brigadere darbus rakstīja 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta pirmajos trijos gadu desmitos, L. Muktupāvela 20./21. gadsimta mijā, bet būtiskākā izmaiņa sievietes latviskās identitātes tēlojumā ir tikai vienā aspektā – jaunākajā prozā vairs nav nozīmīga cilvēka patība nacionālās identitātes kategorijā. Etniskās identitātes raksturojums kļuvis daudzveidīgāks un neviennozīmīgāks, darbos blakus latviskajai identitātei iezīmēta arī latgaliskā identitāte. Abu rakstnieču darbos pats neskaidrākais identitātes jautājums ir sievietes latviskā identitāte, autores, protams, nav izvīrījušas sev uzdevumu to atklāt izvērstā salīdzinājumā ar citu tautu sieviešu identitātes jautājumiem, bet personu raksturojumā tā ir ieskicēta un tekstos apliecināta.

¹² Muktupāvela L. Šampinjonu derība. R.: Daugava, 2002, 242./ 244.lpp.

SUMMARY

The article compares the issues of woman's Latvian identity as it has been depicted in the works of two Latvian writers – A. Brigadere (1861–1933) and L. Muktupāvela (b.1962). Both the writers, authors of literary texts, have disclosed woman's identity through the characters and the narrative manner of their literary works as well as they have voiced their opinion in journalism.

Gender identity as the most important category of human existence is not questioned either by A. Brigadere or the modern writer L. Muktupāvela. Both the authors meditate on the place of the woman in the society of the 20th and 21st centuries.

In the works of both A. Brigadere and L. Muktupāvela an important aspect of human identity is the national identity – Latvian identity. The comparison of A. Brigadere and L. Muktupāvela's works shows that a major change in the depiction of woman's Latvian identity can be perceived only in one aspect – in the latest prose the category of national identity is not important for a human nature. The characterization of ethnic identity becomes more varied and more polysemous – the Latgalian identity emerges beside the Latvian identity. In the works of both the authors woman's Latvian identity on the background of other aspects of identity is presented as the least specific. It is just barely sketched in a person's characterization, not shown in extensive comparison with the identities of women of other nationalities.

**VALODA UN KULTŪRA/
LANGUAGE AND CULTURE**

VALODA UN KULTURA/ LANGUAGE AND CULTURE

Sarma Kļaviņa,
LU Filoloģijas fakultāte

LINGVISTISKĀS IDENTITĀTES APZINĀŠANĀS UN KOPŠANA: PAGĀTNES PIEREDZE UN MŪSDIENU PROBLĒMAS

KOPSAVILKUMS

Latviešu lingvistiskā identitāte aplūkota tās divās nozīmēs: no etnosa puses – kā piederības apzināšanās pie latviešu lingvistiskās kopienas, no valodas puses – kā latviešu valodai būtisko īpašību kopums, ar ko tā atšķiras no citām valodām, kā objektīvi pastāvoša latviešu valodas patība.

Lingvistiskās identitātes apzināšanās process raksturots 150 gadu garumā – kopš pirmās nacionālās atmodas līdz mūsdienām, kad par spīti rusifikācijai un ģermanizācijai latvieši tomēr ir saglabājuši savu lingvistisko identitāti. Taču 2000. gada tautskaites dati rāda, ka dzimtā valoda ne vienmēr ir etniskās piederības pazīme (Latvijā 3,4% jeb 47 tūkstošiem latviešu dzimtā ir krievu valoda, aptuveni tikpat cittautiešu par dzimto atzīst latviešu valodu).

Savukārt, iepazīstot trimdas latviešu pieredzi, ir apbrīnojami, ka lielākā daļa 50 gadu garumā ir saglabājuši uzticību dzimtajai valodai, veltīdami daudz enerģijas, darba, laika un materiālu līdzekļu gan latviskai papildizglītībai, gan sabiedriskajai dzīvei.

Lingvistiskās identitātes kopšana arvien ir bijusi atkarīga no valodas krasi atšķirīgā sabiedriskā statusa. Protams, trīsdesmit astoņos gados, kad latviešu valoda ir valsts valoda, rūpes par to veido būtisku izglītības un kultūras darba daļu. Pirmajā brīvvalstī tā centrs ir Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļa – J. Endzelīna vadīta plaša entuziastu apvienība, bet neatkarību atguvušajā Latvijā šis uzdevums uzticēts daudzām valsts institūcijām, un tām nav viegli vienoties saskaņotā un mērķtiecīgā darbībā.

Mūsdienu globalizācijas procesi un angļu valodas ietekme padara vēl nepieciešamāku un problemātiskāku lingvistiskās identitātes apzināšanos un uzturēšanu gan Latvijā, gan latviešu diasporā, kas radusies trimdā un arī kas veidojas jaunās ekonomiskās emigrācijas procesā.

Lingvistisko identitāti aplūkosim tās divās nozīmēs.

1. No valodas puses – tā ir latviešu valodai būtisko īpašību kopums, ar ko tā atšķiras no citām valodām, piemēram, krievu, vācu, angļu, – tā ir objektīvi pastāvoša un arvien apzināma latviešu valodas patība.

2. No runātāju, t. i., etnosa, puses – tā ir aktīva piederības apzināšanās pie latviešu lingvistiskās kopienas, tā ir šīs valodas cieņpilna atzišana un pilnvērtīga lietošana.

Pirms 150 gadiem Krievijas impērijas vācu muižniecības pārvaldītājās latviešu apdzīvotajās guberņās, gan vienu, gan otru apzinādamies, cīņu par savu valodu uzsāka jaunlatvieši – topošās latviešu nācijas briestošā inteliģence.

Tā kā pagātnes pieredze un vēsture jo spēcīgi veido identitātes apziņu, nedaudz ieskatīsimies šajos 150 gados.

Latviskās identitātes mugurkauls – latviešu valoda – tajos ir bijusi ar pavisam atšķirīgu sabiedrisko statusu:

- līdz neatkarīgas Latvijas izcīņai – viena no Krievijas impērijas mazo tautu beztiesiskajām valodām, kā grauds starp rusifikācijas un germanizācijas dzirnakmeņiem;
- pirmajā Latvijas Republikā – valsts valoda ar savām tiesībām un pienākumiem, diemžēl – tikai 21 gadu;
- pēc Latvijas iekļaušanas Padomju impērijā – okupētas tautas valoda, rusifikācijas nomākta, gandrīz pusgadsimtu;
- kopš Trešās atmodas un Latvijas valsts atjaunošanas – atkal valsts valoda, nu jau – 17 gadu.

Tātad – no 150 gadiem latviešu tautai un valodai tikai 38 ritējuši pašnoteikšanās apstākļos.

LINGVISTISKĀS IDENTITĀTES APZINĀŠANĀS

Savu kulmināciju lingvistiskās identitātes apziņa arvien ir saņiegusi tautisko un politisko atmodu laikā. Valodas tiesības kopš

jaunlatviešiem parasti ir bijušas latviešu nacionālās kustības centrā.

Kad 1905. gada revolūcijas priekšvakarā Krievijas impērijā pār latviešu apdzīvotajām guberņām gūlās pārkrievošanas smagais slogs [28, 492], Rīgas Latviešu biedrības komisijas sagatavotajā lūgumrakstā Krievijas Iekšlietu ministram Buliginam no 16 prasībām piecās ir pieprasītas tiesības latviešu valodai: būt par mācību valodu tautskolās, lauksaimniecības skolās unursos, būt par darījumu valodu pagastu pašvaldības iestādēs un mīrtiesās, iecelt amatos personas, kas prot latviešu valodu [9, 15–16].

Arī par Trešās atmodas (1988–1990) būtisku daļu kļuva kustība par latviešu valodas tiesībām. Latvijas PSR Valodu likuma izstrādes grupa saņēma 9395 vēstules ar 354 280 cilvēku viedokli, 6915 vēstules ar ierosinājumiem no 331 000 lasītāju [12, 74–75]. Šie Latvijas iedzīvotāju tūkstoši arī piedalījās 1989. gada 5. maijā pieņemtā Valodu likuma veidošanā.

Identitātes apzināšanās arvien ir **saistīta ar vērtību izpratni un izvēli**. Ja runātāji dod priekšroku citai valodai, tās izteiksmes līdzekļiem, notiek dzimtās valodas izstumšana, ar ko arī sākas lingvistiskā un etniskā asimilācija. Izvēli nosaka gan dzimtās valodas prestižs, gan arī sociālie faktori, piem., tās sabiedriskais statuss, valodu politika, vēlēšanās saglabāt etnisko identitāti, runātāju skaits, citu valodu klātesamība, un vēl vairāki apstākļi.

Kā rāda 2000. gada tautskaites dati un demogrāfa I. Meža analīze, latviešu valodu par dzimto Latvijā atzīst 96% latviešu [21, 7]. Turpina sarukt ne tikai latviešu kā dzimtās valodas runātāju skaits, galvenokārt ļoti zemās dzimstības dēļ. Diemžēl turpina samazināties arī latviešu īpatsvars, kuri par dzimto atzīst savas tautas valodu. To ir liecinājuši jau četru iepriekšējo tautskaišu dati: 1959. g. – 98, 3%, 1970. – 98, 1%, 1979. – 97, 8%, 1989. – 97, 4% [17, 17].

21. gs. sākumā 3, 4% latviešu (47 tūkstošiem) dzimtā ir krievu valoda, bet aptuveni tikpat cittautiešu atzīst par dzimto latviešu valodu. “Pēdējā pusgadsimtā pārkrieivotu latviešu skaits ir aptuveni trīskāršojies,” secina I. Mežs un piebilst, “tik daudz cilvēku dzīvo divos nelielos vai vienā lielākā Latvijas rajonā.” [21, 8]. I. Meža analīze arī rāda, ka visvairāk pārkrieivotu latviešu ir vecumā starp 10 un 25 gadiem (līdz pat 4% no attiecīgā vecuma latviešiem) un ka vispārkrieivotākais ir Krāslavas rajona dienvidaustrumu stūris (piem., Piedrujas pagastā 80% latviešu dzimtā ir krievu valoda).

I. Meža pētījums atklāj būtisku faktu, ka pēc neatkarīgas Latvijas atjaunošanas par trešdaļu pieaudzis latviešu skaits, kas identificē sevi nevis ar latviešu, bet gan ar krievu lingvistisko kopienu. Pēc demogrāfa domām, cēloņi tam varētu būt gan Krievijas latviešu repatriācija uz Latviju, gan jauktās ģimenes, kur latviešu valodu nelieto, bet bērnu tomēr izvēlas reģistrēt latviešu tautībā [21, 8].

Trimdas latviešu ģimenēs nācās izvēlēties starp uzticību senču valodai un nedalītu uzmanību mītnes zemes valodai. Apbrīnas vērts ir tas, ka joprojām, jau 50 gadu, lielākā daļa ģimeņu lieto dzimto valodu un saglabā lingvistisko identitāti ar emocionāla pienākuma, pat misijas apziņu, veltīdami tam ļoti daudz enerģijas, darba, laika un arī materiālo līdzekļu, gan latviskā izglītībā sestdienās un svētdienās, vasaras vidusskolās, 3x3 vai 2x2 nometnēs, gan latviešu sabiedriskajā dzīvē, draudzēs, organizācijās, koros un deju kopās. Protams, trimdas sabiedrību skārusi arī lingvistiskā asimilācija, taču "tas, ka latviešiem ārpus Latvijas ir trešās paaudzes bērni, kas vēl mācās mātes valodu latviešu skolā, ir statistisks retums" [1, 164]. Šī bagātā trimdas pieredze un **mainīgā lingvistiskā identitāte** ir viela daudziem jo daudziem pētījumiem [2;11; 20; 22; 25]. Savukārt, jaunais ekonomiskās emigrācijas vilnis, kas no Latvijas uz Īriju vien jau aiznesis vairāk nekā 30 – 40 tūkstošus Latvijas iedzīvotāju, bez šaubām dos citu lingvistiskās identitātes pieredzi un jautājumus [10, 14]. Taču galu galā paliek kopējs jautājums, vai latviska sabiedrība diasporā un emigrācijā pastāvēs vēl tad, kad latviešu valodu tur vairs nelielos..

Valsts valodas aģentūras 2004. gadā veiktajā pētījumā "Latviski runājošo Latvijas iedzīvotāju lingvistiskā attieksme un valodu lietojums" uz jautājumu par personas etnisko piederību noteicošiem faktoriem dzimto valodu par svarīgāko no tiem uzskata tikai

40,8% respondentu, galvenokārt – latvieši, 46 – 60 gadu veci cilvēki, pilsētnieki, izņemot rīdziniekus, un kurzemnieki [8, 42]. Šie un citi aptaujā iegūtie valodas lietotāju vērtējumi gaida nopietnu analīzi. Tie neapšaubāmi signalizē par mainīgo etniskās identitātes izpratni, varbūt par paplašinātu identitāti, arī par jauniem priekšstatiem valodas kā etnosa pazīmes izpratnē.

Skaidrs gan joprojām ir tas, ka katra valoda tai raksturīgā veidā saista cilvēku un tautu ar pasauli, ir starpniece izziņā un uztverē, ka valodu dažādība nav tikai skaņās un zīmēs, bet arī pasaules redzējumā.

Tādējādi katra valoda ir unikāla un savā dziļākajā būtībā neaizstājama. Un tomēr mēdz notikt dzimtās valodas izstumšana jeb t. s. kodu nomaiņa (angļu val. *code switching*). Šā procesa gaitā, kā arī valodu kontaktos vispār, notiek novirzes (interference) dzimtajā valodā otrās valodas iespaidā, un arī otrādi. Tās var skart visus valodas sistēmas līmeņus (fonoloģisko, morfoloģisko, sintaktisko) un apakšsistēmas (vārdu krājumu, frazeoloģiju, vārddarināšanu) statikā un dinamikā (lietojumā, procesā). Latviešu valodā jau **notikusi un arī notiekošā interference** liecina, ka mainīga ir arī pašas valodas identitāte (lingvistiskā identitāte tās pirmajā nozīmē). Tās apzināšana, izskaidrošana un novērtēšana ir valodas speciālistu pienākums, tas ir valodas identitātes saglabāšanas un veidošanas uzdevums, lai kavētu lingvistiskās asimilācijas gaitu.

Vai taisnība J. Peteram, kas 1995. gadā atzinis: “[...] īstenībā latvieši ir tauta, kas gandrīz visu mēģina pārtulkot no citām valodām, īpaši krievu, angļu, vācu, jo latvietis zemapziņā nav pieradis latviski domāt. Arī tie 20 gadi starp diviem pasaules kariem bija pārāk īss laiks šā procesa pamatīgai stabilizēšanai. Un vispār – mēs esam tāda pārtulkota tauta. Izņēmumi, protams, ir vecie lauku ļaudis, bet viņi pakāpeniski aiznes veļu valstībā arī mūsu lielāko nacionālo bagātību – bagātu latviešu valodu” [23, 13].

LINGVISTISKĀS IDENTITĀTES KOPŠANA

Līdz pat pirmajai tautiskajai atmodai (gandrīz trīs gadsimtus) “latviešu autori”, ar retiem izņēmumiem, bija sveštautieši, kas latviski rakstīja kļūdaini.

Jaunlatvieši (J. Alunāns, A. Kronvalds, K. Valdemārs, K. Biezbārdis u. c.) sāka, A. Kronvalda vārdiem runājot, savu valodu iepazīt un izprast, atzīt tās derīgumu un vērtību, kā arī to, ka tautas izglītošanā dzimto valodu nevar aizstāt ne ar vienu citu [16, 113]. Viņi arī daudz paveica latviešu valodas, īpaši vārdu krājuma, kopšanā.

19. gs. beigās zinātniski pamatotas latviešu valodas normas noskaidroja un tautā izplatīja K. Milenbahs. 1904. gadā nodibinātā un viņa vadītā Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Valodniecības nodaļa bija pirmais dzimtās valodas pētītāju un kopēju centrs. Tās sēdēs apsprieda latviešu valodas kopšanas principus un kritēriju sistēmu,

referātus un viedokļus publicēja Zinību komisijas Rakstu krājumā un laikrakstos, tādējādi izplatot zināšanas tautā. 1907. gadā iespiestā K. Mīlenbaha un J. Endzelīna "Latviešu gramatika" bija pirmā normatīvā latviešu valodas gramatika – profesionāļu izzinātās latviešu valodas patības fiksējums, kas kļuva par izglītības un kultūras darbinieku rokasgrāmatu.

"Jo grūti klājas šai valodai! Latvieši ir skolā, ir dzīvē padoti svešu valodu iespaidiem: skolās tie – pa daļai vai pat viscaur – mācīti krievu vai vācu valodā, lasīt tie lasa arī lielā mērā krieviski vai vāciski, un sekas ir tās, ka ļoti daudzi no mums domā krieviski vai vāciski – arī tad, kad tiem jārunā vai jāraksta latviski. Tāda valoda tad iznāk ļoti nelatviska. Tīru latviešu valodu tagad dabūjam dzirdēt vairs tikai Baltijā uz laukiem – vecu ļaužu starpā, kas nav bijuši ne vācu, ne krievu skolās [..]," tā situāciju ir vērtējis Harkovas universitātes profesors J. Endzelīns 1918. gada septembrī [6, 58], tātad neatkarīgas Latvijas valsts pasludināšanas priekšvakarā.

Neatkarības iegūšana deva latviešu valodai valsts valodas statusu, tiesības un pienākumus. Rūpes par valodu, kas iepriekš bija pastāvējusi tik smagos apstākļos, **pirmās brīvvalsts laikā** kļuva par nozīmīgu izglītības un kultūras darba daļu, lai no izloksnēm veidotu vienotu literāro valodu, kas būtu pilnvērtīga valsts valoda [24; 26].

Šajā darbā tika turpināts K. Mīlenbaha un J. Endzelīna uzsāktais virziens, ko varētu nosaukt par mērenu pūrismu (no latīņu *purus* 'tīrs') [5, 396]. Kā atzinis E. Blese, cenšoties sekot laika garam, valodā tika uzņemtas tas, kas atbilst laika garam un kas arī dziļākas valodas pareizības likumiem pretī nerunā [3, 393], piemēram, notika izvairīšanās no nevajadzīgiem aizguvumiem, ja latviešu valodā jau bija savi atbilstoši jauno jēdzienu nosaukumi.

No 1922. līdz 1940. gadam intensīvi turpināja darboties RLB Valodniecības nodaļa. Ik ceturtdienu tur sapulcējās īsteni latviešu darbarūķi un nopietni strādāja, lai sagatavotu pilnīgāko un neparastāko latviešu valodas vārdnīcu – Mīlenbaha un Endzelīna vārdnīcu (1923 – 1932). Desmit gados 208 personas 309 sēdēs veltīja šim darbam 608 stundas. Katrs sēdes dalībnieks pārstāvēja novadu, kurā dzimis un audzis, tātad labi zināja šā novada valodu, vārdu izrunu un nozīmi.

Valodniecības nodaļas sēdes bija būtiska, spilgta un neparasta parādība latviskās identitātes veidošanā un kopšanā. Par tām interesantas

liecības rodamas to laiku izglītības un kultūras darbinieku atmiņās. "Parasti zāle bija pilna, cilvēki bija sabraukuši no malu malām. Dažkārt pat nebija vietas, kur lāgā apsēsties," 1989. gadā atcerējās pedagoge Alma Lūse, kādreizējā Cēsu Skolotāju institūta docētāja [19, 133].

No 1933. gada nodaļas sēdēs ik ceturtdienu tika pārrunāti valodas prakses jautājumi: pareizrūna un pareizrakstība, vārdu lietojums, vārdu darināšana, teikumu veidošana un valodas stils. "[...] te nu klātesošie par savu dzimto valodu dabūja dzirdēt to, ko viņi nekad nebija dzirdējuši, – par noteikto likumību tās skaņās, vārdos un teicienos, ko tie uzklaušīja kā jauku brīnumu. It īpaši jaunieši, kas vienlaikus klausījās arī Endzelīna lekcijas, bija tādā sajūsmā, ka uzskatīja par savu pienākumu dzirdēto paust tālāk sabiedrībā," atcerējās skolotāja, tulkotāja, valodniece Ieva Celmiņa, kas vēlāk pati daudzus gadus pēc Otrā pasaules kara mācīja latviešu valodu aktieriem Dailes un Drāmas teātrī [4, 35].

RLB Valodniecības nodaļas sēžu dalībnieki valodnieka K. Draviņa vērtējumā bija "ideālisma vadīti latviešu valodniecības rūķi" un viņu devums – "ziedojums latviešu kultūras laukā, par ko neviens nekādas maksas nesaņēma". Var uzskatīt, ka nodaļa ir priekštece 1935. gadā Latvijas Universitātē izveidotajai Latviešu valodas krātuvei, kā arī citām – gan akadēmiskām, gan valsts – latviešu valodas pētīšanas un kopšanas institūcijām.

Padomju okupācijas 50 gados ritēja plānota rusifikācija un pastāvēja asimetriska divvalodība (latvieši runāja krieviski, bet krievi latviski neprata), taču notika arī lingvistiska pretošanās. Par spīti padomju valodu politikai un krievu valodas iespaidam latvieši spēja saglabāt savu lingvistisko identitāti. Trimdas valodnieces V. Rūķes-Draviņas 1977. gadā it kā no malas doto vērtējumu varam uzskatīt par objektīvu: "[...] mūsdienu latviešu literārā valoda ir sasniegusi modernas, vispusīgas kulturālas valodas līmeni. Literārās normas šodien skaidri nošķir to gan no dialektiem, gan no sarunvalodas. Šīs normas izkristalizējušās, pateicoties gan daudzām gramatikām un vārdnīcām, gan intensīvam darbam visu nozaru terminoloģijas radīšanā, gan arī dažādu valodniecības centru darbībai, kas rūpējas par valodas tīrību grāmatās, laikrakstos, teātros, skolās un pēdējos gadu desmitos arī radio un televīzijā, un, protams, pateicoties daudzu latviešu rakstnieku darbiem" [26, 9].

Pēc neatkarības atgūšanas **mūsdienu Latvijā** ar lingvistiskās identitātes apzināšanu un kopšanu nodarbojas, pirmkārt, izglītības, zinātnes

un kultūras darbinieki, un, otrkārt, valodas politikas ierēdņi no daudzajām valsts institūcijām: no Tieslietu ministrijas Valsts valodas centra (dibināts 1992. gadā) ar Valsts valodas inspekciju, Valsts valodas atestācijas komisiju un Latviešu valodas ekspertu grupu, no Valsts prezidentes kancelejas Valsts valodas komisijas (dibināta 2002. gadā), no Izglītības un zinātnes ministrijas Valsts valodas aģentūras (dibināta 2003. gadā), no Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas un Vietvārdu komisijas [15, 1.pielikums]. Šīm institūcijām nav viegli vienoties saskaņotā un mērķtiecīgā darbībā [15,]. Tādējādi septiņpadsmit gados, kopš 1988. gada 6. oktobrī latviešu valoda atguva valsts valodas statusu, ir ticis runāts un rakstīts [piem.: 13, 72; 14] par *Latviešu valodas valsts programmas* nepieciešamību, ir pieņemti lēmumi un rezolūcijas [piem., 18; 27], diemžēl vēl joprojām programma nav izstrādāta [27, 8], Ministru kabinetā 2005. gada 2. martā ir apstiprinātas tikai Valsts valodas politikas pamatnostādnes [27].

Valsts valodas aģentūras pētījumā par Latvijas iedzīvotāju lingvistisko attieksmi tikai 24,5% respondentu uzskata, ka, pieņemot lēmumus valodas jomā, būtu jākonsultējas ar institūcijām, kas īsteno valodas politiku valstī, bet 60,1% respondentu uzticas valodniekiem [8, 37].

Kopš 2004.gada Latvija ir Eiropas Savienības dalībvalsts un latviešu valoda ir viena no šīs savienības oficiālajām valodām, tātad identitāte paplašinājusies. Tas padara vēl nepieciešamāku un arī problemātiskāku identitātes apzināšanos un uzturēšanu. Kā aicina J. Peters: "Ir laiks iemācīties dzīvot bez robežām, vienlaikus saglabājot latvisko mugurkaulu ...".

SUMMARY

In the article the Latvian linguistic identity is regarded in its two meanings: from the point of view of ethnos – as awareness of affiliation to Latvian linguistic community, and from the point of view of language – as a set of features significant for the Latvian language, objectively existing and differentiating it from other languages.

In order to characterize the process of becoming aware of linguistic identity, the article reviews the ethno-social history of Latvian language and the nation's past experience within the time-frame of 150 years –

from the first national awakening until nowadays. In spite of russification and germanization, Latvians have maintained their linguistic identity. However, linguistic identity does not always correspond with ethnic identity. The data of the population census of the year 2000 indicate that 3.4% or 47 thousand of Latvians consider Russian language as their mother tongue.

On the other hand, getting to know the experience of Latvians in exile, it is surprising that the largest part of Latvians after fifty years still consider Latvian language as their mother tongue, devoting a lot of energy, efforts, time and financial means for additional education in Latvian and social activities among Latvian community.

The development of linguistic identity has always been dependant from the radically distinct social status of the language. Certainly, within thirty-eight years during which Latvian language has had the status of official state language, the concern about it has comprised a significant part of the educational and cultural work. During the first sovereignty period the center for language maintenance and development was the Linguistics Department of the Riga Latvian Society – a broad association of enthusiasts lead by J.Endzelīns, whereas after Latvia regained its independence this task has been assigned to many state institutions, making the process of coming to agreement on coherent and determined action rather difficult.

Current globalization processes and the influence of English language make the awareness of linguistic identity and its maintenance in Latvia and within Latvian diaspora that has developed in exile and that is developing in the process of current economic emigration, even more necessary and also more problematic.

Vēres

21. Abene, A. Kāpēc mēs vairs nerunājam latviski? Grām.: *Konferences "Trimda, kultūra, nacionālā identitāte" referātu krājums*. Rīga, 2004. gada 30. septembris – 2. oktobris (turpmāk – *TKNI*). Rīga: Nordik, 2004. 164. – 171. lpp.

22. Bela – Krūmiņa, B. Kultūras nozīme latviskās identitātes uzturēšanā un pārmantošanā trimdā. Grām.: *TKNI*. Rīga: Nordik, 2004. 528. – 541. lpp.

23. Blese, E. Latviešu literāriskā valoda. Grām.: *Latvieši*. II. Rīga, 1932. 375. – 397. lpp.

24. Celmiņa, Ie. Liela koka paēnā. Grām.: *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 1999. 33. – 39. lpp.
25. Dini, P. U. *Baltu valodas*. Rīga: Jāņa Rozes apgāds, 2000. 574 lpp.
26. Endzelīns, J. Par latviešu valodas mācību. Grām.: *Jānis Endzelīns. Darbu izlase. III sēj. 1. daļa*. Rīga: Zinātne, 1979. 58. –59. lpp.
27. Eriksons, E. H. *Identitāte: jaunība un krīze*. Rīga: Jumava, 1998. 271 lpp.
28. Ernstsone, V., Joma, D. *Latviski runājošo Latvijas iedzīvotāju lingvistiskā attieksme un valodu lietojums*. Rīga: Valsts valodas aģentūra, 2005. 51 lpp.
29. *Gada pārskats par Rīgas Latviešu biedrības darbošanos un rēķiniem 1905. gadā, savienots ar biedru listi*. Rīga: S.Gailis, 1906. 63 lpp.
30. Jemberga, S. Baltiešu standarts. *Sestdiena*, 2005. 26. nov. – 2. dec., 14. – 16. lpp.
31. Kaugars, Ģ. Ārpusskolas izglītība. Grām.: *TKNI*. Rīga: Nordik, 2004. 129.–134. lpp.
32. Kļaviņa, S. Valodu likums. *Baltu filoloģija*. 1991. I : 73 – 76.
33. Kļaviņa, S. Zinātnieku atbildība par mūsu, latviešu, valodu. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes*. 1999. 53 (1/2/3): 73 –74.
34. Kļaviņa, S. Kam gribam būt līdzīgi – islandiešiem vai papuasiem? *Diena*, 1998.27. janv.
35. Konceptija par valsts aģentūras "Valsts valodas aģentūra" izveidošanu. Sk. internetā (2005. 26. 11) <http://www.politika.lv>
36. Kronvalds, A. Tautiskie centieni. I daļa. Grām.: *Atis Kronvalds. Tagadnei*. Rīga: Liesma, 1987. 110. – 119. lpp.
37. *Latvija šodien. Sociālekonomisku aprakstu krājums*. Rīga: LPSR Valsts statistikas komiteja, 1990. 225 lpp.
38. Latvijas Rakstnieku savienības pilnsapulces rezolūcija "Par valsts attieksmi pret latviešu valodu". Rīga, 1998. 16. maijā
39. Lūse, A. Profesors Endzelīns manā dzīvē. Grām.: *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 1999. 132. –134. lpp.
40. Metuzāle-Kangere, B. Trimda un valoda. Grām.: *TKNI*. Rīga: Nordik, 2004. 184. – 193. lpp.
41. Mežs, I. *Latviešu valoda statistikas spoguļi*. Rīga: Jāņa sēta, 2004. 32 lpp.
42. Mihele, G. Latviešu papildskolu darbība ASV no 1950. līdz 1990. gadam. Grām.: *TKNI*. Rīga: Nordik, 2004. 125. – 128. lpp.
43. Peters, J. Kas pateiks, kurš pareizāks latvietis? *Diena*, 1995. 19. aug.
44. Plakans, A. From a regional vernacular to the language of a state: the case of Latvian. *International Journal of the Sociology of Language*. 1993. 100 /10: 203 – 219.

45. Ruperte, L. Trīsreiztrīs nometņu loma latviskās identitātes saglabāšanā trimdā. Grām.: *TKNI*. Rīga: Nordik, 2004. 135. – 138. lpp.

46. Rūķe-Draviņa, V. *The standartization process in Latvian*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Slavic Studies. 11. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1977. 130 p.

47. Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2005. – 2014. gadam. Sk. internetā (2005.26.11) <http://www.politika.lv/index.php?id=110849&lang=lv>

48. Vičs, A. *Latviešu skolu vēsture. 5. grāmata (1905 – 1915)*. Rīga: RLB Derīgu grāmatu nodaļa, 1940. 493 lpp.

Eva Eglāja-Kristsone,
Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultāte

TRIMDAS RAKSTNIEKI LATVIEŠU LITERATŪRAS IDENTITĀTES MEKLĒJUMOS

KOPSAVILKUMS

Identitātes meklējumi nereti saistāmi ar krīzes situāciju. Latviešu literatūra jau pēc 1940. gada, iegūstot Padomju Latvijas literatūras nosaukumu, ir spilgts piemērs šādai krīzes situācijai. Atšķirībā no šīs kritērija krīzes Latvijā, kas dzimtenē palikušos rakstniekus piespieda iekļauties rāmjos arī pēc Otrā pasaules kara, izceļojušajiem rakstniekiem, palēnām nostabilizējoties savās mītnes zemēs 20. gs. 50. gados, ir visas iespējas pašiem radīt kritēriju latviešu literatūrai. Ideja par vienotu un nešķiramu latviešu literatūru ir raksturīga pēcatmodas gadiem, taču okupācijas un trimdas gados pastāvēja un tika runāts par divām dažādām un šķirtām literatūrām, kaut notika mēģinājumi šīs literatūras tuvināt un izprast, gan pārpublicējot literārajos žurnālos, gan recenzējot un analizējot.

Identitātes meklējumi nereti saistāmi ar krīzes situāciju. Latviešu literatūra jau pēc 1940. gada, iegūstot Padomju Latvijas literatūras nosaukumu, ir spilgts piemērs šādai krīzes situācijai. Un vēsturiskajā 1941. gada 13.-14. jūnija rakstnieku kongresā tiek paziņoti neapstrīdami kritēriji un prasības šai jaunajai padomju literatūras atvasei Latvijā. Kādā vēstulē rakstnieks Anšlavs Eglītis atstāsta epizodi no šī kongresa: "Atceros, kā šo kritērija krīzi mēģināja vienkāršot kādreizējais Vissavienības rakstnieku savienības priekšnieks Faģejevs¹ (vēlāk izdarīja pašnāvību). Rakstnieku kongresā 1941. gada 13.-14. jūlijā arī

¹ Faģejevs Aleksandrs (1901-1956) – krievu rakstnieks, PSRS Rakstnieku savienības valdes ģenerālsekretārs

man gadījās piedalīties kā "Atpūtas" redakcijas loceklim. Žurnāla faktiskais taisītājs, Jānis Plaudis, (redaktors-uzraugs skaitījās Grants) ļoti sasprindzināti klausījās referātos, runās un diskusijās, bet – netika pie skaidrības. Starpbrīdī viņš devās pie Fāgejeva un godbijīgi vaicāja: "Sakiet, lūdzu, cienījamais biedri, kā tad īsti mums tagad jāraksta?" Fāgejevs saviebās, domādams, ka sastapies ar provocāciju, bet tūdaļ apķērās, ka vaicātais ir godīgs, gribīgs pievienotas zemes literātiņš, draudzīgi uzlika Plaudim roku uz pleca un teica: "Pisaķ nado tak čtobi bilo chorošo!²" Vēl tagad atceros nelaimīgo izteiksmi Plauža sejā, kad viņš noskatījās pakaļ aizejošam Fāgejevam."³ Atšķirībā no šīs kritērija krīzes Latvijā, kas Latvijā palikušos rakstniekus piespieda iekļauties rāmjos arī pēc Otrā pasaules kara, izceļojušajiem rakstniekiem, palēnām nostabilizējoties savās mītnes zemēs 50. gados, ir visas iespējas pašiem radīt kritēriju latviešu literatūrai. Trimdas sabiedrībā 50. un 60. gados ienākot 20. un 30. gados dzimušajai paaudzei, sākas sabiedrības diferenciēšanās, vecajai paaudzei turpinot savu visumā konservatīvo politiku un nacionālo kursu, jaunākajai ienākot ar plašāku pasaules skatījumu un kritisku nostāju. Literatūrā, no vienas puses, turpinās aizsāktās tendences (neatkarības laika tematikai pieplusojas bēgļu gaitu un kara apraksti, daudz patriotisku izpausmju, naidis pret komunistisko ienaidnieku, uzticības apliecinājumi Latvijai), no otras – ienāk jauni meklējumi, kas sabiedrībā nereti rada neizpratni vai pat noraidījumu⁴.

Principā nokļūšana trimdā saistās ar jaunas identitātes iegūšanu, kas pat var izvērsties par dubultidentitāti. No vienas puses tā ir nacionālā identitāte, no otras mītnes zemes identitāte, un tur nu katra paša vēlme vai gribasspēks vajadzīgs, lai šīs identitātes sabalansētu vai lai vienai pakļautos vairāk nekā otrai. Trimdā šīs dubultidentitātes dēļ cilvēkam var būt situācija, ka mītnes zemes pamatiedzīvotāju acīs viņš ir sētnieks vai oļracis, bet tajā pašā laikā latviešu sabiedrībā viņš ir cienījams rakstnieks. Var apgalvot, ka nacionālā identitāte, jo īpaši 50., 60. gados bija dominējošā trimdas rakstnieku vidū. Pārdomājot nacionālās identitātes uzdevumus, no kuriem pats svarīgākais ir apmierinoši atrisināt cilvēciskās aizmirstības problēmu, jo, identificējoties

² "Rakstīt vajag tā, lai būtu labi"

³ Eglītis Anšl.vēst J.Aneraudam 26.03.1973 RTMM 558825

⁴ Nollendorfs Valters. Trimdas literatūras periodizācija II// referātu krājums Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte. – 222.lpp.

ar "nāciju", var kaut kādā mērā garantēt sev nemirstīgumu⁵, ir skaidrs, ka trimdas rakstniekiem latviešu literatūras rakstīšana bija iespēja turpināt identificēties ar nāciju. Taču pilnīgi dabiski radās jautājums: kas tad ir šī latviešu literatūra, šī nācijas literatūra? Jo paralēli taču pastāvēja padomju latviešu literatūra, saukta arī par latviešu padomju literatūru vai arī par Padomju Latvijas literatūru un okupētās Latvijas literatūru. Ideja par vienotu un nešķīramu latviešu literatūru ir raksturīga pēcatmodas gadiem, taču okupācijas un trimdas gados pastāvēja un tika runāts par divām dažādām un šķirtām literatūrām. Daudzām tautām, to skaitā arī latviešiem, trimda un diaspora ieņem nozīmīgu vietu vēsturē. Ebreju teoloģijas pētnieks Leonīds Macihs paskaidro, ka daudzi rietumu ebreju domātāji pat nonāca pie paradoksāla secinājuma – trimda ir nevis lāsts, bet svētība, jo tā ir garīgas atjaunotnes iespēja⁶. Nenoliedzami, ka notika mēģinājumi šīs literatūras tuvināt un izprast, gan pārpublicējot literārajos žurnālos, gan recenzējot un analizējot, taču iedalījums trimdas un padomju Latvijas literatūrā saglabājas līdz pat šodienai. Bet trimdai no sākuma līdz beigām, no pirmajiem pēckara gadiem līdz pat Atmodai, ir politisks mērķis – Latvijas neatkarības atjaunošana de facto. Trimdas kultūra visplašākajā nozīmē ir saistīta ar šo mērķi, un tas ietekmē attieksmi pret Latvijā radīto literatūru.

Un trimdas rakstnieki ir gana informēti, ka Latvijas kolēģiem gana regulāri gan partija, gan RS atgādina, ka "īsta padomju rakstnieka – cilvēku dvēseļu inženiera – uzdevums ir pārliecināt lasītāju, ka padomju sociālistiskā sistēma ir daudzkārt pārāka par sistēmu, kas valda sapuvušajos rietumos". Tad nu caur dažādiem avotiem varam atrast vairākas pieejas šim latviešu literatūras identitātes meklējumam: uzskata, ka šī Latvijas literatūra ir vai nu līdzvērtīga, vai zemākas kvalitātes vai pārāka, tikpat kā nevar atrast apgalvojumu, ka latviešu literatūras Latvijā vairs nav, ir tikai padomju literatūra (vismaz trimdas rakstnieku starpā šis uzskats nav populārs). Viena no nostājām ir šāda: brīva, nekontrolēta latviešu literatūra ir trimdas prioritāte, tādēļ jādara viss, lai šo stāvokli noturētu. Ervīns Grīns (pseud. Rihards Rīdzinieks), kurš darbojas laikrakstā "Latvija", ko izdod Latviešu Centrālās komitejas Vācijā apgāds, raksta dzejniekam Gunaram Salīnam: "Tava atbildība ir litera-

⁵ Smits E. Nacionālā identitāte. R., 1997

⁶ Macihs Leonīds. Trimda un atgriešanās ebreju skatījumā// Diena 04.12.2004, 17.lpp.

tūras “jomā” – Ekmanis viens visu nevar paveikt – vienalga kādā veidā to atrisini – dzejodams vai ko apcerēdams. Citādi “dvēseļu inženieri” mums drīz “liks”. Un tas nedrīkst notikt tieši viņu pašu dēļ. Īri izturēja ilgus gadus tikai ar ilūziju, ka Amerikā “otra Īrija”⁷. Svarīga ir šī doma, ka trimdas latviešu literatūra ir kā bastions, kas jānotur pašu trimdas rakstnieku rokās.

Vēl viens no attieksmes piemēriem ir uzskats, ka Latvijā radītā literatūra ir līdzvērtīga trimdas latviešu literatūrai. Iespējams, ka šis tomēr ir populārākais modelis, kaut gan ir trimdas rakstnieki, kas laika gaitā iziet uzskatu transformāciju. Par JG Draugu klubu interesi izrāda Pāvils Klāns no Kopenhāgenas, vēstulē JG redaktoram L.Zandbergam paužot pārliecību, ka “izejot no pieņēmuma, ka mūsu tauta nav kļuvusi idiotiska pēc tam, kad to atstājusi emigrācijā devusies daļa, atliek akceptēt, ka tās vispārārtītais ģenijs turpina dzīvot un radīt, tātad sniegt arī augstas kvalitātes pienesumus mūsu kultūrai. Tāpēc vienas vai otras filmas, izstādes, mūzikas vai literatūras ceļu pavēršana uz rietumiem ir labs un nepieciešams veikums. Jautājums ir par to, cik tādām veikumam tiek piešķirta politiska uzdevuma nozīme. Tā organiskā bāze, uz kuras stāv trimda, tapusi pretkomūnistiskas pārliecības (arī baiļu, personīgā labuma meklēšanas utt.) rezultātā te nedrīkst notikt kolīzija”⁸. Savdabīgu un kritiski izvērtējamu informāciju sniedz 1982. gadā “Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas vēstis” Nr. 8 publicētais K. Drozdovska un J.Prikuļa zinātniskais apskats “Nostādņu evolūcija emigrantu publikācijās par latviešu padomju literatūru”, kura pamatmērķis ir parādīt, ka “dažādos emigrācijas slāņos konkrētos laika posmos attieksme pret latviešu padomju literatūru ir visai atšķirīga”⁹. Autori izdala trīs galvenās nostādnes: “Pirmā nostādne noliedz principā, ka latviešu padomju autori rada darbus ar literāru vērtību. Otrā – ar viltojumu palīdzību cenšas radīt aplamu priekšstatu par latviešu padomju literatūras idejisko saturu, daiļrades metodi un estētiskajām kvalitātēm; tā meklē iespējas, kā šo literatūru – kuras izplatīšanos emigrantu sabiedrībā novērst nav iespējams, pielāgot buržuāziskās ideoloģijas vajadzībām. Šie centieni un ar tiem saistītie viltojumi tiek maskēti ar vērtējuma,

⁷ Grīns E. vēst. G.Saliņam 17.05.1977 RTMM 529068

⁸ Klāns P.vēst.L.Zandbergam 23.07.1976 Kopenhāgena G.un A.Liepiņu pers.arh.

⁹ Drozdovskis K., Prikulis J. Nostādņu evolūcija emigrantu publikācijās par latviešu padomju literatūru// Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstis. – 1982. – Nr.8-64.lpp.

analīzes un kritikas izkārtņi. Trešā nostādne atspoguļo patiesu interesi un patriotiskus centienus popularizēt latviešu literatūru ārzemēs”¹⁰.

Ir arī piemēri tam, ka latviešu literatūru neuzskata par sašķeltu. Trimdas eksistenciālais rakstnieks Guntis Zariņš arī ir viens no tiem, kuri ir pārliecināti par kultūru kā autonomu parādību, augstākstāvošu par politiskām pretrunām. G. Zariņš deklarē, ka nenodarbosies ar politiku, jo “mūsu esamība šeit jau ir pietiekami liels protests un demonstrācija. Nevēlos publicēt lozungus!” Šāda pārliecība G. Zariņam bijusi jau kopš nokļūšanas trimdas situācijā un tāpēc viņa viedoklis ir nepārprotams: “...es neticu, ka jebkādu komiteju diktāti varētu man pateikt, ka latviešu literatūra un māksla ir sadalīta divās daļās. Man liekas, ka labākais žests, ko mēs varētu izdarīt, būtu piešķirt Vizmai Belševicai jeb Ojāram Vācietim Zinaīdas Lazdas balvu – protams, šis ir tikai salīdzinājums, bet patiesība ir tā – mēs nevaram un nedrīkstam viņus noklusēt jeb publicēt ar gariem propagandas rakstiem. Viņiem jau tā pietiekami grūti! Mums ir jāignorē viņu “maizes darbs” (slavas dziesmas), tāpat, kā mums jāignorē, ja kāds no mūsu māksliniekiem zīmē naktspoļu reklāmas. Man liekas, ka mūsu propagandai pret panslāvismu ir jāieiet citā plaknē un tā var būt tikai kulturāla.”¹¹

Spilgts piemērs latviešu literatūras identitātes meklējumiem ir žurnāls “Jaunā Gaita”, kas 2005.gadā svinēja savu 50 gadu pastāvēšanas jubileju. Konstatējot, ka okupētajā Latvijā izveidojusies jauna dzejnieku un rakstnieku paaudze, kas pēcstaļinisma apstākļos atļaujas pieskarties agrāk neiedomājamām tēmām agrāk neiedomājamā formā, “Jaunā Gaita” sāk piesardzīgi pārpublicēt šo autoru darbus¹². Vecākās trimdas politiskās un sabiedriskās vadības acīs jaunā avangarda izaicinājums kulminē 1959.gada Amerikas latviešu apvienības kongresā, kad “Jauno Gaitu” (saīsin. JG) nosoda kā neatbilstošu “latviešu mērķiem un morālei”, ar to saprotot arī interesi par jaunāko literatūru Latvijā¹³.

1958. gadā JG aicina piedalīties simpozijā par šādiem jautājumiem: Kā pavērt ceļu latviešu kultūrai pasaulē un kā atdzīvināt šķietami

¹⁰ Drozdovskis K., Prikulis J. Nostādņu evolūcija emigrantu publikācijās par latviešu padomju literatūru// Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstis. – 1982. – Nr.8-64.lpp.

¹¹ Zariņš G. vēstule G.Saliņam 24.05.64. RTMM 517593 G.Sal K1/103

¹² Nollendorfs Valters. Trimdas literatūras periodizācija II// referātu krājums Trimda. Kultūra. Nacionālā identitāte.–225.lpp.

¹³ Sk. Nollendorfs Valters. Tā sauktā *Jaunās Gaitas* lieta// JG 21 (1959): 128.-130.lpp. un 24 (1959): 259.-260.lpp.

pamirušo latviešu literatūru. Satraukuma pamatā ir divi "jaungaitnieku" vērojumi: "Padomju Latvijā, kā zināms, autori ir spiesti rakstīt sociālistiskā reālisma garā un par drosmīgiem, dusmīgiem un nepaklausīgiem jauniem autoriem CĪNA raksta apmēram tā: Tā vien liekas, ka jaunie autori atsvešinājušies no savas tautas, atstājuši visu veselīgo, dzīvinošo, dabīgo un iegājuši paštiksmināšanās pakāpēs, lai ar saviem darbiem nekalpotu vis savai tautai, bet sev līdzīgai šaurai grupīnai. Arī trimdas latviešu literatūra nevar lepoties ar izciliem darbiem – darbiem, kas dotu radīšanas impulsu pašiem jaunākiem rakstītājiem un tulkošanas impulsu rietumniekiem. Maz mums īsta pārdzīvojuma brīdī radušos daiļdarbu."¹⁴ No daudzajām atbildēm īpaši vērtīgi šodienas kontekstā ir pārstāstīt vismaz vienu no tām. Tā interesantu iespējamo latviešu literatūras modeli aprāda Dzintars Sodums, uzskatot, ka rakstniekam sāpīgs ir valodas jautājums, kādā rakstīt. Taču ar jaunās simbolu loģikas un jēdzienu valodas palīdzību var izstrādāt literāru darbu gluži kā grāmatas formulu. Speciālistam nav grūti to apaudzēt ar runātās valodas miesu. Bez tam vairums jau ar skolas gadiem ieaug plašajā Jaunās romas-amerikāņu valodā. Iedomājieties: parādās jaunu latviešu rakstnieku grāmatas citās valodās! Apraksta dēkainos, varētu teikt, pionieru dzīves apstākļus, kādos viņi auguši. Ideoloģiskās un cilvēcīgās pretešķības. Par šīm grāmatām interesēsies arī latviešu lasītāji. Latviešu kritiķi un recenzenti par tām referētu. Viņi tad būtu spiesti interesēties par problēmām un literatūras metodēm, kādas jaunie humanitāro zinātņu studenti ASV pēti ik dienas. Paplašinātos latviešu literatūras apvāršņi. Sakustētos reakcionārā, vecmodīgā Rīgas rakstniecība. Iespējams, ka šis Dz.Soduma piedāvātais modelis tomēr ir pārāk ideāls, lai realizētos arī dzīvē, vismaz tiem laikiem pārāk utopisks.

Interesanta problēma, kurai varbūt jau kāds var dot skaidru atbildi, ir: kāpēc trimdas periodā netiek uzrakstīta trimdas literatūras vēsture, kas būtu apliecinājums trimdas latviešu literatūras identitātes atradumiem. Ir ievēriņas cienīgas literatūras vēstures par latviešu literatūru līdz 1940. gadam (A. Johansons, J. Andrups, E. Blese), ir kvalitatīvs Rolfa Ekmaņa pētījums par literatūru Latvijā līdz 1960. gadam, bet līdz Atmodai tā arī nav izdevies sakopot spēkus vai gribu, vai radošo potenciālu, lai uzrakstītu kaut trimdas sākumgažu literatūras vēsturi. Jāatzīst,

¹⁴ JG redakcijas vēstule Dz.Sodumama 1958.g.// RTMM560368

ka paši trimdas rakstnieki to arī pamanījuši un kā par šo problēmu izteicies Anšlavs Eglītis: "Literatūras vēsturnieku ilgā taisīšanās rakstīt ir pazīstama. Vašingtonas pavalstī tāpat jau ilgu gadu taisās Dravnieks. Viņiem draud vēl kas: ja viņi pēdīgi sataisās līdz darbam, tad parasti izšķiež savus spēkus stāstīdami par pirmajām tēvreizēm, Kaķismu un Veco Stenderi, kas viss jau daudzas reizes izmalts. Pie Aspāzijas viņus panāk vecuma nespēks un jaunāko laiku raksti paliek neapskatīti. Zināma cerība rastos, ja viņi sāktu savu vēsturi no beigu gala. Bet chronoloģistikā ieaugušam vēsturniekam tāds gara kūlenis liekas zaimošana un tā trimdas literatūras vēsture laikam gan paliks neuzrakstīta"¹⁵. Iespējams, ka galvenais iemesls ir tas, ka literatūrvēstures process ir jāsaprot kā dzīvs cilvēcisku aktivitāšu process, kā dažādu politisku un ideoloģisku centienu satikšanās, kā interešu un psiholoģiju sadursme un kā īsta cīņa starp cilvēkiem. Un tā kā tieši "dzelzs priekšvara" laiks bijis pārpilns ar šīm cīņām, sadursmēm un centieniem, tad uzrakstīt par to var, tikai izmantojot distances metodi.

SUMMARY

Searching for identity is connected with situation of crisis. There was an extreme crisis in Latvian literature after the Second World War when one part of Latvian writers left Latvia and started to live and work in exile countries. They had possibility to create a new standard and to make new criterions for Latvian literature; they had also to understand their own national identity. So the question about what is Latvian literature and what is national literature rose because there was a parallel Latvian literature in Latvia under the Soviets. There were quite different opinions of exile Latvian writers about this question: some of them were sure that the only Latvian literature can be and survive in the free Latvian society in exile countries, some in contra thought that the roots of Latvian literature are in Latvia, but some of them tried to show that both parts of Latvian literature are of equal value and Latvians have to be interested in those both parts to gain full understanding about real Latvian literature.

¹⁵ Eglītis Anšl.vēst. G.Saliņam 05.10.1974 RTMM 482273

Sandra Ratniece,
Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultāte

JŪGENDSTILS UN 20. GS. SĀKUMA LATVIEŠU NACIONĀLĀ KULTŪRIDENTITĀTE

KOPSAVILKUMS

Jugendstils – tilts, kas savieno agrīnos virzienus, stilus, strāvojumus ar modernisma izpausmēm. Tā hameleoniskā daba aprobē gan romantisma iezīmes, gan sintezējas ar simbolismu, impresionismu, jaunromantismu. Jugendstila savdabība meklējama nacionālajā aspektā, kas daudzām Eiropas tautām (Somijai, Norvēģijai, Īrijai, Latvijai) kalpoja kā būtiska nacionālās kultūridentitātes izteiksmes forma, un jūgendiski tika atklāti caur mitoloģijas, folkloras, etnogrāfijas, ģeogrāfisko īpatnību faktora un apspiesto tautu brīvības alku kodiem. Jugendstila pirmās izpausmes bija dekoratīvi lietišķajā mākslā un arhitektūrā, tādēļ pamatpazīmes citos mākslas veidos tiek meklētas pēc to raksturojošiem principiem, kas ir par iemeslu literārā Jugendstila definēšanas un noteikšanas problēmai, taču tieši nacionālās identitātes aspekts nošķir novatorisko kultūras izpausmi no romantisma, kurā tam nebija tik dziļa jēdzieniskā noslodze un modernisma, kurā nacionālajām īpatnībām nebija prioritāra loma.

Eiropas mākslinieciski estētiskā sistēma – Jugendstils, kas radās 19. gadsimta nogalē, un tā noriets saistāms ar Pirmo pasaules karu (Latvijā aptuveni ap 1920. gadu), aptvēra visus mākslas veidus, jo tā mērķis bija pilnībā estetizēt apkārtējo vidi, harmonizējot subordinēt noteiktus ikonogrāfiskos principus,¹ tādēļ likumsakarīgi, ka novitātes izpausmes *tūrā* veidā nav sastopamas, un rodas diferenciācijas problēma.² Jugendstila

¹ Kļaviņš E. Jugendstils. – R., Latvijas Enciklopēdija, 1994., 7. lpp.

² Kļaviņš E. Jugendstila ikonogrāfija un Latvijas tēlotāja māksla // Jugendstils. Laiks un telpa. – R., Jumava, 1999., 121. lpp.

hameleoniskā daba veidojās un attīstījās līdztekus citām kultūras novitātēm – impresionismam, simbolismam, neoromantismam, kas, savukārt, saistīts ar panteismu un neomītismu (to izpaušmēs būtiska loma ir tiekšanās pagātnē, mītiskajā pasaules skatījumā) un, jāpiebilst, visas šīs kultūras parādības vieno romantisma tipoloģiskās saknes,³ jo to priekštecība iesniedzas romantisma definēto pazīmju būtībā. Jūgendstila vietu kultūrvēsturē varētu klasificēt kā priekšmodernismu – tiltu, kas savieno agrīnos stilus, virzienus, strāvojumus ar modernisma izpaušmēm. Par romantisma ietekmi liecina arī jūgendstilā sastopamā terminoloģija, piemēram, jēdzieni *bioloģiskais romantisms*, t.i., floras un faunas ikonogrāfijas dominante un *nacionālais romantisms*, t.i., viena no jūgendstila izpaušmēm arhitektūrā, kuras pamatā ir nacionālo īpatnību iekodēšana būvniecības elementos. Protams, romantisma pamatpazīmju klāstā kā svarīgs faktors tiek akcentēta pastiprināta pagātnes, nacionālās folkloras apzināšana, kas tika idealizēta, tomēr jūgendstilam, tieši tādēļ, ka tas sintezējās ar citām kultūras novatoriskajām tendencēm un radās lielās depresijas, mazo nāciju politiskās situācijas (Somijas, Latvijas, Skotijas, Īrijas, Norvēģijas) un tehniskās revolūcijas apstākļos, nacionālais aspekts kļuva aktuālāks, to mērķtiecīgāk atspoguļoja tautas kultūras procesos. Kārlis Skalbe (1879 – 1945) *Mazajās piezīmēs* (grāmata 1920) raksta: “*Neviena tauta nevar uz reizi ielēkt modernismā, tai jānoiet pa priekšu zināms attīstības ceļš. Bet katras tautas pirmais pienākums ir atrast pašai sevi, nākt pie nacionālas apziņas.*”⁴

Pirmās jūgendstila pazīmes atklājās dekoratīvi lietišķajā mākslā un arhitektūrā, tādēļ manifesti un definējumi tika radīti tieši no iepriekšminēto mākslas veidu skata punkta, tikai vēlāk pakāpeniski iesaistījās citi mākslas veidi, arī literatūra, un jūgendstila teorētiskā bāze tika pielīdzināta jau izstrādātajām teorijām. Pamatpazīmes dekoratīvi lietišķajā mākslā un arhitektūrā (kā pamata argumentu jūgendstila pazīmju atklāšanai un pierādīšanai) pētnieki izmanto pat mūsdienās.⁵ Jāpiebilst, ka ļoti īpatnēja situācija ir literārā jūgendstila definējuma aspektā, t.i., literatūrā kultūras inovācija ir perifēra parādība, kas korekti būtu jāraksturo sintēzē ar citiem virzieniem, strāvojumiem, stiliem, piemēram, simbolismu,

³ Kursīte J. Latviešu dekadence. Dzeja // Kursīte J. Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. R., Zinātne, 1999., 394. lpp.

⁴ Skalbe K. Lietuva // Skalbe K. Mazās piezīmes. – R., Zinātne, 1990., 250. lpp.

⁵ Metzler J. B. Literatur Lexikon. – Verlagsbuchhandlung Stuttgart, 1990., 228. lpp.

neoromantismu, impresionismu. Savukārt latviešu literatūrā, tā kā latviešu profesionālā kultūra, salīdzinot ar citām Eiropas valstīm, bija jauna, arī ar reālismu. Atšķirībā no Eiropas literatūras, kur jūgendstila poētikas iezīmes izpaužas lirikā un īsprozā, latviešu literatūrā tā pazīmes ieplūst visos daiļliteratūras žanros. Literatūrā, tāpat kā citās mākslās 20. gadsimta sākumā, nacionālo īpatnību, tautas gara mantojuma klātbūtne palīdz noteikt jūgendstila klātesamību kādā no mākslas darbiem.

Respektējot vispārpieņemto Eiropas literārā jūgendstila pētnieku viedokli, t.i., pazīmes jāraksturo mākslas veidu kopsakarībās, nacionālās kultūridentitātes aspekts latviskā vidē tiks analizēts, akcentējot literārā jūgendstila savdabību Eiropas un Latvijas citu mākslas veidu, piemēram, tēlotājas mākslas, dekoratīvi lietišķās mākslas un arhitektūras, šķērsgrīzumā. Jāpiebilst, ka jūgendstils tā saucamā tilta funkcijas starp agrīnajām un modernajām kultūras parādībām pilda arī nacionālās identitātes koncepta ietvaros, jo romantismā tam vēl nebija tik dziļa jēdzieniskā noslodze, savukārt, modernismā nacionālajām īpatnībām nebija prioritāra loma.

Jūgendstilā aktuāli kļuva mitoloģiskie elementi, kas izpaužas pasaules izpratnes idealizācijā, to sintēzē. Viens no būtiskākajiem, un arī tautu mītiskās domāšanas vienojošajiem faktoriem ir saule – laika repozīti, kā arī ūdens, gaiss, uguns. Mitoloģijas ietekme jaušama jūgendstila paustajās dzīves izjūtās, jo uzskatīja, ka modernais jāmeklē senajā, t.i., nacionālajos mītos vai antīkajā mitoloģijā.⁶

Nacionālie kodi sastopami gandrīz visās jūgendstila patērētājvalstu kultūrās. Par jūgendstila un nacionālās kultūras sintēzes kolorītu 1908. gada žurnāla *Zalktis* astotajā numurā raksta arī ievērojamais latviešu arhitekts Eižens Laube (1880 – 1967): "*Lielu lomu šē spēlē tradīcijas. Katrai tautai arvien ir savas tradīcijas, zināms formu krājums, kas pamazītēm pārgājis no vienas paaudzes uz otru, saskaņā ar viņas temperamentu un daiļuma izjūtu. Šis faktors arī ir viens no tiem, kas rada stila īpatnību...*"⁷

Eiropas jūgendstilā tautu gara mantojums, piemēram, iekļaujas Viljama Batlera Jeitsa (*Yeats*, 1865 – 1939) daiļradē, kurā ievijas Īrijas dabas, īru folkloras, mitoloģijas, sāgu un pasaku tēli.⁸ Skotu arhitekts, grafiķis, gleznotājs Čārlzs Renē Makentošs (*Mackintosh*, 1868 – 1928) iedvesmojās

⁶ Jost D. Literarischer Jugendstil. – Metzlersche Verlagsbuchhandlung Stuttgart, 1969., 28. lpp.

⁷ Laube E. Par būvniecības stilu // *Zalktis*. – 1908. – 4. – 8. – 145. lpp.

⁸ Majevskis H. M. Lappuse īru simbolisma literatūrā // *Grāmata*. – 1991. – 3. – 33. lpp.

no seno ķeltu kultūras, savukārt, somu jūgendstilā iekodēti eposa *Kalevala* varoņi, kā arī Somijas daba un nacionālā arhitektūra. Norvēģijas jūgendstila pārstāvji aktualizēja vikingu mākslu un troļļu tēlus, nacionālo mītu un leģendu apvīts radās t. s. *pūķu stils*, bet, pateicoties arhitekta un dekoratīvi lietišķās mākslas meistara Antonio Gaudi (*Gaudi*, 1852 – 1926) pastiprinātai interesei par Katalonijas zemes kultūru, Spānijas jūgendstilā samanāmi kataloņu tradīciju vaibsti.⁹ Savukārt, Krievijā tika aktualizēta folklorā (biļinas un pasakas) un senkrievu nacionālā arhitektūra, t.i., pirms Pētera I valdīšanas laika – *krievu stils*, kura pamatā bija Maskavas, Novgorodas, Pleskavas, Vladimiras, Suzdaļas senie arhitektūras principi.¹⁰

Latviešu kultūrā 19. gadsimta 2. pusē liela nozīme bija *jaunlatviešu* centieniem nacionālās identitātes apzināšanā tautiskā romantisma kanonu ietvaros, t.i., bija mēģinājumi atdzīvināt mītisko domāšanu, tika apzinātas latviešu dievības, radot arī jaunas, galvenajam nacionālās identitātes terminam *tauta* tika paplašināts nojēgums, tā no svešinieka apzīmējuma, kļūstot par savai – latviešu tautai piederīgo individu.¹¹ 20. gadsimta sākumā turpinājās intensīva savas tautas sakņu un kultūras apzināšana. Jaunais veids, kādā varēja paust savus priekšstatus par tautas gara mantojumu, bija jūgendstils. Tā izplatībai Latvijā bija nozīmīgi trīs faktori, kas nesaraujami saistīti ar latviešu etnogrāfijas, folkloras, mitoloģijas un nacionālās vides izpratni, apzināšanu un iesaisti jūgendstilā.

1. Latviešu izglītošanās iespēju paplašināšanās Latvijā – Rīgas Politehnikums (dibināts 1896. g.) – pirmā tehniskā augstskola Baltijā. Tās Arhitektūras nodaļu ap 1905. gadu absolvēja daudzi vēlāk ievērojami latviešu arhitekti, piemēram, Eižens Laube, Ernests Pole (1872 – 1914), Aleksandrs Vanags (1873 – 1919). 20. gadsimta sākumā uzlabojās mantiskais stāvoklis, sāka būvēt namus, un daudzi pasūtītāji bija latvieši, piemēram, no 1908. – 1914. gadam Rīgā namu īpašumu bija 44,7% latviešiem, 31,5% vāciešiem, 10,4 – krievi.¹² Likumsakarīgs ir fakts, ka gan pasūtītājs – latvietis, gan arhitekts – latvietis vēlējās celtni veidot ornamentāli, vizuāli (ēku formās izmantojot stāvu tornišu

⁹ Fahr – Becker G. Jugendstil. – Könnemann Verlagsgesellschaft mbH, Köln, 1996., 43., 53., 195., 283. lpp.

¹⁰ Ļisovskis V. Jūgendstila arhitektūra Sanktpēterburgā // Jūgendstils. Laiks un telpa. – R., Jumava, 1999., 66. – 67. lpp.

¹¹ Kursīte J. Mītiskais un nacionālā identitāte 19. gadsimta latviešu literatūrā // Kursīte J. Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. R., Zinātne, 1999., 344. – 350. lpp.

¹² Krastiņš J. Jūgendstils Rīgas arhitektūrā. – R., Zinātne, 1980., 94. lpp.

formas, t.i., radot asociācijas ar senlatviešu koka pilīm) un sižetiski atbilstošu nacionālajai mentalitātei un pašapziņai, tā dēvētajā nacionālā romantisma kanonu ietvaros.

Arvien vairāk latviešu izglītojās ārpus savas zemes robežām, piemēram, ievērojamākajā dekoratīvās mākslas mācību iestādē Krievijā, barona, baņķiera un rūpnieka Aleksandra Štiglica centrālajā tehniskās zīmēšanas skolā, kas kļuva par galveno mācību iestādi, kur izglītību ieguva latviešu topošie mākslinieki, kā arī ieguva Eiropas mākslas pieredzi, apmeklējot un izstādot savus darbus starptautiskajos mākslas gadatirgos. Jūlijs Madernieks (1870 – 1955) ir viens no izcilākajiem un spilgtākajiem latviešu jūgendstila pārstāvjiem, A. Štiglica skolas absolventiem. Pats nozīmīgākais mākslinieka devums latviešu kultūrā ir nacionālā ornamenta pētniecība un pirmās grāmatas par ornamentālistiku izveide: 1913. gadā ornamentu zīmējumu krājums “Ornaments”, kurā jūgendstila kanonos atspoguļoti latviešu etnogrāfiskie raksti, tātad, nacionālās vērtības sapludinātas ar moderno, radošo elementu.

2. Latvijas iedzīvotāju iepazīšanos ar jūgendstilu sekmēja un deva spēcīgu impulsu vērienīgā *rūpniecības un amatniecības izstāde*, kas bija veltīta Rīgas 700 gadu jubilejai un notika no 1901. gada vasarā, kurā piedalījās arī daudzi latviešu amatnieki.

3. Pulciņa *Rūķis* darbība (19. gs. 80. / 90. – 1910). Pēterburgā studējošie latviešu mākslinieki un mūziķi, piemēram, Janis Rozentāls (1866 – 1916), Jānis Kuga (1878 – 1969), Gustavs Šķilters (1874 – 1954), Emīls Dārziņš (1875 – 1910), Alfrēds Kalniņš (1879 – 1951) izveidoja domubiedru grupu, kas uzskatīja, ka ir nepieciešama tautai tuva, saprotama māksla un latviešiem pašiem jārūpējas par šīm prasībām atbilstošas mākslas radīšanu. Pulciņā par prioritāti izvirzīja nacionālo mākslu, ņemot vērā Eiropas pieredzi un latviešu vēsturi, etnogrāfiju un folkloru. Pulciņa devīze bija *laikmets – dzimtene – mākslinieks*.¹³ Savus principus mākslinieki veiksmīgi vēlāk varēja realizēt preses izdevumos (*Vērotājs* (1903 – 1905), *Zalktis* (1906 – 1910), *Dzelme* (1906 – 1907), *Stari* (1906 – 1908), *Pret Sauli* (1906), kuros, īpaši *Zalktī*, dominēja jūgendstila noformējuma un teksta sintēze.

Literārajā jūgendstilā latviešu mitoloģijas, folkloras stilizācija vērojama tautasdziesmu pantmēru atdarināšanā un motīvu, t.i., iniciācijas

¹³ Novadniece I. Jūlijs Madernieks. – R., Zinātne, 1982., 13. – 30. lpp.

un pazemes pasaku sižeti, piemēram, Fallija (1877 – 1915) poēma *Zalkša līgava* (1908), Raiņa nepabeigtā luga *Kurbads*, bāreņu motīvs Anna Brigaderes (1861 – 1933) lugā *Sprīdītis* (1903), Raiņa (1865 – 1929) lugā *Pūt, vējiņi!* (1914). Mitoloģisko būtņu stilizācijas, piemēram, dabas un dzīvības harmonijas izteicējas Mātes – Veļu māte, Vēja māte, Meža māte, Vārpu māte u.c. daiļdarbos iekodējuši Fricis Bārda (1880 – 1919) un Aspazija (1865 – 1943).

Jūgendstila būtiska ir floras un faunas stilizācija. Bija vispārpieņemtie un mākslinieku iecienītie augu un dzīvās radības simboli, t.i., orhideja, īriiss, lilijs, pāvs, gulbis, čūska. Jāpiebilst, ka augu un dzīvās radības ikonogrāfijā izpaudās nacionālās atšķirības zīmes, kas izteica tās vai citas tautas klimatisko apstākļu, ģeogrāfiskā stāvokļa un dzīves ziņas vai kāda vēsturiski nozīmīga notikuma kodus. Raksturīgākais augs, piemēram, norvēģu jūgendstilā ir pienene, jo tieši šis augs kļuva par simbolu cīņai par sieviešu tiesībām – dekoratīvi lietišķās mākslas meistare Frīda Hansena to pirmoreiz attēloja tapešu ornamentā 1893. gadā norvēģu feministu kustības stendā Pasaules izstādē Čikāgā. Spānijā par iecienītāko augu jūgendstila darbos kļuva vēdekļveida pundurpalma, jo tā ir vienīgā palma, kas auga Viduseiropas reģionā, un īpaši izplatīta Barselonas apkārtnē. Somijas bagātība ir mežs, bet Latvijas ainavā būtisku vietu ieņēma jūra, upes, ezeri. To ievēroja arī Eiropas jūgendstila pētnieki, kas konstatējuši daudzkrāsainos ūdensaugu motīvus latviešu jūgendstila ievirzes darbos.¹⁴ Saistoši stilizēti bija vienkāršie lauku ziedi, latviešu mākslā un literatūrā kolorīti tēlotā Latvijas ainava, kuru harmonizē tautai raksturīgā lauku viensētas mikropasaule, un kā apliecinājums poētiskā tēlainībā ieskanas Edvarda Virzas (1883 – 1940) tēlojumi krājumā *Zaļā Zemgale* (1923) un Jāņa Akuratera (1876 – 1937) stāsts *Kalpa zēna vasara* (1908). Jāpiebilst, ka iepriekšminētie autori šos daiļdarbus (E. Virza daļu no tēlojumiem (1916 – 1918)) sarakstīja svešumā, tādēļ no tiem staro īpaša savas zemes mīlestības un nacionālās kultūridentitātes aura.

Viens no senākajiem latviešu mītiskās domāšanas un nacionālās kultūridentitātes izteicējiem ir tradīcijas un godi. Jūgendstila stilistikā īpaši iekļāvās vasaras saulgriežu laiks – svētki, kurus jau no viduslaikiem līdz pat 20. gadsimta otrajai pusei svešās varas centušās no tautas kultūrapziņas iznīdēt, svētki, kuri ir gadsimtiem ilgi vienojuši un

¹⁴ Augu motīvi jūgendstila mākslā (autoru kolektīvs). – Réseau Art Network, Culture 2000 Programme of the European Union

stiprinājuši latvietības pašsaglabāšanās tiecību. Cilvēka un dabas kopā saplūsmē, maģiskie rituāli (pavadīt un sagaidīt sauli, rasā mazgāties, kailam pusnaktī iet peldēties) un to simboli (ugunskurs, vainagi, jāņuzāles (it viss, kas zied Jāņu laikā), papardes zieds), lai gan sekundāri, tomēr iekļāvās jūgendstila poētikā. 20. gadsimta sākuma literatūrā Jāņu motīvi atrodami daudzu autoru darbos, bet visvairāk vasaras saulgriežu tematika ievijas Kārļa Skalbes (1879 – 1945) daiļradē, piemēram, dzejolī *Jāņu nakts* (1906) un pasakā *Papardes zieds* (1915). Jāpiebilst, ka Jāņu tradīcija atsedz vēl vienu būtisku nacionālās kultūrientitātes faktoru – sevis kā nācijas apzināšanās, savas zemes kā savas valsts identificēšana.

Laikā, kad uzplauka jūgendstils, daudzām Eiropas tautām bija liegta valstiskā patstāvība, vai arī tās tikko atguvušas neatkarību. Jūgendstila mērķis – iekodēt nacionālās iezīmes, veicināja apspiesto tautu mākslu pārstāvjus, izmantojot novatoriskās kultūras parādības inovācijas, apliecināt sevi kā nāciju: *“Laika gars sasaistījās ar nacionālajām interesēm, starp citu, spilgti izteiktā patriotisma iezīmes galvenokārt bija sastopamas politiski nospieštos reģionos. Jūgendstils uzplauka kā starptautiska kustība, kas pēc savas būtības it kā noliedza “nacionālo”, taču vietās, kur pārmaiņu virzītājspēks bija patriotismas, parādījās šī stila izcilākie sasniegumi...”*¹⁵ Tautas bija spiestas izdzīvot, saglabājot nacionālo kolorītu, svešu kultūras un varas ietekmē, vai arī pašapliecināties jaunā, valstiski brīvā kvalitātē. 1905. gada Norvēģija ieguva neatkarību no Zviedrijas – stortings lauza abu valstu 1814. gadā noslēgto ūnijas līgumu. Somija bija Krievijas impērijas autonomas apgabals (Krievija Somijas suverenitāti atzina tikai 1917. gadā), un Latvija ietilpa cariskās Krievijas sastāvā. Latviju 1905. gadā pāršalca revolūcijas vilnis – tauta bija paudusi savu neapmierinātību gan par vācu muižniecību, gan par pārkrievošanas draudiem (skolām bija cariskās valdības diktēta prasība mācības pasniegt krievu valodā),¹⁶ sekoja Pirmais pasaules karš – latviešu strēlnieku gaitas, valsts neatkarības izcīnīšana. Līdz ar valstiskās brīvības atgūšanas centieniem Latvijā nacionālā identitāte kalpoja kā *“ideoloģisks fantoms, kas tiek izmantots sociālpolitiskās mobilizācijas nolūkos,”*¹⁷ kas poētiski iekļāvās simbolisma kanonos

¹⁵ Fahr – Becker G. Jugendstil. – Könnemann Verlagsgesellschaft mbH, Köln, 1996., 107. lpp.

¹⁶ Balodis A. Latvijas un latviešu tautas vēsture. – R., Neatkarīgā teātra “Kabata” grāmatu apgāds, 1991., 150. – 152. lpp.

¹⁷ Ķīlis R. Sociālā atmiņa un nacionālā identitāte Latvijā // Atmiņa un vēsture no antropoloģijas līdz psiholoģijai. – R., N.I.M.S., 1998., 114. lpp.

mijiedarbē ar jūgendstila pazīmēm. Tika izmantoti nacionālie simboli, kas tautas apziņā jau kopš jaunlatviešu laikiem tika iekodēti kā brīvības alku atribūti, piemēram, lielākā upe Daugava tika glorificēta kā tautas likteņa upe, kas nes sevī gan apspiestības slogu, gan cerību par valsts neatkarības iegūšanu. Spilgtākie piemēri latviešu literatūrā, kuros ieskanas arī jūgendstila (saistība ar ūdens kosmogoniskajiem priekšstatiem, kustību, nepārtrauktību, līniju) poētikas iezīmes ir Raiņa drāmā *Uguns un nakts* (1905) dramatiskajā poēmā *Daugava* (1915) un Kārļa Skalbes dzejoļu krājumā *Daugavas viļņi* (1918).

Rezumējot pētījumā piedāvāto konceptu par jūgendstilu kā 20. gs. sākuma nacionālās kultūridentitātes, arī latviešu, vienu no reprezentiem, jāsecina, ka estētiskās novitātes prasība pēc nacionālā aspekta iekodēšana jūgendiskas ievirzes darbos Eiropas mazajām tautām kalpoja kā būtiska nacionālās kultūridentitātes izteiksmes forma.

SUMMARY

Modern style encompasses the early trends, styles, and tendencies in the beginning of the 20th century with the manifestations of modernism. The manifold character of modern style accepts the features of romanticism, it synthesizes the qualities of symbolism, impressionism, and neo-romanticism within itself. Modern style for many European nations (Finland, Norway, Ireland, Latvia) was a peculiar form of cultural identity that served as an expression of the essential nature of these nationalities through the codes of mythological, folklore, ethnographic and geographical peculiarities and from the standpoint of oppressed nations longing for freedom. The first manifestations of modern style appeared in applied arts and architecture; this is why its basic features in other kinds of art are identified according to the same principles as in architecture and applied arts, and this, in its turn, makes the definition and determination of modern style a controversial issue. Nevertheless, this is exactly the national question that makes the difference between the innovative cultural movement of modern style on the one hand and romanticism where nationalism was not so deeply meaningful, and modernism where this aspect was never prior on the other hand.

**IDENTITĀTE, AUDZINĀŠANA UN
PAŠREFERENCE/
IDENTITY, UPBRINGING AND
SELF-REFERENSING**

VĒSTURISKĀ IDENTITĀTE UN AUDZINĀŠANA

KOPSAVILKUMS

Postmodernisms un tā galvenie virzieni – strukturālisms, konstruktīvisms un dekonstruktīvisms – tādus jēdzienus kā vēsture, identitāte vai audzināšana parāda kā strīdīgus un tā sauktā “linguistic turn” rezultātā kā nereālus jēdzienus. Taču vienlaikus šo filozofijas virzienu pārstāvji ir spiesti savus izteikumus formulēt intersubjektīvi saprotamas valodas formā. Arī viņu arguments, kas izriet no objektīvās realitātes priekšstatiem, ir konstatējams bēgšanas procesā. Līdz ar to cilvēks kļūst par subjektu, kurš rīkojas un piespiedu kārtā iepazīst identitāti. Identitāte tiecas pēc koherences un turpinājuma un arī pēc vēsturiskas izpratnes un interpretācijas. Jau 70. gados vācu vēsturnieks Jirgens Koka ar sociālo zinātņu palīdzību apkopoja svarīgākās funkcijas, nodarbojoties ar vēsturi. Šo funkciju izpratnē arī Latvijas vēsture – kā differences un antinomijas “mazs” – “liels”, tā arī eiropieiski vēsturiskās identitātes ziņā un otrādi – bez eiropiskuma nav iedomājama.

1. SITUĀCIJA

Sekularizācijas gaitā – paskaidrot cilvēku un pasauli, sākotnēji aizstājot dievu kā arhimedisko punktu caur dabas ideju, pēc tam dabas ideju caur prāta ideju – cilvēks 20. gadsimta beigās nonāca pie postmodernisma¹, kas

¹ Literatūra par postmodernismu nav vairs pārskatāma. Instrukīvi ievadi: Roger Behrens: Postmoderne [Postmodernais laikmets]. Hamburgā 2005; Strukturalismus und Postmoderne [Strukturālisms un Postmodernais laikmets]: Reiner Ruffing: Einführung in die Philosophie der Gegenwart [Ievads tagadnes filozofijā]. Paderbornā 2005, 194.-245. lpp.

Eiropas līdz tam veiksmīgākam projektam – logocentrismam un līdz ar to arī prātam, pasludina galu. Jo lūk, valoda un teksti, kurus cilvēks lieto, lai sevi un pasauli ap sevi loģiski aprakstītu un interpretētu, it kā nav droši un pastāvoši. Teksti paši nāk un pazūd, nemitīgi mainās, un patiesai runai tie nav lietojami. Jo nav objekta, nav arī realitātes ārpus tekstiem. Viss ir cilvēka domu un iedomu konstruēts, viss ir relatīvs, realitātes nav.

Šķietama objekta un objektivitātes zaudējuma problēma attiecas arī uz identitātes jautājumu, kuru vairs nevar iztīrīt, it kā tā saucamais “linguistic turn” (lingvistiskais grieziens)² un tam sekojošais postmodernisms nebūtu noticis. Līdzīgs fenomens bija konstatējams pirms neilga laika, kad humanitārajās zinātnēs nevarēja neargumentēt, neapspriežot bez materialisma filozofijas piekrišanas vai kritikas; zīmīgi varbūt, ka abām filozofijas ievirzēm ir radnieciska ģenēze 19. gadsimtā.

Vārdu sakot – pēc strukturālisma, konstruktīvisma un dekonstruktīvisma idejām gan vēsture³, gan identitāte, gan audzināšana ir tikai plūstoši jēdzieni. Runāt it kā var tikai par šo jēdzienu plūsmu šķietamām pēdām, nevis par kādu vēsturi vai identitāti kā reālu objektu. Un vai galu galā nav tieši otrādi – tas, kas tomēr par šiem jēdzieniem runā kā par objektīvām realitātēm, piemēram, par “cilvēka identitāti” vai, pieņemsim, par “latviskumu” – vai tas nemeklē sev tikai mierinājumu un siltu ligzdiņu savai kailai eksistencei; vai tas īstenībā nav vienkārši tikai dzīts aiz bailēm no brīvības aukstuma? Kamēr godīgais, drosmīgais un autonomais postmodernisma pārstāvis skatās tukšumam acīs un jūtas vientuļi, bet lepni, jo viņš nes eksistences patiesīguma smago nastu arī bailīgiem vai vienkārši nepietiekami apzinīgiem laika biedriem, kas izvairās no rūgtās patiesības, ka patiesības nav.⁴

Bet tikai ar vienu nosacījumu, ka, kritizējot tradicionālos jēdzienus, piemēram, “identitāti”, drīkst turpināt lietot tradicionālu valodu, piemēram, “bailes no brīvības”. Un te postmodernisms nonāk strupceļā vai izzīņas slazdā: postmodernists nevar iztikt bez tās valodas

² Hans-Jürgen Goertz: *Unsichere Geschichte* [Nedrošā vēsture]. Stuttgartē 2001 (sk. sevišķi nodaļu: *Linguistic turn und “historische Referentialität”* [Lingvistisks grieziens un “vēsturiska referencialitāte”], 11.-31. lpp.

³ Par postmodernismu un vēsturi sk.: Georg G. Iggers: *Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert* [Vēstures zinātne 20. gadsimtā]. Göttingenā 1996, 7.-15. lpp., 87.-112. lpp.

⁴ Šādu nostāju var izjust it sevišķi eksistenciālisma autoru darbos, kā piem. Albērs Kamī.

lietošanas ko viņš kritizē; un viņš arī nav autonomš, jo arī "autonomija" būtu, pēc postmodernisma, tikai konstrukcija.⁵

2. IDENTITĀTE UN VĒSTURE

Ir vēl iebildums, kas ir būtiskāks: to, ka cilvēks, iespējams, bēg no brīvības, var pieredzēt un konstatēt tikai caur darbību, darbojoties. Bet cilvēks spēj darboties tikai ar nosacījumu, ka darbojošajam subjektam, cilvēkam, ir koherences un kontinuitātes izjūta – vārdu sakot – viņam ir identitāte. Vai vēl īsāk – postmodernists nespēj atrisināt paradoksu, ka identitātes relativitātes tēzi var pārbaudīt tikai caur identitātes objektivitāti. Un te nu parasti viņam ir daudz atrunu, – ka loģiku nedrīkst pielietot, jo, lūk, arī loģika ir relatīva utt. Īstenībā šeit sākas sektantisms un ideoloģija – pats diktē nosacījumus, pēc kuriem kritiķim ir jādomā; ja domā savādāk, tad neko arī nevar vairs saprast ("iekšējas vienošanās", kas jāpieņem svešam, lai runātu līdzi).

Bet atpakaļ pie identitātes. Tikai identitāte padara cilvēku rīkoties spējīgu. Varētu pat noformulēt: identitāte ir uzskats par cilvēka rīkoties spēju. Šo rīkoties spēju laikā, kas ir pagājis, var nosaukt par vēsturi. Vēsture ir identitātes sastāvdaļa un otrādi. Vēsture ir identitātes laika aspekts.⁶

Tātad – ja ir runa par vēsturisku identitāti un audzināšanu, būtība ir runa par pagājušo pieredzi interpretāciju tagadnē un tagadnei, kas ļauj cilvēkam tikt pāri plaīsaī starp pagātni un nākotni un kas viņam dod iespēju akšķirt īstenumu no iespējamības.

Tāpēc vēsturi mācīties ir sabiedriski nepieciešams.

3. VĒSTURES FUNKCIJAS

Kad 70. gados Vācijā bija vēstures krīze – jo, skaidrojot pasauli un sabiedrību caur struktūru un sistēmu prizmu, šķietami pietika ar

⁵ Postmodernisma kritika sk.: John R. Searle: Rationalität und Realismus oder Was auf dem Spiel steht [Racionālisms un reālisms vai ko riskējam]. Merkur. Deutsche Zeitschrift für europäisches Denken 48 (1994) 377.-391. lpp.; Terry Eagleton: Ambivalenzen [Ambivalences]. Terry Eagleton: Die Illusionen der Postmoderne. Ein Essay [Postmodernisma iluzijas. Eseja]. Stuttgartē / Veimārā 1997, 37.-59. lpp.

⁶ Peter Wagner: Fest-Stellungen. Beobachtungen zur sozialwissenschaftlichen Diskussion über Identität [Konstatējumi. Vērojumi par sabiedrisko zinātņu diskusiju par identitāti]. Aleida Assmann / Heidrun Frieše [Izdevēji]: Identitäten [Identitātes], 44.-72. lpp, sevišķi 60. lp.

modernākajām zinātnēm, piemēram, socioloģiju, politoloģiju un psiholoģiju – vēsturnieki noformulēja septiņus kritērijus, kas palīdzēja pamatot vēstures nepieciešamību:⁷

a) Vēsturiskā izziņa ir nepieciešama tagadnes fenomenu apiešanai.

b) Vēsturei ir piemēra funkcija, vienlaicīgi ar laika ziņā attāliņošu distanci, kas ļauj mierīgāk skatīties uz darbības nosacījumiem, konflikta atrisināšanas iespējām utt.

c) Vēsturei ir sabiedrību stabilizējoša funkcija (piemēram, franču revolūcija vai oktobra apvērsums, kas ilgu gadu pozitīvā vai negatīvā nozīmē stabilizēja franču vai Krievijas sabiedrības).

d) Vēsture ar savu daudzslāņainību atšķaida un relatīvē īstenību. Tas nozīmē, ka nav vēstures nepieciešamības, likumīgas gaitas, bet vienmēr arī alternatīvas. Šī atziņa ļauj sabiedrībai elastīgāk apieties ar problēmām (starp citu, tieši demokrātija ir tā valdīšanas forma, kas šo elastīgumu institucionalizēja).

e) Vēsturiskā zināšana paplašina sociālo, ekonomisko un politisko uzvedības zināšanu. Lemšanas brīžos ir vairākas alternatīvas.

f) Daudzslāņainā zināšana padara mazāk iespējamu monokausāliem (viennozīmīgiem) paskaidrojumiem. Ir vairākas nozīmes, vairāki iemesli. Sarežģīta vēsture un pagājusi īstenība pretojās ideoloģijām.

Bet no otras puses – relativitātes guvums var veicināt arī vēsturisko kļūdu un maldu attaisnošanu. Zināšanas daudzslāņainība neglābj no tā, ka ir jāatbild uz jautājumu par vērtību sistēmu, vērtību hierarhiju un patiesību.

g) Beidzot – darbībām ar vēsturi var piemist arī prieks (to var redzēt, piemēram, tūrismā). Šajā ziņā vēsture pilda psiholoģisku funkciju, daļēji saglābājot vidi mainīgajā pasaulē.

4. KĀDU VĒSTURI?

Ja no vienas puses bez vēstures nav identitātes vai tikai kropļota identitāte, un, ja bez identitātes nav rīcības spējas, tad no otras puses ir

⁷ Savilkums pēc vēsturnieka Jirgeņa Kokkas tēzēm (Jürgen Kocka) sk.: Winfried Schulze: Einführung in die Neuere Geschichte [Ievads Jaunākajā vēsturē]. 4. metiens, Stutgartē 2002, 241.-246. lpp.

jautājums par sabiedrības mērķiem, kā attiecīgi, ejot uz šiem mērķiem, jārikojas un kāda šai rīcībai būtu vajadzīga vēsturiska identitāte.⁸

Te jāpiebilst vēl viens identitātes aspekts: identitāte nav iespējama bez norobežošanas no cita, no sveša. Pat multikulturālists norobežojās no monokulturālista. Šī ir tā saucamā diferences problēma, kas ļautu provocējoši secināt: Ja cilvēkiem kādreiz būtu vairs tikai vienota, vienāda identitāte, tad tieši tajā brīdī viņi nebūtu vairs dzīvotspējīgi, jo nav vairs diferences. Cilvēce paliktu rīcībnespējīga, vēsture nonāktu pie sava gala⁹.

Šajā ziņā Latvijas vēsture ir eksistenciāli nepieciešama Eiropas identitātei. Gribētos pieminēt tikai dažus aspektus:

Pirmais aspekts: Antinomija liels – mazs: Tieši tas, ka Eiropā ir lielas un mazas tautas un valstis, padara Eiropu tik interesantu un raibu. Tieši šī problēma eiropiešiem vairāk nekā citiem liek domāt, piemēram, par prātīgu varas dalīšanas mehānismu.

Otrais aspekts: No tā, ka Eiropā daudzslāņainības ziņā ir pat vēlams, ka eksistē lielas un mazas tautas un valstis, izriet, ka jābūt gataviem arī turpmāk runāt par kādu rīcībnespējīgu vienību vai cilvēku kopieni ar darba hipotēzes nosaukumu "Latvija" un ka jābūt gataviem arī mācīt šīs vienības vēsturi, lai saglabātu (vai postmodernisma ziņā "konstruētu") kādu atsevišķu Latvijas (vai Baltijas) vēsturi. Turklāt tā būtu jāmāca tieši arī "citiem", gan Latvijā, gan ārpus Latvijas.

Nevajag arī baidīties, ka Latvijas vēsture kļūstu par nabas skatu, par introspekciju. Pateicoties bīskapam Albertam, Pēteram Lielajam un viņu pēcnācējiem no dažām tautām un kultūrām netikai Eiropas vēsture ir raiba, bet Latvijas vēsture ir vēl raibāka. Latvijas vēsture pati ir pietiekami globāla, lai Latvijas iedzīvotājiem nebūtu jāmācās tikai no

⁸ Tas, ka cilvēks nav autonoms un vispār sevi var definēt tikai darbojoties kopā ar citiem cilvēkiem, t. i. ka cilvēks pēc būtības nevis singulāra, norobežota bet sociāla, dialoga būtne, uzsver tā saucamie komunitāristi vai reālie pragmatiki, kas pašlaik pārstāv nopietnāku opozīciju postmodernisma individuālam nihilismam. Pārskats sk. Pragmatismus [Pragmatisms]. Reiner Ruffing: Einführung in die Philosophie der Gegenwart [Ievads tagadnes filozofijā]. Paderbornā 2005, 246.-261. lpp. Viens no galvenajiem komunitārisma pārstāvju darbiem: Charles Taylor: Sources of the Self: The Making of the Modern Identity [Paša avoti: Kā rada modernu identitāti]. Harvardā 1992.

⁹ Attiecīgi uz "vēstures gala" problēmu sk. populāro diskusiju starp Francis Fukuyama: The End of History and the Last Man [Vēstures gals un pēdējais cilvēks]. 1993; un Samuel P. Huntington: The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order [Civilizāciju sagraušanas un pasaules kārtības atjaunošana]. 1998.

Eiropas parametriem, bet Eiropa mācītos arī no Latvijas pieredzes – ar nosacījumu, ka latvieši beidzot pārvarētu bailu un bāreņu sindromu, kas viņus nomācis kopš 1905. gada, un līdzīgi igauniešiem plašāk skatītos uz savu “Nelatvijas” vēsturi pirms 1918. gada, pārvarot šauru tautas vēstures koncepciju. Identitātei tas var būt tikai ieguvums, kas vairotu veselīgu pašapziņu un nākotnes cerību.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Postmoderne und ihre wichtigsten Richtungen – Strukturalismus, Konstruktivismus und Dekonstruktivismus – lassen Begriffe wie Geschichte, Identität oder Erziehung als fraglich und im Gefolge des sogenannten *linguistic turn* als bloße Begriffe ohne Realität erscheinen. Gleichzeitig sind die Vertreter dieser Philosophierichtungen jedoch gezwungen, ihre Aussage in Form von intersubjektiv verstehbarer Sprache zu formulieren. Auch ihr Argument, wer sich von Vorstellungen objektiver Realität leiten lasse, fliehe lediglich vor der Dekonstruktion letzter Erkenntnismöglichkeiten, lässt sich nur im Vollzug der Flucht feststellen. Damit aber wird der Mensch zu einem handelnden Subjekt und erfährt gezwungenermaßen Identität. Identität aber verlangt nach Kohärenz und Kontinuität und damit auch nach geschichtlicher Erfahrung und Interpretation. Der deutsche Historiker Jürgen Kocka hat daher bereits in den 70er Jahren die wichtigsten Funktionen der Beschäftigung mit Geschichte als Antwort auf die Infragestellung der Geschichte durch die Sozialwissenschaften zusammengefasst. Im Sinne dieser Funktionen ist auch die Geschichte Lettlands im Sinne der Differenz und der Antinomie “klein” – “groß” sowohl existentieller Bestandteil europäischer historischer Identität als auch umgekehrt die Geschichte Lettlands ohne europäische Bezüge nicht denkbar ist.

LATVIJAS VĒSTURES MĀCĪŠANA UN NACIONĀLĀS IDENTITĀTES APZINĀŠANĀS VISPĀRIZGLĪTOJOŠĀS SKOLĀS

KOPSAVILKUMS

Šobrīd spēkā esošajā pamatizglītības standartā vēstures mācīšanas mērķa formulējumā ir iekļauta nacionālās un eiropeskās identitātes veidošana. Saistībā ar identitāti var runāt par diviem procesiem: identitātes apzināšanās un identitātes veidošana. Identitāte top arī ikdienas saskarsmē bez īpaša, apzināta, mērķtiecīga veidošanas procesa, un uzskatāmi atklājas tikai, nonākot tiešā saskarsmē ar citu identitāti. Šobrīd Latvijas sabiedrība atrodas tādā attīstības stadijā, kurā ir ļoti būtiski vadīt politiskās nācijas veidošanas procesu, kur lielu ieguldījumu var dot Latvijas vēstures mācīšana skolā. Eiropā un pasaulē vēstures mācīšanā pastāv divas tendences, kuras viena otru neizslēdz – attīstās gan pārnacionālu vēstures kursu mācīšana, gan valstu un tautu vēstures izpēte. Taču atsevišķi autori cenšas pretstatīt šīs divas tendences un vēršas pret nacionālās vēstures mācīšanu. Nacionālajai vēsturei ir jāsekmē nevis nacionālisms, bet gan patriotisms un lojalitāte pret savu valsti, jo mūsdienās nacionālā identitāte ir galvenā kolektīvas identitātes forma. Tāpēc nacionālās vēstures mācīšanai ir jāpievērš nopietna vērība, un ir svarīgi izstrādāt un valstiskā līmenī apstiprināt Latvijas vēstures standartu.

Šobrīd spēkā esošajā pamatizglītības standartā vēstures mācīšanas mērķa formulējumā ir iekļauta nacionālās un eiropeskās identitātes veidošana¹. Šāda nostāja rada nepieciešamību vēsturniekiem un citu

¹ Vēsture. Pamatizglītības mācību priekšmetu standarts: www.isec.gov.lv

sociālo sfēru zinātniekiem un speciālistiem definēt un izvērstā veidā izskaidrot šīs identitātes. Tas nebūt nav vienkāršs uzdevums. Jēdzienam nacionālā identitāte ir cita izpratne, piemēram, ASV, kur tas saplūst ar jēdzienu valstiskā identitāte. Taču pie mums, Latvijā, ir jārunā par valstisko, nacionālo un etnisko identitāti. Vēl sarežģītāk ir ar eiropisko identitāti. Par šo tēmu vēl līdz šim neesmu atradis skolotāju darbā noderīgus materiālus, tāpēc eiropiskās identitātes izpratne un skaidrojumi realizējas atbilstoši pedagoga intuitīvai izpratnei.

Saistībā ar identitāti var runāt par diviem procesiem:

- identitātes apzināšanās;
- identitātes veidošana.

Identitāte top arī bez īpaša, apzināta, mērķtiecīga veidošanas procesa. Tas notiek ikdienā, saskarsmē, mijiedarbībā, neapzināti vienam no otra pārņemot kultūru, tradīcijas, stilu, domāšanas veidu, uzvedību utt. Šīs līdzības, tāpatība, uzskatāmi atklājas tikai nonākot tiešā saskarsmē ar citu identitāti.

Tā, piemēram, vairāki Rīgas 95. vidusskolas krievu tautības skolēni sacerējumos ir aprakstījuši savus brīvdienu piedzīvojumus pie radiem Krievijā. Tur viņus uztver kā svešiniekus ar citu identitāti, noraida, jauniešu diskotēkās draud piekaut, neaicina uz kopīgiem pasākumiem, apsaukā u.tml. Nonākot šādā situācijā, jaunieši sāk apzināties savu atšķirīgo identitāti.

Bet kas tā ir par identitāti, kā to apzīmēt? ASV šai identitātei ir vārds – *amerikānis*. Bet pie mums pastāv lingvistiska un līdz ar to arī apzināšanās problēma. Piedāvātais jēdziens *latvijieši* sabiedrībā nav pieņemts, bet cita nav. Ikdienā strādājot mazākumtautību skolā esmu centies izprast, kā mani skolēni apzīmē un arī apzinās savu identitāti. Aptaujas parāda, ka 1/3 skolēnu sevi identificē par krieviem, bet pārējie – *krievvalodīgiem*. Tātad kā lingvistisku minoritāti. Gandrīz neviens no aptaujātajiem skolēniem sevi neapzinās saistībā ar citu etnisko identitāti – piemēram, par poli, ukraiņi, baltkrievu u.tml. Jāņem ir vērā arī fakts, ka Latvijā šobrīd 36% laulību ir jauktas, un tāpēc šādās laulībā dzimušiem ir grūti savu identitāti saistīt ar etnisko izcelšanos.

Šobrīd Latvijas sabiedrība atrodas tādā attīstības stadijā, kurā ir ļoti būtiski vadīt un vēlamajā virzienā pavērst politiskās nācijas veidošanas procesu. Kaut arī ka pastāv un arī turpmāk Latvijā pastāvēs divas lingvistiskās kopienas, ir reālas iespējas tās pēc citām identitātes

pazīmēm apvienot vienā politiskā nācijā. Un tas jau arī šodien notiek. Lielu ieguldījumu vienotās politiskās nācijas veidošanā var dot Latvijas vēstures mācīšana skolā. Ap šo jautājumu pēdējā laikā virmo dažādas kaislības un speciālistu vidū pastāv atšķirīgi viedokļi.

Aktīvākie vēstures skolotāji pēc neatkarības atjaunošanas ieguldīja lielu darbu, lai attīrītu vēstures mācību grāmatas no marksisma un komunisma dogmām. Tika izstrādātas jaunas mācību grāmatas, bet vēstures mācīšanas sistēma strukturāli un saturiski palika gandrīz neizmainīta. Okupācijas periodā Latvijas vēsture bija integrēta PSRS vēsturē, bet tagad tā ir integrēta pasaules vēsturē. Šie vēsturnieki, kuri pagājušā gadsimtā deviņdesmitajos gados paveica lielu un nozīmīgu darbu, lai vēsturi attīrītu no komunistiskajām dogmām, šobrīd aktīvi iestājas par esošās mācību sistēmas saglabāšanu un ir kļuvuši par bremzējošo faktoru tālākām pārmaiņām.

Vēstures skolotāji ir apvienojušies biedrībā un iesaistījušies Sokrates-Erasmus tīklā CLIOHnet, kas ir izvirzījis mērķi izveidot pārnacionālu, diahronisku un salīdzinošu pieeju vēstures studijām un pasniegšanas tradīcijām². Pārmaiņas vēstures mācīšana Eiropā šobrīd notiek ļoti strauji, taču ne vienmēr tajā virzienā, kā vēlas CLIOHnet vadība. Eiropā šodien ir izveidojusies situācija, kuru var raksturot ar vārdiem: "Cik valstu, tik dažādu un atšķirīgu vēstures mācīšanas modeļu". Tāpēc pat paši CLIOHnet autori šo situāciju rakstura kā krīzi vēstures mācīšanā³.

Kā kopīgas iezīmes Eiropā var atzīmēt vēstures fokusēšanu uz nacionālo, Eiropas un pasaules vēstures mācīšanu, paralēli ieviešot dažādus tematiskus vēstures kursus. Atšķirīga ir arī izpratne par to, kas ir nacionālā vēsture – vai tā ir teritorijas, tautas vai valsts vēsture. Grieķijā, piemēram, helēnisma periods, iekļauts pasaules vēstures seno laiku daļā, bet nacionālo vēsturi sāk mācīt tikai no 15. gs. ASV atkal nacionālo vēsturi saprot tikai kā valsts vēsturi un sāk to mācīt ar pirmo kolonistu izcelšanos Amerikā. Daudzu valstu skolās tiek mācītas reģionālās vēstures, piemēram, Ziemeļvalstīs – Ziemeļvalstu vēsture, Austrumeiropā – Austrumeiropas vēsture, Lielbritānijā un vairākās tās domīnijās māca Britu vai Jaunāko Brituvēsturi. Islandē un citās Eiropas valstīs ir izvēles kursi vēsturē, piemēram, holokausts, tehnikas un

² Report on the European Dimension in History Learning, Teaching, Research: www.clioh.net

³ Turpat

izgudrojumu vēsture – eksaktās programmās, reliģijas un mākslas vēsture – humanitārās programmās.

Cita aina paveras, ja analizē vēstures mācīšanu visā pasaulē, kur vairumā valstu nacionālā vēsture tiek mācīta kā atsevišķs mācību priekšmets. Līdz ar pārnacionālo vēstures kursu ieviešanai pastāv un pilnveidojas arī cita pieeja – radniecīgo mācību priekšmetu integrēta mācīšana. Tā, piemēram, Zviedrijā nacionālā vēsture tiek mācīta integrēti ar ģeogrāfiju, politiku, reliģiju. Šāda integrēta mācīšana Zviedrijā notiek arī eksakto un dabas zinību priekšmetu blokos. Zviedrijā katrs skolotājs tiek sagatavots 3–4 mācību priekšmetu pasniegšanai, un tāpēc šāda metode ir iespējama. Mācību priekšmetu integrēta mācīšana ir pedagogijas vai izglītības zinātnes jautājums. Pieredzes apmaiņas brauciena laikā, apmeklējot Stokholmā Lillholmas skolu, pārliecinājos, ka, pastāvot integrētai mācīšanas metodei, katram mācību priekšmetam, to skaitā arī Zviedrijas vēsturei, ir savs standarts un programma.

Tādēļ grūti ir izprast, kāpēc Latvijā līdzšinējo skolas vēstures mācību grāmatu autori tik noraidoši izturas pret ierosinājumu sākt Latvijas vēstures mācīšanas sakārtošanu ar standarta izstrādāšanu. Eiropā un pasaulē vēstures mācīšanā pastāv divas tendences, kuras viena otru neizslēdz un nav pretrunā. Attīstās gan pārnacionālu vēstures kursu izstrādāšana un mācīšana, gan valstu un tautu vēstures izpēte un mācīšanas metodika. Taču nevar noliegt faktu, ka ir arī atsevišķi autori, kuri cenšas pretstatīt šīs divas tendences un vēršas pret nacionālās vēstures mācīšanu. Šie autori iebilst, ka nacionālā vēsture heroizē pagātni, rada varoņu kultu, sekmē nacionālismu un izraisa starpnacionālus konfliktus. Vai mēs varam nopietni uztvert spriedelējumus, piemēram, par to, ka “vēstures skolotājiem būtu jāuzņemas daļa vainas par Pirmo pasaules karu, ko lielā mērā izraisīja pārmērīga nacionālistiska un patriotiska dedzība”?⁴

Tie ir mēģinājumi politiķu atbildību novelt uz skolu. Kosmopolitisma tendences un centieni vērsties pret visu nacionālo pasaulē ir un būs arī turpmāk. Arī pašreiz Latvijā notiekošajās diskusijās par Latvijas vēstures mācīšanu saduras šīs divas pretrunīgās tendences⁵.

⁴ Carmel Gallaher. Vēstures mācīšana un demokrātisku vērtību un iecietības veicināšana / Rokasgrāmata skolotājiem. – Strasbūra, 1996. – 4 lpp.

⁵ Juris Goldmanis. Vēstures mācīšana multikulturālā sabiedrībā. CLIOHnet Latvijas nacionālā konference. – Rīga, 2004. 39.-51. lpp.

Aktuāls ir arī jautājums par to, kā un cik lielā mērā mēs varam izmantot Eiropas valstu pieredzi nacionālās vēstures mācīšanā. Francijā notikušie imigrantu nemieri pierāda, ka ar patriotisma un lojalitātes audzināšanu šajā valstī saistās daudz problēmu. F.Mīterāns, uzrunājot tautu nemieru laikā, atzina, ka valstī ir identitātes krīze⁶. Domāju, ka Francijas un citu Eiropas valstu skolu pieredze mums ir jāapgūst, jāanalizē un jārikojas tā, lai neatkārtotu tur pieļautās kļūdas.

Nacionālajai vēsturei ir jāsekmē nevis nacionālisms, bet gan patriotisms un lojalitāte pret savu valsti. Tāpēc ir ļoti svarīgi izstrādāt un valstiskā līmenī apstiprināt Latvijas vēstures standartu, skaidri formulējot mācību priekšmeta mērķi un uzdevumus. Standarta projekts šobrīd jau ir izstrādāts un publicēts žurnālā "Latvijas Vēsture"⁷.

Nav šaubu, ka nacionālā vēsture veido nacionālo identitāti, nacionālo pašapziņu. Mūsdienās nacionālā identitāte ir galvenā kolektīvas identitātes forma, un nerēķināšanās ar šo faktoru var novest pie bēdīgām sekām. Tāpēc nacionālās vēstures mācīšanai ir jāpievērš daudz nopietnāka vērība nekā līdz šim.

SUMMARY

Nowadays the forming of national and European identity is included into the definition of the history study's aim. Two processes are mentioned talking about identity: awareness of identity; identity's forming. Identity is achieved without special, purposeful forming process. It occurs every day in collaboration, adopting the culture traditions, style, the way of thinking, behaviour from one to another. These similarities and sameness are obviously shown in direct relationship with another identity. Contemporary Latvian society is in such developing situation, in which is very important to lead the forming process of the political nations in the correct direction. The study of Latvian history at school can make a valuable contribution to the forming of united political nations and identities. There are two tendencies of the history study in Europe and in the world. These tendencies don't

⁶ Jānis Krastiņš, "Diena", "Francija neatsakās no ārkārtas stāvokļa", 16.11.2005. 7.lpp.

⁷ "Latvijas Vēsture" Latvijas Universitāte, 2005., 3 (59), 95.-102.lpp.

deny each other. There are developed not only history courses elaboration and study, but also the research of governmental and national history and studying methods. It's impossible to deny the facts and also individual sources, which try to set off these two tendencies and are turned against the study of national history.

In the national history patriotism and loyalty to the country should take place but not nationalism.

Therefore it's very important to elaborate and to sanction the standard of Latvian history. The aims of the subject should be formed precisely. The project of this standard is already elaborated and published in the magazine "Latvijas Vēsture" ("The History of Latvia"). There is no doubt, that the national history makes (builds) the national identity. Nowadays, the national identity is the main form of the group (team) identity. Therefore, today it is paid much more attention to the study of national history than before.

Māra Dirba,

LU Moderno valodu fakultātes docente

DAUDZVEIDĪGĀS IDENTITĀTES UN VALODU IZGLĪTĪBA

KOPSAVILKUMS

Saskaņā ar jauno valodu izglītības paradigmu, valodu mācīšanās mērķis ir mijkultūru komunikatīvās kompetences pilnveidošana. Mijkultūru kompetence ietver apzināšanos par to, ka visi cilvēki ir multikulturāli (vecums, reliģija, tautība, profesija, dzimums, u.c.). Šajā rakstā prezentēti gadījuma pētījuma, kas veikts, docējot studiju kursu "Mijkultūru saskarsme un mācīšanās", kā arī "Mijkultūru mācīšanās integrācija valodu izglītībā", rezultāti. Autore analizē studentu atbildes, izpildot dažādus uzdevumus daudzveidīgo identifikāciju iepazīšanai.

Jaunā valodu izglītības paradigma [7] ietver atziņu, ka valodu mācīšanās mērķis ir mijkultūru komunikatīvās kompetences pilnveidošana. Mijkultūru saskarsmes kompetences pilnveidošanas un mijkultūru mācīšanās integrācija valodu skolotāju izglītībā ietver topošo skolotāju daudzveidīgās identifikācijas izpēti. Grāmatā "Latvijas identitāte: pedagogiskais aspekts" [3] analizēta nacionālā identitāte. Tā kā studiju procesā saskarsmē ar konkrētiem studentiem svarīgi izprast viņu individualitāti, ieklausīties, kādu grupu piederību viņi uzsver, turpināju identitātes pētījumus plašākā skatījumā, uztverot studentus veselumā. Kopš 2003. gada Latvijas Universitātes Moderno valodu fakultātes Filoloģijas fakultātē docēju studiju kursu "Mijkultūru saskarsme un mācīšanās" un kopš 2005. gada septembra arī kursu "Mijkultūru mācīšanās integrācija valodu izglītībā." Docējot kursus, pētīju topošo skolotāju identifikāciju. Pētījuma mērķis ir noskaidrot, kādas identitātes topošie un esošie skolotāji uzsver kā sev šobrīd nozīmīgas.

Pētījuma metodes ir teorētiskās literatūras analīze par mainīgajām identitātēm un gadijuma pētījums. Pētījumā iesaistīti 124 studenti.

SOCIĀLĀS IDENTITĀTES JĒDZIENS MAINĪGAJĀ PASAULĒ

Globalizācijas laikmetā kļūst arvien neiespējamāk definēt indivīdus pēc viņu grupas piederības. Tadžfels [6, 255] definē sociālo identitāti kā cilvēka paštēla daļu, kas izriet no apzināšanās par piederību sociālajai grupai un vērtības, un emocionālā nozīmīguma, ko piešķir šai piederībai. Vairuma cilvēku personīgais kultūras repertuārs ir kā mozaīka, kuras fragmenti ir kopīgi ar cilvēkiem no visdažādākajiem grupējumiem, piemēram, viena daļiņa kopīga ar kolēģiem valodniekiem visā pasaulē, cita ar ģimeni, vēl cita ar savu futbola komandu, vēl cita ar kori vai deju kolektīvu. Daudzi cilvēki it kā atrodas uz kultūru robežām, cenšoties rast identifikāciju. Dž. Kulmans [5, 66] dēvē identitāti par *personisku projektu*, ko cilvēks pats konstruē. Jo vairāk cilvēki apzinās savas identitātes, jo gatavāki viņi ir pieņemt citus. S. Hals [4, 225] uzsver, ka cilvēki konstruē savas identitātes saskarsmē ar citiem, tās vienmēr ir tapšanas procesā, mainīgas un nepastāvīgas.

Ar katru grupu, ar ko identificējamies, mums ir kāda saikne, kopēja pieredze, simbolika. Katrā grupā mēs sevi demonstrējam nedaudz savādāk, piemērojam gan sarunas stilu un tēmu, gan apģērbu. M. Haidis [5, 166] salīdzina cilvēka identifikācijas iespējas ar kāršu spēles metaforu, katram cilvēkam katra dzīves situācija sniedz kāršu komplektu – 'kultūras kārtis'. Dažas no šīm kārtīm nevar mainīt, piemēram, dzimšanas vietu, ģimeni, kur esi piedzimis, taču citas var iemainīt vai iegūt, piemēram, var nomainīt valodu un nacionālo piederību (imigranti), var pat operācijas rezultātā mainīt dzimumu. Dažas kārtis var būt ļoti spēcīgas, citas mazāk spēcīgas atkarībā no varas struktūras kopienā. Z. Baumans [1, 12] norāda, ka mūsdienu mainīgajā pasaulē identitāte ir fragmentāra, cilvēki vienlaicīgi identificējas ar vairākām grupām, piemēram, dzimumu, profesiju un tautību.

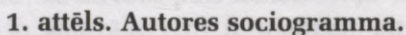
Katras grupas iekšienē ir liela daudzveidība, cilvēki kļūst arvien autonomāki attiecībā pret savām piederības grupām, radoši, oriģināli. Jauniešu identitātes vairs tik lielā mērā kā agrāk nenosaka piederība tradicionālajām grupām (nacionālajām, etniskajām, reliģiskajām, dzi-

muma, vecuma), bet viņu mainīgās identitātes ir pašu radītas, individualizētas. M. Koljēra [2, 40] min šādas sociālās identitātes īpašības:

- pašuztvere ("tāds/a es esmu");
- sevis izteikšana caur šīs grupas normām, simboliem, scenārijiem, ticējumiem;
- saskarsmes, attiecību forma (var lūgt pastāstīt par pieredzi kā konkrētas grupas piederīgajam, vērot, kā par savu piederību runā ar draugiem, darba biedriem);
- dinamiskums (identitātes ir mainīgas, tās ietekmē sociālā, ekonomiskā situācija);
- emocionālais nozīmīgums;
- kognitīvais nozīmīgums (izstāstīt, ko cilvēkam nozīmē piederēt konkrētai grupai);
- uzvedība: kā piederība izpaužas cilvēka rīcībā;
- intensitāte dažādās situācijās.

DAUDZVEIDĪGO IDENTITĀŠU IZPĒTE STUDIJU PROCESĀ

Identitāte tiek konstruēta saskarsmē, arī diskutējot par to studiju procesā. Vēroju, kurus savas identifikācijas elementus studenti uzsvēra un cik intensīvi, taču atzīstu, ka citā vidē varbūt studenti uzsvērtu pavisam ko citu. Vienās saskarsmes situācijās cilvēks uzsver, piemēram, savu etnisko, citās profesionālo, vēl citās dzimuma piederību. Pati uzkatu, ka man vairāk kopīga ar citiem, nekā atšķirīga, esmu draudzene, latviete, sieva, māte, māsa un Latvijas Universitātes docētāja. Grūti pateikt, kādā mērā viena identitāte papildina, pastiprina otru, esmu pārliecināta, ka mana Latvijas identitāte pastiprina manu Eiropas identitāti, nekādu naidīgumu pret citām grupām neizjūtu. Intensitāte, ar kādu paužu kādu savas identifikācijas aspektu, dažādos kontekstos atšķiras, piemēram, kad esmu citā valstī, uzveru savu Latvijas identitāti, kad esmu kopā ar mīļoto, man visbūtiskākā ir dzimuma identitāte, ka esmu sieviete. Sociālās/kultūras grupas, kurām cilvēks jūtas piederīgs var attēlot sociogrammā:



- ģimene – sieva, māte (61);
- dzimums/dzimte – sievietes (122),
- profesija (97skolotāja);
- interešu grupas – futbola komanda, deju kolektīvs, koris (23);
- latviete, krieviete, tomēr etnisko identitāti reti minēja kā nozīmīgāko (70).

138

nozīmi, cilvēcības nozīmi neatkarībā no tautības. Atbildes liecināja par to, ka nacionālā un etniskā identitāte nebija starp nozīmīgākajām, pārsvarā studentes minēja to, ka ir sievietes, mātes, skolotājas, vai arī uzsvēra pašu izvēlētos interešu grupas (kori, deju kolektīvu u.c.). Pārrunājām, kas mums kopīgs ar dažādajām identifikācijas grupām, piemēram, ar ģimeni, ar citiem pedagogiem. Secinājām, ka pastāv kopīgas normas un sagaidāmā uzvedība, ka vairāk ir līdzīgā nekā atšķirīgā.

Sekoja studentu pašrefleksija par to, kā viņi variē savus identitātes elementus dažādos kontekstos un situācijās. Studenti atzina, ka demonstrē atšķirīgas sevis versijas dažādos kontekstos, taču dažkārt izjutoši negatīvu sarunu biedra attieksmi pret sevi, jo tikuši reducēti uz vienu savas identifikācijas aspektu, piemēram, tautību.

Diskutējām par to, ko nozīmē būt sievietei šodienas Latvijas sabiedrībā. Secinājām, ka tas nozīmē strādāt gan mājās, gan darbā, tā, ka īsti parunāties ar bērniem un samīļot nepaliek laika. Skolotājas vienojās, ka labāk apmaksātajās profesijās kopumā dominē vīrieši, taču pamazām situācija mainās un šobrīd jau ne tikai valsts prezidente, bet arī vairākas ministres ir sievietes.

Kopumā skolotājas atzina, ka sievietes vairāk veic sociālo darbu, rūpējas par citiem, par skaistumu, radošumu, precizitāti un rūpību. Vīrieši turpretī vairāk pārstāv tehniskās, militārās un eksaktās profesijas. Lai gan sievietes pamazām ieņem amatus un profesijas, kas agrāk vairāk bija raksturīgas vīriešiem, lielākā daļa vīriešu atturas pārņemt tādus sieviešu darbus kā bērnu auklēšana, sekretāre, medmāsa, ir jau gan arī daži brāļi, tomēr maz. Toties uzskats, ka sievietei jācenšas apprecēt turīgu un ietekmīgu vīrieti un nav jāstrādā, skolotāju vidū nebija populārs.

Pārrunājām, kā socializācijas procesā studenti saņēmuši vēstījumus par dzimumu lomām, kas pieklājas meitenēm un zēniem, kā mūsu dzimuma/dzimtes identitāti ietekmē bērnības pieredze, kādus vēstījumus viņi pauž citiem par to, ko nozīmē būt zēnam vai meitenei, kā skolas gadi ietekmējuši izpratni par to, ko nozīmē būt meitenei vai zēnam, vai studenti ir kādu izsmējuši par to, ka viņš dara kaut ko, ko neuzskatām par sievišķīgu vai vīrišķīgu, vai paši kādreiz tikuši izsmieti par to, ka darija to, ko citi neuzskatīja par "sievišķīgu" vai "vīrišķīgu", kā viņi jutās un kā reaģēja.

**1. tabula. Studentu secinājumi par dzimumu lomām
Latvijas sabiedrībā**

Sieviešu lomas	Viriešu lomas
Medmāšas	Politīķi
Auklītes	Juristi
Skolotājas	Inženieri
Pavāres	Policisti
Apkopējas	Elektriķi
Pārdevējas veikalos, tirgū	Autovadītāji
Sekretāres	Zinātnieki
Kosmetoloģes	Piloti
Masieres	Kareivji
Frizieres	Tehniķi
Šuvējas	Celtnieki
Sociālās darbinieces	Ugunsdzēsēji
Ārstes	Mācītāji
Psiholoģes	Santehniķi
Bibliotekāres	Fotogrāfi

Palūdzu skolotājus uzzīmēt zinātnieku, (to dariju angļiski, uzdevuma instrukcijā, lietojot vārdu *scientist*, kas var nozīmēt tiklab vīrieti, kā sievieti), vairākums skolotāju to uzzīmēja kā vīrieti. Uzdevu jautājumus:

- cik no jums ir uzzīmējušas vīrieti?
- cik no jums ir uzzīmējušas ekscentrisku vīrieti, nekārtīgu, ar brillēm?
- kādi vēl priekšmeti ir uzzīmēti, cik no jums uzzīmējušas kolbas un mēģenes?
- cik no jums uzzīmēja zinātnieku telpā?

Pēc tam visas salīdzināja savus zīmējumus un secinājām, ka gandrīz visām tas ir vīrietis, ar brillēm, ekscentrisks izklaidīgs, nekārtīgs un strādā eksakto zinātņu laboratorijā. Vaicāju skolotājām, vai zinātnieks nevar būt sieviete, vai tikai eksakto zinātņu pārstāvji ir zinātnieki. Izraisījās diskusija par to, kā rodas stereotipi, kāpēc viņas zinātnieku zīmēja tieši tā un secinājām, ka tas ir filmu iespaidā, kur zinātnieki,

piemēram, A.Eiņšteins, parādīti kā ekscentriski, mazliet dīvaini, izklaidīgi un nekārtīgi.

SECINĀJUMI

Pētījumā iesaistītie studenti neuzsvēra etnisko un nacionālo identitāti kā nozīmīgāko, bet gan dzimuma, profesionālo un sociālās lomas gimenē – sieva un māte. Vairāki studenti norādīja, ka viņiem visnozīmīgākā ir cilvēcība, nevis piederība noteiktām grupām. Kopumā dzimumu lomas Latvijas sabiedrībā tika raksturotas samērā tradicionāli, atbilstoši stereotipiem, tomēr vairums studenšu atzina, ka nevēlas apprecēt bagātu vīru un kļūt par mājsaimniecēm. Studentu priekšstats par zinātnieku atbilda stereotipam par zinātnieku kā eksakto zinātņu pārstāvi, ekstravagantu vīrieti. Pētījuma laikā autore veicināja studentu daudzveidīgo identitāšu apzināšanos, studiju procesā veiktos uzdevumus studenti varēs izmantot skolas pedagoģiskajā procesā.

SUMMARY

According to the new paradigm, the goal of language teaching and learning is the development of intercultural competence. Being intercultural competent implies realizing that all individuals are multicultural (age, religion, nationality, profession, gender, etc.). This contribution presents the results of the case study carried out while piloting study courses "Intercultural Communication and Intercultural Learning" and "Integrating Intercultural Learning in ELT" at the Faculty of Modern Languages and Faculty of Philology. The author analyses students responses to different activities for exploring their multiple identities.

Vēres:

1. Bauman Z. *Identity*. Cambridge: Polity Press. 2004.
2. Collier M. Cultural Identity and Intercultural Communication. In: Samovar L., Porter E.(eds.) *Intercultural Communication: A Reader*. 7 th edition. Belmont: International Thomson Publishing, 1994. Pp.36 – 45.
3. Dirba M. *Latvijas identitāte: pedagogiskais aspekts*. Rīga: RaKa, 2003.
4. Hall S. Cultural Identity and Diaspora. In: Jonathan Rutherford (ed.), *Identity: Community, Culture, Difference*. London: Lawrence & Wishart, 1990. Pp. 222 -237.
5. Holliday A., Hyde M., Kullman J. *Intercultural Communication*. New York: Routledge Applied Linguistics, 2004.
6. Tajfel H. *Human Groups and Social Categories/Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
7. Tinsley T. Language policies for multicultural society. In: Heyworth, V.Dupuis, K.Leban, M.Szesztay, T.Tinsley. *Facing the Future of Language Educators across Europe*, 2003, Pp.39 – 49.

MAINĪGĀS IDENTITĀTES VEIDOŠANĀS ASIMETRIJA: LATVIJAS ZINĀTNIEKU PAŠREFERENCES

KOPSAVILKUMS

Raksts analizē vienu no latviešu kultūras identitātēm – tieksmi pēc izglītības, balstoties Niklasa Lūmana sistēmt teorijā. Izmantoti 15 zinātnieku dzīvesstāsti, turpinot disertācijā tēmu par kultūras pašreferences paradigmu, lai apzinātu iespējamus jaunus latviešu kultūras pašraksturojumus. Identitātes asimetriju veido referentās grupas komunikācija ar sabiedrību. Šai gadījumā zinātnieki ir sabiedrības referentā grupa (intelektuāļi), kura formulē un komunicē par to, kas mēs esam. Sociālo pārmaiņu laikos ir svarīgi racionāli un ironiski pārskatīt kultūras pašreferences, lai iegūtu dinamisku attīstību. Analizētais materiāls šajā izpētes fāzē norāda uz veco pašreferenču augsto saskaņotību (mēs zemnieki) arī zinātnieku dzīvesstāstos un pašraksturojumos un nepiedāvā jaunus sevis redzējumus.

Nacionālās mutvārdu vēstures fondā salīdzinoši nelielu vietu ieņem Latvijas zinātnieku dzīvesstāsti. Pieteiktā tēma atspoguļo mutvārdu vēstures zinātnes nodomu ielūkoties sevis redzējumus, kas ietver vienu no, manuprāt, nozīmīgām latviešu identitātēm 20. gadsimtā – **tieksmi pēc izglītības**. Līdzšinējā pētniecībā ir identificēti un analizēti latviešu sabiedrībā sastopamie pašredzējumi, *kas mēs, latvieši, esam*. Piemēram, D. Bula analizē *mēs – dziedātājtauta*, piedāvājot skatījumu kā uz stereotipu latviešu sabiedrībai redzējumā par sevi. Dotā raksta autore pētījusi pašreferenci – *mēs – zemnieku tauta*. Abi pašraksturojumi veidojušies 19. gadsimta sociāli politiskajā un kultūras semantiskajā telpā, tie atrodas savstarpējā saistībā un atsedz sabiedrības politiskos un kultūras centienus. Eiropas sabiedrībās 19. gadsimtā varēja novērot

līdzīgus procesus, jo industriālais laikmets neatgriezeniski iespaidoja un izmainīja indivīdu identitātes. Pieaugot darba dalīšanas faktoram, indivīdu pašraksturojumi ieguva jaunas vērtības un nozīmes.

Pētījuma teorētiskā pamatojums balstīts vācu sociologa Niklasa Lūmana sistēmteorijā, kura operē sabiedrības analīzē ar pašreferences jēdzienu. N. Lūmanam pašreference nosaka identitāti, ja mainās pašreference mainās arī identitāte. Pašreferences konceptam N. Lūmana sistēmteorijā ir principiāla nozīme, jo piedāvā skaidrojumu sociālās darbības rašanās mehānismam. Tas nozīmē, ka pašreference veido indivīda dzīves laikā ieraudzītais, saprasts, resp., novērotais par sevi. Uzkrājoties noturīgiem pašraksturojumiem, laika gaitā veidojas indivīda noturīgs (saskaņots) redzējums par sevi, ar kuru viņš spēj identificēties un kas nosaka viņa darbību. Respektīvi, pašreference un arī identitāte ir mainīgi lielumi un tiem ir saistība ar indivīda praktizētām atziņām par sevi.

N. Lūmana sistēmteorija aplūko sabiedrību kā sistēmu, kura komunicē par sevi, līdzīgi kā indivīds iegūst atziņas par sevi no apkārtnes, saskarsmes, tā arī sabiedrība veido priekšstatu par sevi no savas tuvākās apkārtnes. Sistēmteorija norāda, ka sabiedrībai kā sistēmai pašai sevi ir grūti novērot, tāpēc sabiedrības pašreferences veidošanas gaitu var aprakstīt kā asimetrisku komunikāciju starp diviem saziņas dalībniekiem. Vieni izsaka un piedalās sabiedrības pašreferences (identitātes) veidošanā, t.s. references aģenti – tie visbiežāk ir pilsētu intelektuāļi. Rakstā izmantots apzīmējums *intelektuāļi*, kuru lieto sistēmteorija, pretēji mūsu kultūras telpā ielāgotam Austrumeiropas terminam *intelligence*. Intelektuāļi Rietumu kultūras nozīmē ir cilvēki, kuri rada idejas un veido arī kritisko telpu sabiedrības pašreferences diskursā.

Katrā sabiedrībā ir noteikta grupa, kurai kultūras dalībnieki piešķir nozīmi, iedod autoritātes nozīmi. Tāpēc var teikt, ka ikkatrā sabiedrībā ir tāds komunikācijas asimetriskums – *references aģenti*, kā nelielākas grupas īpatsvars attiecībā pret sabiedrības kopumu, kurai tiek raidītas idejas par to, kas dotā sabiedrība ir (*mednieki, uzvarētāji, atbrīvotāji* utt.). References aģenti 19. gs. latviešiem bija baltvāci, kuri latviešu sabiedrībai deva raksturojumu – zemnieku tauta (*Bauern Volk*), arī dziedātājtauta. Abas šīs references latvieši iekļāva pašredzējuma reperetuārā un laika gaitā sabiedrībā ieguva augstu saskaņotību (sinhronizācijas) pakāpi, ka vēl 21. gs. sākumā šīs pašreferences ir atzītas un

praktizētas. Kā ir ar citām pašreferencēm, kuras aktuāli palīdz kultūras dalībniekiem identificēties kā latviešiem. Viena no tādām veidojās starp abiem pasaules kariem, kad izveidojās viena no Latvijas identitātēm – kā censoņiem un studēt gribētājiem. Tas bija viena no pašnovērojuma iegūtajiem raksturojumiem, kas līdzās stāstiem par čaklumu un darba mīlestību agrārajā sabiedrībā, atnāca ar centīguma stāstiem par studēt gribētājiem. Dzejnieka V. Plūdoņa *Atraitnes dēls*, kļuva par vienu no šiem pašraksturojuma simboliem literatūrā.

Arī šodien Latvija ir daudzo pētniecisko institūtu mantiniece, kuros strādā latviešu sabiedrības zinātnes intelektuāļi. Raksta uzdevums ir pētnieciskā darba aizsākuma rezumējums par zinātnieku dzīvesstāstu un interviju apkopojumu, kā viņi redz sevi, savu dzīvi, sabiedrību un kā veidojusies ir viņu pašreference. Vai latviešu zinātnieku redzējumā par sevi rodamas iespējas aktualizēt modernāku pašreferenci?

KO MĀCA LITERATŪRA

Zinātnieku dzīvesstāsti uzklauti ar nodomu sadzirdēt apkārtējās vides nozīmi profesionālās darbības izvēlē. Vai tā bijusi apzināta vai nejauša izvēle, kas palīdzējis izvēlēties zinātnisko pētniecību. Ar vidi domāta ģimene, skola, draugi, autoritātes u.c. faktori.

Mūsdienu sabiedrība Latvijā arvien vairāk līdzinās brīvām, atvērtām sabiedrībām, kurās indivīdi brīvi atlasa no izvēles horizonta pašraksturojumus par sevi. Kā un ko indivīds iemācās par sevi lielā mērā ir ģimenes un izglītības sistēmas pārziņā. Valsts nevar tieši iespaidot ģimenes socializācijas modeli, bet izglītības sistēma ir valsts pārziņā. Tāpēc vispirms neliels ieskats, kā socioloģijā no funkcionālistu perspektīvas tiek saprasta izglītība. Tajā izdala divas funkcijas: **demokrātiskā funkcija**: nozīmē 1) spēja radīt un raidīt zināšanas; 2) sniegt statusu. **Latentā funkcija** ir: 1) radīt un raidīt kultūras elementus; 2) veidot sociālo kompetenci; 3) veidot politisko integritāti; 4) iespaidot sociālo kontroli; 5) sociālo pārmaiņu agentu sagatavošana. Funkcionālistu pieeja norāda uz izglītības lomas neredzamo iespaidu, veidojot katru nākamo sabiedrības dalībnieku, viņa pasaules un sevis redzējumu.

Šis raksts balstīts 15 zinātnieku dzīvesstāstu intervijām, kuras nav

veiktas ar speciālu nodomu iegūt ieskatu viņu pašreferencēs, bet kā mēģinājums izprast un strukturēt kopīgo jautājumus par identitāti, ko nosaka tieksme pēc izglītības, ko literārā nozīmē simbolizē Plūdoņa *Atraitnes dēls*. Kvalitatīvā pētījuma metode dot iespēju sadzirdēt katru vēstījumu kā unikālu, bet sarežģī socioloģiski tik nepieciešamo vispārinājumu. Tāpēc to uzskatu par vienu no mana pētījuma lielākām problēmām.

KLASISKA IZGLĪTĪBA UN ĢIMENE

Visos dzīvesstāstos autori izglītības jautājumus no atmiņu perspektīvas neizdala kā kaut ko svarīgu un viņu personību veidojošus apstākļus. Liela loma ir ierādīta izglītotām mātēm, kuras pašas izglītību neieguva, tāpēc tiecās to sniegt bērniem. Tikpat svarīga ir tēva loma, viņi nereti, pretēji mātes tieksmei paturēt bērnu mājas darbiem, vecinājuši iespēju bērnam mācīties un iegūt izglītību. Nelielai daļai dzīvesstāstu autoru apstākļi ir izglītību un personības attīstību veicinoši, jo tas parāda, ka latviešu intelektuāli nākuši vairākās paaudzēs no laukiem vai strādniecības. Izcākie zinātnieki, kurus pazīstam pēc viņu ievērojamā devuma Latvijas akadēmiskajā dzīvē, uzauguši turīgās ģimenēs ar lielu bibliotēku, daudzu svešvalodu iemaņām bērnībā un apstiprina socializācijas pamatatziņas par ģimenes lomu nākamās paaudzes izglītības izvēlē. (Piemēram, vispirms lasīja angļu, franču un krievu valodā un tikai vēlāk sāka lasīt grāmatas latviešu valodā; vai, teiksim, guvernante bijusi vāciete ar lielisku humanitāru izglītību). Lielu daļu dzīvesstāstu paaudzei, kura skolā gāja pirms 2. pasaules kara, caurvij atmiņas par klasisko ģimnāziju ar obligātām grieķu, latīņu un Rietumeiropas valodu zināšanām.

Dzīvesstāsti norāda, ka nokļūšana zinātnē ir viņu dzīves loģisks risinājums, un viņu redzējumā par sevi nav izdalīta kā tiekšanās pēc grūti sasniedzamā.

Salīdzinot ar dzīvesstāstiem no citām kolekcijām – Latgales un Kurzemes ekspedīcijām, redzam – atmiņās ir liela vēlme izglītoties un skumjas par vecāku nevēlēšanos vai nespēju to nodrošināt. Vēl 20. gadsimta sākumā latviešu ģimenes laukos nemaz daudz nerūpējās par meiteņu izglītošanu, jo uzskatīja, ka zēniem ir svarīgāk iet skolā, jo

viņiem maize būs jāpelna valsts darbā (NMV, 1693/1). Vai arī dzīvesstāstā daudz atmiņu par izstudējušo brāli, bet ne vārda par pašas vēlmēm (NMV, 1701/1), vai tik pašsaprotami, ka meitenes mācās maz (539). Zēnu alkas pēc izglītības atmiņās iegūst arī dramatiskākus vaibstus – tēva vardarbība par vēlmi turpināt mācības (NMV, 1384) parāda, ka latviešu sabiedrībā laukos nebija izpratnes par izglītības nozīmi bērnu dzīvē. Minētie dzīvesstāsti nav zinātnieku atmiņas, tās pieder cilvēkiem, kuriem savas dzīves retrospekcijā domas par izglītošanos bija vai nebija, vadoties no apkārtējās vides izpratnes.

DAŽI MAINĪGĀS IDENTITĀTES PORTRETI

Paaudzei, kas skolā gāja padomju Latvijā, dzīvesstāstos parādās dubultās uzvedības standarts – domāt vienu, zināt patiesību, bet to neteikt vai slēpt. Tam bija noteikts politisks pamats. Tāpēc, turpinot dubultā standarta tēmu, latviešu identitātes vienmēr glabā kaut ko dubultu – būt māksliniekam un reizē arī zemniekam (kā reiz rakstnieks Rūdolfs Blaumanis izteicies, ka gribot būt inteliģents, bet zemnieks pēc nodarbes). Tāds apstāklis veido arī mūsdienu projekcijas uz esošām pašreferencēm un ir augstā saskaņošanas līmenī. Piemēram, profesors ar 23 gadu stāžu, zinātņu doktors, par sevi saka, ka nāk no zemniekiem, bet tūlīt palabo, ka senči zemnieki nekad nav bijuši, bet gan lauku skolotāji. Un ka arī pats visu mūžu, atnākot, studējot un strādājot, zinājis, ka nepaliks Rīgā, ka ies atpakaļ uz laukiem (*jo latvieši ir ģenētiski zemnieki*). Kāds izcils zinātnieks, stāsta par savu tēvu, leģendāru pētnieku un atzītu ārstu, saka – tēvs Rīgā vienmēr juties kā lauku zēns, mazliet neveikli (pat pēc studijām Pēterburgā!).

Latviešu pašreference veidojusies radikāla – kā upuris, apspiestais, un kā ar zemi fatāli saistītais zemnieks, un bez tā, ko vēsturē saista ar aristokrātisko vērtību nozīmi, augstāk vērtējot praktisko nekā intelektuālo. Akadēmiķis J. Stradiņš norāda, ka latvieši, iegūdami labu izglītību, galvenokārt orientējās uz profesijām ar praktisku pielietojumu, *latvieši ir intelektuāļi ar praktisku pielietojumu. Latvieši gāja profesijās, kur bija kāda lietojama vērtība, pat teiksim, par praktisku mācītāju viņi gāja, bet nebija tāda mācīta, labi mācīta teologa, augsti akadēmiska cilvēka. Latviešu kultūras pragmatismu viņš saista ar sabiedrības apziņas*

konservatīvismu, kuru raksturo priekšstats par stabilitāti un nemainīgu dzīves ritējumu kā zemnieka zemes darbi, ar piezemētību, kura veidoja arī akadēmisko standartu "griestus" – orientēšanos nevis uz riskantu intelektuālismu, bet praktisku inteligenci. Latviešu kultūras pašreferencē par zemniecību J. Stradiņš saskata sīkbirģeriskās kultūras iespaidu, kas balstās uz J.G. Stendera idejām un vācu tradīcijām: *jo pat, ja jūs palasāt Krišjāņa Valdemāra vēstules vai varbūt Kronvalda Ata vēstules, lūk, ģimenē viņi runāja vāciski. Un es domāju, ka tas bija zināms tāds, nu sacīsim, tāds kompensācijas mehānisms, ka izejot tautā, viņiem bija pat mazliet ārēji jāizceļ tas patriotismas, varbūt arī iekšēji gribētu viņi izcelt savu patriotismu.* Latviešu intelektuāļi pilsētā 19. gadsimtā izjuta nedrošību, jo viņi bija ienācēji no laukiem, kuri pārņēma vācu dzīves stilu un kultūru, urbānajā vidē iejutās lēni un nedroši. J. Stradiņa saskatītās latviešu sajūtas pilsētā šodien lielā mērā atbalsojas no 19. gadsimta mentalitātes, kuru pārņem ar literatūras tekstiem un veido pilsētnieka mentalitāti, kas pilsētā jūtas kā iesprostota – cilvēks jūtas apdraudēts un lemts provinciālistam: *tās atšķirības izlīdzināsies, bet pagaidām latvietis tajā pilsētā nejūtas...nu īstenībā kā saimnieks vienā ziņā.... Un viņš jūtas lielā mērā apdraudēts, un no tās apdraudētības izriet varbūt mūsu provinciālisms.* J. Stradiņa novērojumā, latvieši arī šodien, ienākdami uz dzīvi pilsētā, nejūtas droši. Atsauce uz zemniecību atgādina par abu solidaritātes veidu (mehāniskās un organiskās vienotību) zinātnieku pašreferencēs. Tās vērtējamās kā kompensācijas reference, kuru veidoja latviešu intelektuāļi personiskās identitātes formulējumos, nacionālās atmodas ideologiem tas bija kā personiskās kompensācijas mehānisms.

Mūsdienās mainīgās identitātes izvirza nepieciešamību redzējumu par sevi paplašināt, iekļaut tajā mazāk saskaņotus pašraksturojumus, kas laika gaitā spētu veidot modernākas, atvērtākas identitātes. (Spilgts piemērs – premjers A. Kalvītis Kultūras darbinieku forumā saka: mēs neesam tirgotāju tauta, viņš norāda, ka joprojām ir vēlme piedāvāt sabiedrībai kādu vienu redzējumu par sevi.) Svarīgāk būtu lietot pašreferenci (identitāti) kā par tautu, kurai ir tieksme pēc izglītības, kas atbilst modernām mūsdienu identitātēm pasaulē ar ideju par mūžizglītību un referenci, ka mazai tautai ir svarīgi atražot sevi kvalitatīvi, tas nozīmē, intelektuāli apdāvinātus individuus visās nozarēs. (Agates Nesaulas māte iegūst doktora grādu salīdzinošā literatūrzinātnē 70 gadu vecumā.)

Sabiedrības komunikācijā mūsdienās, izmantojot arī modernos medijus, latviskā identitāte tiek atpazīta galvenokārt laukos. Dzīve laukos nav tikai būt zemniekam, bet nozīmē būt latvietim un reprezentēt latvisko dzīves pasauli; 2) mūsdienu pilsēta intelektuāļu referencēs turpina lauku zemnieku sētas identitāti, pilsēta ir lauku turpinājums citā telpiskā izkārtojumā ("visi latvieši nāk no laukiem, tāpēc – latvieši pilsētā turpina laukus"); 3) sabiedrības komunikācijas telpā atspoguļojas reference, ka pilsēta ir naidīga latvietībai un iedomātai tautas vienotībai, kura tiek saskatīta laukos; 4) globalizācija aktivizē references par zemnieka dzīves stabilitāti, nodomu saglabāt latviešiem raksturīgo mentālu tradīciju un mazināt riska faktorus; 5) pašreferences "mēs – zemnieki" lietošana dažādu referento grupu locekļu vidū liecina par augstu saskaņotības līmeni un rada sabiedrības komunikācijā par sevi tautoloģisko apli. Pašreferences process ir racionāls, tāpēc tajā vienmēr ir rezerves atvērt sevis redzējuma horizontus un iegūt jaunas robežas.

SUMMARY

The article is devoted to one manifestation of Latvian culture identity – namely, inclination towards education. The research is based in the systematic theory of Nicolas Luhmann. In order to find out new presumptive self-characterisations of Latvian culture it uses the lifestories of 15 Latvian scientists, proceeding on the theme of the author's PhD thesis – the paradigm of culture's self-referencing. The asymmetry of identity is formed by communication between the referent group and society. The intellectually referent group of society is in this case represented by scientists who formulate and discuss identities. It must be pointed out that rational and ironic revision of culture's self-referencing is especially important in the periods of social transition for dynamic development of the society. The material under analysis in the current phase of the research demonstrates the prompt coordination of the derelict self-references (we the farmers) in the lifestories of the scientists as they do not offer novel visions of themselves.

Literatūras saraksts

1. Luhmann N. Social System. Stanford: Stanford University Press, 1999, pp. 437–477.
2. Brown R.H. Society as Text. Chiacago: University of Chicago Press. 1987.
3. Clam, Jean System's Sole Constituent: The Operation. Clarifying a Central Concept of Luhmannian Theory.//Acta Sociologica. Journal of the Scandinavian Sociological Association. Volume 43/2000, Nr. 1, p. 63–79.
4. Freeman M. Rewriting the self. London: Routledge. 1993.
5. Beitnere D. Pašreference latviešu kultūras paradigmā (20.gadsimta 20. –40. un 90. gadi līdz mūsdienām). Promocijas darbs, Rīga, 2003.
6. Beitnere D. N. Lūmana sistēmt teorija par pašreferenci sociālo pārmaiņu periodā//ZA Vēstis, 2004, 58. sēj., Nr. 6, 22.–29.lpp.
7. Beitnere D. Vai latvieši ir tikai zemnieki?//Karogs, 2002, Nr. 11, 150.163.lpp.
8. Beitnere D. Identitāte un pašreference dzīvesstāstā//ZA Vēstis, 2005, 59. sēj., Nr.5, 36.–43.lpp.
9. Beitnere D. Naratīva attiecības ar pašreferenci latviešu kultūras tekstuālajā telpā. Latvijas Universitātes Raksti, 2004, 666.sēj., 164.–171.lpp.
10. Beitnere D. Ko sieviete pastāsta, kad viņa stāsta savu dzīvi. Spogulis. M. Zirnītes red. Rīga: FSI, 2001, 237.–247.lpp.
11. Bula D. Dziedātājtauta. Folklorā un nacionālā ideoloģijā. – Rīga: Zinātne, 2000.
12. Narrative and Culture. Ed. By A. Benjamin. London: Routledge. 1994.
13. On Narrative. Edited by W.J.T. Mitchell. Chicago: The University of Chicago Press. 1981.
14. Millenium. Skats uz Latviju. Latvijas Zinātņu akadēmija, 1. sēj., Rīga: a/s Valters un Rapa, 1999.
15. Millenium. Skats uz Latviju. Latvijas Zinātņu akadēmija, 2. Sēj., Rīga: Madris, 2000.

Avoti

NMV fondi Nr. – 319, 448, 539, 749, 909, 1384, 1693, 2203,2172, 2180, 2169

Iespiests SIA "ELPA-2" tipogrāfijā,
Doma laukums 1, Rīga, LV-1050
Pas. nr. 267

[1,50]

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA



0307046598

2006-3
L 511

ISBN 9984-9676-5-4



9 799984 967652